

Birey ve Toplum

Sosyal Bilimler Dergisi

Güz 2021. Cilt 11 . Sayı 22

The logo for BİLSAM (Bilim ve Sosyal Araştırmalar) features the word "BİLSAM" in a bold, sans-serif font. A stylized, dark grey graphic element resembling a bird or a wing is positioned above the letters "I" and "S", extending from the left and right sides of the "I" and "S" respectively.

BİLSAM

Sahibi / Owner
BİLSAM

Baş Editör / Editor in Chief
Fatma ZEREN (Dr., İnönü Üniversitesi)

Editörler / Editors
Çiğdem KIRANŞAN (Dr., İnönü Üniversitesi), Mehmet Barış YILMAZ (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi), Zehra YILDIRIM (Dr.,
Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörü
Ümit YAKAR (Öğr. Gör., İnönü Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri
Nergis BİNGÖL (Dr., İnönü Üniversitesi)

Teknik Editör
Hüseyin İŞLEK (Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi)

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Emin ÇELEBİ (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ARSLAN (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ÇEVİK (Dr., Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi), Ebru Burcu YILMAZ (Dr., İnönü Üniversitesi), İlhan ERDEM (Dr., İnönü Üniversitesi), Gökhan TUNCEL (Dr., İnönü
Üniversitesi), Oğuzhan GÖKTOLGA (Dr., İnönü Üniversitesi), Musa ÖZTÜRK (Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Yılmaz DEMİRHAN
(Dr. Dicle Üniversitesi), Mehmet Emin BABACAN (Dr. İbn-İ Haldun Üniversitesi), Mohsen HABİBİ (Dr., Allame Tabatabai Üniversitesi),
Jamal Al SHALABİ (Dr., Hashemite-University-Zarqa), Ayman HAYAJNEH (Dr., Yarmouk University), Masood Nawaz KALYAR (Dr.,
GC University Faisalabad), Saed ENVARİ-ALLAME (Dr., Tabatabai Üniversitesi), Saim KAYADİBİ (Dr., International Islamic University
Malaysia), Merziyye NECEFOVA (Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Emin ÇELEBİ (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ARSLAN (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ÇEVİK (Dr., Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi), Ebru Burcu YILMAZ (Dr., İnönü Üniversitesi), İlhan ERDEM (Dr., İnönü Üniversitesi), Gökhan TUNCEL (Dr., İnönü
Üniversitesi), Oğuzhan GÖKTOLGA (Dr., İnönü Üniversitesi), Musa ÖZTÜRK (Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Yılmaz DEMİRHAN
(Dr. Dicle Üniversitesi), Mehmet Emin BABACAN (Dr. İbn Haldun Üniversitesi), Mohsen HABİBİ (Dr., Allame Tabatabai Üniversitesi),
Jamal Al SHALABİ (Dr., Hashemite- University-Zarqa), Ayman HAYAJNEH (Dr., Yarmouk University), Masood Nawaz KALYAR (Dr.,
GC University Faisalabad), Saed ENVARİ-ALLAME (Dr., Tabatabai Üniversitesi), Saim KAYADİBİ (Dr., International Islamic University
Malaysia), Ahmet KARADAĞ (Dr., İnönü Üniversitesi), Hasan KAVRUK (Dr., İnönü Üniversitesi), Mehmet KUBAT (Dr., İnönü
Üniversitesi), Mehmet ÖNAL (Dr., İnönü Üniversitesi), Hasan ÇİÇEK (Dr., Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi), Fatma ZEREN (Dr., İnönü
Üniversitesi), Neslihan DERİN (Dr., İnönü Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Reviewers for this Issue

Abdunnur YILDIZ (Doç. Dr., Fırat Üniversitesi), Ahmet KARADAĞ (Prof. Dr., İnönü Üniversitesi), Aziz BELLİ (Doç. Dr.,
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi), Bırdal AKAR (Dr., İnönü Üniversitesi), Canan SANCAR (Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi),
Emin Çelebi (Prof. Dr., İnönü Üniversitesi), Esra Çağrı MUTLU (Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi), Fikret OSMAN
(Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi), Fuat LEBE (Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi), H. Yusuf GÜNGÖR (Dr., İğdir Üniversitesi),
Hüseyin SARIOĞLU (Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi), Kasım Müminoğlu (Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi), Levent YİĞİTTEPE
(Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi), Mehmet CURAL (Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi), Mehmet ÖNAL
(Prof. Dr., İnönü Üniversitesi), Oktay Kızılkaya (Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi), Özcan DEMİR (Doç. Dr., Fırat Üniversitesi),
Sevinç YARAŞIR TULÜMCE (Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi), Şahin ÇAYLI (Dr., Düzce Üniversitesi), Vedat YILMAZ (Doç. Dr., Van
Yüzcüncü Yıl Üniversitesi), Yusuf Ekrem AKBAŞ (Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi)

Yazı İşleri Md.

Recep ÖREK

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, Türkçe ve İngilizce dillerinde yılda iki defa (Mayıs ve Kasım) yayımlanan uluslararası katılımlı,
hakemli, disiplinlerarası akademik bir dergidir. Dergi'nin amacı tarih, edebiyat, felsefe, ilahiyat, kamu ve sosyal bilimlerin ilgili
diğer alanlarında özgün çalışmalarını yayımlamak ve bu alanlardaki disiplinler arası çalışmaları özel sayılarla teşvik etmektir. Dergide
yayınlanan makalelerin bilimsel, fikri ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazıların tüm yayın hakları Birey ve Toplum Dergisi'ne
aittir.

Kapak & İç dizayn
Ahmet Yanar

Baskı

Step Ajans Matbaacılık Ltd. Şti., Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar- İSTANBUL Tel: (0212) 446 88 46, Matbaa Sertifika No: 12266

Dağıtım

© BİLSAM Yayıncılık, Küçük Hüseyinbey Mah. Azizler 1. Sokak İstanbulluoğlu Konağı Malatya/Türkiye. Mail: mu_arslan@hotmail.com,
Tel: 00 90 422 323 69 80. Banka Hesap No: Türkiye Finans Katılım Bankası Malatya Şubesi: 862545

Web: <http://bireyvetoplumdergisi.com>

© BİLSAM Yayıncılık, Malatya 2021

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

İnsani Güvenlik Misyonu Türk Dış Politikasının Yumuşak Gücü Olabilir Mi? Fatih TEKİN	5	Could The Human Security Mission Be The Soft Power Of Turkish Foreign Policy? Fatih TEKİN
Spinoza Ontolojisi Bağlamında Yapay Zekâ Ve Bir Duygu Varlığı Olan İnsan Üzerine Bir Değerlendirme Abdurrazak GÜLTEKİN / Emin ÇELEBİ	27	An Evaluation Of Artificial Intelligence And Human As An Emotional Being In The Context Of Spinoza Ontology Abdurrazak GÜLTEKİN / Emin ÇELEBİ
Bağımsız Denetimin Kalitesinde Kanıtların Rolü Abdulrezzak İKVAN / Ömer Faruk DEMİRKOL	43	The Role Of Evidence In The Quality Of Auditing Abdulrezzak İKVAN / Ömer Faruk DEMİRKOL
Dağlık Karabağ Meselesinde Değişen Gidişat Ve Türkiye'nin Rolü Levent ÖZDEMİR	81	The Changing State Of Affairs And Turkey's Role In Nagorno Karabakh Issue Levent ÖZDEMİR
John Locke'un Siyaset Felsefesi Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Ve Amacı Mehmet AKKURT	109	John Locke's Political Philosophy The True Original Extent and End Of Civil Government Mehmet AKKURT
Vergi Karmaşıklığı Bağlamında Türkiye'de Harcama Vergilerinin Okunabilirlik Analizi Ercan YELMAN	145	Expenditure In Turkey In Context Of Tax Complexity Readability Analysis Of Taxes Ercan YELMAN
John Locke Epistemolojisinde Doğruluk Kavramı Emin ÇELEBİ	167	A Concept Of Truth In John Locke Epistemology Emin ÇELEBİ
Nietzsche'nin 'Son İnsan'ının Ve Cesur Yeni Dünya'nın Mutluluk Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme Nuriye MERKİT	179	An Evaluation Of Nietzsche's 'The Last Man' And Brave New World's Understanding Of Happiness Nuriye MERKİT
Enerji Tüketimi Ve Makroekonomik Değişkenlerin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği Nergis TOSUN	201	Empirical Analysis Of Energy Consumption And Macroeconomic Variables: The Case Of Turkey Nergis TOSUN
Türkiye'de Gelir Eşitsizliği Ve Yoksulluk Arasındaki İlişkinin Analizi: Düzey 1 Bölgeleri Açısından Değerlendirme Esra CAN / Yusuf Ekrem AKBAŞ / Zafer DÖNMEZ	229	The Analysis Of Relationship Between Income Inequality And Poverty: The Evaluation Of Nuts 1 Region Esra CAN / Yusuf Ekrem AKBAŞ / Zafer DÖNMEZ

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Aralık 2021
Yıl 11, Sayı 2, ss.05-25.

Journal of Individual & Society
December 2021
Year 11, Issue 2, pp.05-25.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.988320>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 29.08.2021

Submitted: 29.08.2021

Kabul Tarihi: 31.10.2021

Accepted: 31.10.2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

TEKİN, F. (2021). İnsani Güvenlik Misyonu Türk Dış Politikasının Yumuşak Gücü Olabilir mi?, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), 05-25.

İNSANİ GÜVENLİK MİSYONU TÜRK DIŞ POLİTİKASININ YUMUŞAK GÜCÜ OLABİLİR Mİ?

COULD THE HUMAN SECURITY MISSION BE THE SOFT POWER OF TURKISH FOREIGN POLICY?

Fatih TEKİN

Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü

Res. Asst., Inonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Political Science and Public Administration

E-posta: fatihtekin@inonu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2227-0784>

Öz

Yumuşak güç, diğerlerinin tercihlerini şekillendirebilme yetisine dayanmaktadır. Yumuşak gücün kaynakları ise bir ülkenin iç ve dış siyasetinde bağlı olduğu değerlerden, dış politikadaki uygulamalarından ve kültüründen oluşmaktadır. Türkiye yer aldığı bölgede meydana gelen sınır aşan sorunlardan doğrudan ya da dolaylı olarak en çok etkilenen ülkelerden biridir. Bu sorunlarla başa çıkmak için büyük çabalar sarf eden Türkiye'nin uluslararası imajı ise istenilenin çok altında bir noktadadır. Bu çalışma Türkiye'nin kamu diplomasisi uygulaması için başarılı olabilecek bir çerçeve yaklaşım önermektedir. Bu makalede Türkiye'nin insani güvenlik konusunu bir

dış politika enstrümanı olarak kullanmasının hem ulusal güvenliğine ve imajına hem de uluslararası barışa sunacağı katkılar tartışılmaktadır. İnsani güvenliği bir dış politika misyonu olarak kullanan Kanada ve Japonya örneklerinden hareketle Türkiye'nin sahip olduğu potansiyel kaynaklarını yumuşak güce dönüştürebileceği iddiası savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yumuşak Güç, İnsani Güvenlik, Kamu Diplomasisi, Rol Teorisi, Türk Dış Politikası

Abstract

Soft power is based on the ability to shape the preferences of others. The sources of soft power consist of the values that a country adheres to in its domestic and foreign policy, its practices in foreign policy and its culture. Turkey is one of the countries most directly or indirectly affected by the transboundary problems that occur in the region where it is located. The international image of Turkey, which makes great efforts to cope with these problems, is far below what is desired. This study proposes a framework approach that can be successful for Turkey's public diplomacy practice. This human security issue of Turkey is discussed in relation to a foreign policy, with the links it will offer to both national security and international peace. Based on the examples of Canada and Japan, which use human security as a foreign policy mission, it is argued that Turkey can transform its potential resources into soft power.

Keywords: Soft Power, Human Security, Public Diplomacy, Role Theory, Turkish Foreign Policy

Giriş

Dış politika, uluslararası ilişkilerde bağımsız devletlerin ve özerk aktörlerin dış ile sürdürdükleri resmi ilişkiler bütünü olarak tanımlanabilir. Realist paradigma, dış politika analizinde ağırlıklı olarak güce atıf yapmaktadır. Bu güç; maddi unsurlar, etki aracı ve yumuşak güç olmak üzere üç yönüyle ele alınabilir (Sönmezoğlu ve Bayır, 2014, s.5-6).

Uluslararası ilişkilerde en önemli konulardan biri güç olgusudur. Pek çok düşünürün güçten anladığı şey askeri güç ve kapasite olmuştur.

Realizmin felsefi kökenlerine katkıda bulunan Tukidides, Peloponnesos Savaşları isimli kitabında (Thukidides, 2010), güçlülerin istediklerini yapmaya muktedir olduğunu zayıfların ise buna katlanmak zorunda olduğunu belirtmektedir. Ancak uluslararası hukukun, normların ve değerlerin gelişmesiyle birlikte uluslararası politikada realistlerin anladığı şekildeki gücün çok şey olduğu ancak her şey olmadığı iddia edilmeye başlanmıştır.

Uluslararası imaj veya uluslararası itibar devletlerin birbirine karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olduğu bir ortamda çok önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde güç kaynaklarının dağılımı, farklı konulara göre büyük ölçüde değişiklik gösterir. Küresel siyaset, hem dikey hem de yatay oynanarak kazanılabilecek üç boyutlu bir satranç oyunu haline gelmiştir. Bu üç boyutlu satranç tahtasının birinci boyutunda klasik askeri konular bulunmaktadır. İkinci satranç tahtasında devletlerarası ekonomik konular bulunmaktadır. Üçüncü tahtada ise sınır ötesi konular bulunmaktadır (Nye, 2017, s.23).

Günümüzde uluslararası politika bütün bu alanlarda çok kutuplu bir sisteme doğru evirilmektedir. Dolayısıyla Türk Dış Politikası yalnızca askeri güç ve kapasiteye angaje olmamalıdır. Bununla birlikte kamu diplomasisi uygulamaları da etkin bir şekilde yürütülmeli ve Türkiye uluslararası alanda akıllı güç politikasını etkin bir şekilde uygulayabilmelidir. Elbette Türkiye'nin çeşitli kamu diplomasisi politikaları bulunmaktadır ancak bu yeterli düzeyde değildir. Zira Türkiye'nin uluslararası imajı özellikle Batı ülkelerinde yaşayan toplumlar nezdinde çok da olumlu bir noktada değildir.

Vizyoner bir politika izlenmesi için geleceği anlamaya, kavramaya, tasarlamaya ihtiyaç vardır. Vizyon, varılacak hedefe nasıl gidileceğini açıklayan yoldur (Karaman, 2005, s.17). Türk Dış Politikası'nda özellikle paradigma eksikliği yaşanan bu süreçte bir vizyona gereksinim duyulmaktadır.

Türk Dış Politikası, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda defansif realizme ve sağduyulu pasifizme odaklı bir niteliğe sahiptir. Bu dönemdeki ilkeleri statükoculuk ve batılılaşmadır. İnönü Dönemi Dış

Politikası (1938-1950), ilk dönemlerinde İkinci Dünya Savaşı'nın zararlarından Türkiye'yi korumak adına aktif tarafsızlık politikasına sahiptir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise çeşitli sebeplerle batıcılık politikası sürdürülmüştür. Özellikle Demokrat Parti Dönemi ile başlayan uzun bir dönem boyunca dış politikada Batıya entegrasyon ve NATO'nun çevreleme stratejisine uygun politikalar hakimdir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türk Dış Politikası'nın paradigma eksikliği başlamış ve AKP'nin birinci döneminde yeniden idealizme dönüş yaşanmıştır. Bu dönemde dinamik ve vizyoner bir dış politika izlenmeye çalışılmıştır. Özellikle bu döneme damgasını vuran stratejik derinlik paradigması ise artık terk edilmiştir (Birdişi, 2016, s.85-225).

Günümüzde paradigma eksikliği yaşayan Türk Dış Politikası, bir misyondan ve bir vizyondan uzak bir durumdadır. Ayrıca Türk Dış Politikası'nın ana tezleri olan; Sözde Ermeni Soykırımı, Kıbrıs Sorunu, Yunanistan ve Adalar Sorunu, Kürt Sorunu ve Yurt Dışı Türkler Sorunu gibi konularda uluslararası alanda ayakları yere basan politikalar izlenilememektedir. Bu politika yetersizliğinde eksen kayması olarak tarif edilen Batıcılık ilkesinden uzaklaşmanın etkisi elbette bulunmaktadır. Ancak uluslararası sistemin çok kutupluluğa evirildiği bir süreçte Batıcılık ilkesinden uzaklaşmak her ne kadar hatalı görünse de temel problemi teşkil etmemektedir. Çünkü Türkiye'nin jeopolitik konumu ve buna bağlı tehdit algılarına sahip olması gayet doğaldır.

Bu çalışmada Türk Dış Politikası'nı krize sürükleyen ana faktörün, Türkiye'nin normlara bağlı bir diplomasi izleyememesinden kaynaklandığı ve bu eksikliğin Türkiye'nin uluslararası itibarını zedelediği hipotezi savunulmaktadır. Türkiye'nin uluslararası alanda kaybettiği itibarını yeniden kazanması noktasında geleneksel diplomasiyi ve kamu diplomasisini önceleme önemli bir koşuldur. Bu itibarın kazanılması hususunda diplomatik müzakereler, diplomatik konferanslar, diplomatik zirveler ve arabuluculuk gibi geleneksel diplomaside yeniden inşa sürecine girilmesinin yanı sıra sınır ötesi sorunlarla ve küresel meselelerle ilgilenen bir kamu diplomasisi uygulamasını da hayata geçirmek zaruridir.

Vizyoner bir politika izlenilmesi için Türk Dış Politikası'nın bir misyona sahip olması elzemdir. Bu çalışmada bu misyonun İnsani Güvenlik (Human Security) ve İnsani Diplomasi (Humanitarian Diplomacy) olması gerektiği savunulmaktadır. Çünkü sınır aşan göç ve sınır aşan suçlardan doğrudan ya da dolaylı olarak en çok etkilenen ülkelerden biri olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu sorunların çözümünde kilit bir role sahip olması kendi ulusal güvenliğini sağlama noktasında önemli olduğu gibi uluslararası imajına da katkılar sunacaktır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmış olup tarihsel ve betimsel analiz tekniğinden faydalanılmıştır. Araştırma, Türkiye'nin statik yumuşak güç kaynaklarının etkili bir kamu diplomasisi aracılığıyla yumuşak güce nasıl dönüştürebileceğine odaklanmaktadır. Kanada ve Japonya'nın benzer misyonları nasıl benimsediğine ve bunun Türk Dış Politikası için nasıl bir örnek teşkil edebileceğine değinilmiştir.

Yumuşak Güç

Realizm, dış politikayı güç ve ulusal çıkar üzerinden ele almaktadır. Bu yaklaşıma göre dış politika, uluslararası sistemdeki temel aktör olan devletler tarafından yürütülmektedir. Realistlere göre; devletler, amaçları doğrultusunda rasyonel şekilde hareket eden aktörlerdir. Bu noktada realistler devletlerin birincil dış politika amacının mevcut güçlerini artırmak ve güvenliklerini sağlamak olduğu görüşünde fikir birliğine sahiptir (Sönmezoğlu ve Bayır, 2014, s.6). Ancak güç yalnızca genelde realist teorinin ele aldığı gibi materyal kapasite üzerinden tanımlanmamaktadır. Genellikle liberal teoriler gücü bir devletin diğerlerinin davranışlarını değiştirebilme yetisi üzerinden ele almaktadır. Genellikle sosyal inşacı yaklaşım ve eleştirel kuramcılar ise gücün fikirler, normlar ve söylemler yoluyla anlaşılması gerektiğini belirtmektedir (Kadercan, 2017, s.324).

Realistlerin ele aldığı şekliyle güç, birinin istediği neticeleri elde edebilmek için materyal kapasiteye sahip olma şeklinde düşünüldüğünde veya liberallerin ele aldığı şekliyle bir amaca ulaşmak için diğerlerinin davranışlarını etkileme becerisi olarak görüldüğünde; başkalarının

davranışlarını etkilemenin pek çok yolu bulunduğu göz önüne alınmalıdır. Bu noktada başkalarının davranışlarını etkilemede tehdit ederek zorlama, karşılığı ödenerek teşvik etme ve cezabetme yoluyla diğerlerinin politikalarını kendi istediği doğrultuya yöneltmek gibi yöntemler bulunmaktadır (Nye, 2017, s.20).

Gücün dış politikada nasıl anlaşıldığı ile ilgili olarak realist yaklaşım, öncelikle gücün temel unsurları olan maddi unsurları yani askeri ve ekonomik kapasite ve imkânları esas almaktadır. Bu anlayışa göre güç, maddi kapasite ile özdeşleştirilir. Ancak sahip olunan güç kadar eldeki gücü harekete geçirebilme imkân ve potansiyeli de çok önemlidir. Bu noktada bir ülkenin uluslararası itibarı, siyasi liderleri, ulusal karakteri gibi maddi olmayan güç unsurları da devreye girmektedir (Sönmezoğlu ve Bayır, 2014, s.9-10).

Yumuşak güç, bir devletin istediklerini zorlama yoluyla veya karşılığını ödeme yoluyla elde etmek yerine cazibe yoluyla elde etme yetisidir. Yumuşak güç, bir ülkenin siyasi ideallerinin, politikalarının ve kültürel öğelerinin cazibesinden doğar. Bir ülkenin politikaları diğerlerine meşru görüldüğü zaman yumuşak güç artar. Bir devlet diğerlerini kendi ideallerine ve politikalarına hayran bıraktığında; diğer devletlerin davranışları yumuşak güce sahip olan devletin istediği yönde hareket edeceği için istediği davranışları bir zorlama ya da ödüllendirmeye gereksinim duymadan sağlayabilir (Nye, 2017, s.12-13).

Sert güç, teşvik veya tehdide dayanır. Yumuşak güç ise diğerlerinin tercihlerini şekillendirme becerisine dayanmaktadır. Politikacılar cazibeden kaynaklanan gücün uzun zamandır farkındadırlar. Eğer bir devlet diğerlerinin davranışlarını istediği yönde diğer devletlerin kendi tercihleriyle hareket ettirmeyi başarırsa havuç ve sopa yöntemini kullanmasına gerek kalmamaktadır (Nye, 2017, s.25).

Soğuk Savaş sonrası süreçte, sert güç önemini korumakla birlikte, askeri güç kullanmaya gerek bırakmayan yumuşak gücün de önemi giderek artmaktadır. Geleneksel yaklaşıma göre ikincil politika konuları olarak değerlendirilen göç, enerji ve çevre gibi konular küresel siyaset

gündeminde daha fazla kendine yer bulmaya başlamıştır (Sönmezoğlu ve Bayır, 2014, s.10).

Bu çalışmada bölgesinde ortaya çıkan sorunlardan dolayı ya da doğrudan etkilenen Türkiye'nin yumuşak gücünü artırması halinde hem ulusal güvenliğine katkı sağlayabileceği hem de bu sorunlarla baş ederken uluslararası itibarını artırabileceği savunulmaktadır. Örneğin Suriye Krizi'nin ortaya çıktığı günden 2020 yılına kadar Kanada 40 bin Suriyeli mülteci kabul etmiştir. Ancak dış politikasında insani güvenliği bir misyon olarak kabul eden ve bu normatif politikalarıyla uluslararası alanda büyük sempati toplayan Kanada'ya karşın sayıları 4 milyonu aşan Suriyeli sığınmacılara milyarlarca dolar harcayan Türkiye'nin uluslararası alandaki imajı çok daha olumsuz bir seviyededir. Dolayısıyla Türkiye'nin dış politikada yumuşak gücünü artırması için bölgesindeki krizlerde üstlendiği sorumlulukları uluslararası topluma daha iyi tanıtabilmesi gerekmektedir. Bu sebeple yumuşak gücü artırabilmenin en önemli yollarından biri etkili bir kamu diplomasisi politikasına sahip olmaktır.

Kamu Diplomasisi

Kamu diplomasisi, bir devletin, ulusunun sahip olduğu fikirlerini, ideallerini, kurumlarını ve kültürünü ayrıca ulusal hedeflerini ve mevcut politikalarını diğer uluslara anlatma amacı olan yabancı halklarla iletişim kurma süreci olarak tarif edilebilir. Geleneksel diplomasi, genelde devletlerin resmi organlarının etkileşimi yoluyla uluslararası ilişkileri yürütmeyi içermektedir. Geleneksel diplomasi genelde gizlilik ve mahremiyet gerektiren bir süreçtir. Elbette burada kastedilen mahremiyet gizli anlaşma ve sözleşmeler anlamında olmayıp, bir anlaşmaya varmak için gizli bir süreç olması gerekebileceği anlamındadır. Geleneksel diplomasi aksine kamu diplomasisi doğası gereği açık bir süreçtir (Tuch, 1990, s.3-4).

Bir diğer ifadeyle kamu diplomasisi, ulusal ve uluslararası kamuoyunun anlaşılması, bilgilendirilmesi ve etkilenmesi faaliyetlerinin tümüdür. Kamu diplomasisi, karşılıklı etkileşim süreci olduğu için ve ikna

etmeye dayalı olduğu için tek taraflı gerçekleştirilen propaganda faaliyetlerinden farklıdır. Dolayısıyla müzakereci, çok taraflı ve yatay bir ilişki bulunmaktadır. Zaten tek taraflı ve hiyerarşik bir ilişki yürütülüyorsa başarılı bir kamu diplomasisi yoktur. Kamu diplomasisi faaliyetlerinde dış işleri bakanlığı gibi devletin resmi kurumlarının yanı sıra düşünce kuruluşları, medya, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, sanatçılar, iş adamları girişimleri gibi çeşitli aktörler de sürece dâhil olmaktadır (Çolakoğlu, 2017, s.385-386).

Kamu diplomasisinin amacı bir devletin hedef ülkenin vatandaşlarının fikirlerini etkileyerek o ülkenin politikalarını kendi lehine çevirmektir (Potter, 2002, s.3). Hedef ülke vatandaşlarına doğrudan mesaj iletme yönü olan kamu diplomasisi, yumuşak gücün bir parçasıdır (Rugh, 2004, s.1).

Küreselleşme çağında devletlerin her geçen gün daha çok birbirine bağımlı hale geldiği ve ulusal sorunların hızlı bir şekilde uluslararası sorunlar haline dönüşmeye başladığı kabul görmektedir. Örneğin insan hakları ihlalleri, organize suç ile ilgili konular ve çevresel tehditler gibi birçok konu günümüzde uluslararası düzeyde ele alınan konulardır (Riordan, 2003, s.3).

Sınır aşan sorunlarla ilgili bir dış politika misyonu, etkili bir kamu diplomasisi aracılığıyla yumuşak güce hizmet edebilir. Bu sorunların çözümünde hem geleneksel diplomasi aracaları kullanılabilir gibi devlet ya da özel teşebbüsler yoluyla oluşturulan kurumlar ve akademik enstitüler de kullanılabilir. Türkiye'nin yumuşak gücünü artırabilmesi için hem diplomatik kurumları ve araçları kullanması hem de kamu diplomasisi kurum ve araçlarını kullanması gerekmektedir. Bu bağlamda TİKA, Kızılay, Yunus Emre Enstitüsü, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı gibi kurumların sayısı ve faaliyetleri artırılmalıdır. Ayrıca sınır aşan sorunlarla ilgili güvenliğin referans nesnesi olarak insanı merkeze alan akademik enstitüler oluşturulmalıdır. Bu çalışmada Türkiye'nin uluslararası alanda yumuşak gücünü artırabilmesi için uygulaması gereken kamu diplomasisi politikasının "insani güvenlik taraftarı" ve "barışa

proaktif katkı sunan” bir ülke misyonuyla sağlanabileceği savunulmaktadır. Çünkü gerek kültürel değerlerinde insan hayatını merkeze alan bir topluma sahip olması gerekse de bölgesinde yaşanan insani krizlerde sorumluluk üstlenen bir ülke olması hasebiyle Türk Dış Politikası için insani güvenlik önemli bir misyon oluşturabilir.

İnsani Güvenlik

Soğuk Savaş döneminde devletlerin birincil hedefleri askeri güç ve kapasite üzerinden şekillendiği için uluslararası alanda geleneksel güvenlik yaklaşımı çerçevesindeki tehditlere odaklanılmıştı (Marchesin, 2003, s.421-423).

Soğuk Savaş'ın dayattığı askeri ve nükleer takıntılar, güvenlik kavramının ağırlıklı olarak askeri tehditler üzerinden ele alınmasına ve güvenlik çalışmalarının yoğun bir şekilde daralmasına yol açıyordu. Bu dönemde güvenlik çalışmalarında devlet merkezli bir yaklaşım hâkimdi. Bu duruma ilk tepkiler 1970’li yıllarda ve 1980’li yıllarda ekonomik ve çevresel konuların önem kazanmasıyla yükselişe geçti. 1990’lı yıllarda da kimlik sorunları ve ulus-ötesi suçlarla ilgili konuların yoğunlaşmasıyla devlet merkezli yaklaşım sorgulanmaya başlandı. Böylece güvenlik çalışmalarının askeri güç ve tehditler üzerinden ele alınmasına yönelik itirazlar güçlenmeye başladı (Buzan vd., 1998, s.2).

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren güvenlik tehditleri; etnik çatışmalar, iç savaşlar, bölgesel ve ulusal krizler, ekonomik krizler, aşırı nüfus artışı, çevresel tehditler, terör sorunları, salgın hastalıkların artması, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, finans dolandırıcılığı, devletlerin vatandaşlarına yönelik uyguladıkları şiddet türleri ve siyasi baskılar gibi geniş bir yelpazeye yayıldı (Booth, 2003, s.59). Güvenlik çalışmalarına hâkim olan devlet merkezli anlatının dışında alternatif yaklaşımlar güç kazanmaya başladı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası politikadaki gündemler değişmesi Uluslararası İlişkiler disiplininde de yapısal ve ilişkisel açıdan mühim değişimlere sebep olmuştur. Uluslararası güvenlik alanında

müphem noktaların artması ve tehdit algılamalarının çeşitlenmesi yeni tartışma alanları üzerindeki çalışmaların artmasına sebep olmuştur. Devletlerarası politikada ortaya çıkan değişimler genellikle ilişkili yaklaşımlara da yansımıştır. Bu bağlamda, güvenlik kavramının tanımı, muhtevası, referans nesnesi yeniden ele alınmaya ve tanımlanmaya başlanmıştır. Uluslararası ilişkilerin klasik kuramlarının güvenlik alanına ilişkin yaklaşımlarına ek olarak, 1990'larda hızla gelişen eleştirel yaklaşımlar ve açıklamalar ulusal güvenlik ve uluslararası güvenlik alanındaki mevcut anlayışları köklü bir değişime uğratmayı amaçlamaktadır (Bakan, 2007, s.35). Böylece güvenlik çalışmaları literatüründe güvenlik kavramının genişlediği ve derinleştiği tartışılmaya başlanmıştır. Güvenliğin genişlemesinden kastedilen tehditlerin kaynağındaki değişime ilişkin konulardır ve güvenliğin derinleşmesinden kastedilen ise referans nesnesinin yani neyin ve kimin güvenliğinin sağlanması gerektiği ile ilgili konulardır (Krause ve Williams, 1996, s.229-239).

İnsani güvenlik kavramı, güvenliğin referans nesnesi olarak bireyleri merkeze alan ve bu nedenle devlet merkezli güvenlik kavramına meydan okuyan bir kavramdır. Devletlerin ve hükümetlerin güvenliğinden ziyade insanların güvenliğini ön plana alan bu yaklaşımın kökenleri Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1994 yılında hazırlanan BM İnsani Kalkınma Raporu'na kadar götürülebilir. Bu raporda BM, insani güvenliğin kapsamını ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevresel güvenlik, kişisel güvenlik, toplumsal güvenlik ve siyasi güvenlik olmak üzere yedi alanı içerecek şekilde tanımlamıştır (Acharya, 2021, s.700-702).

Geleneksel güvenlik yaklaşımı, tehditleri dış çevre olarak kabul ettiği için bireylerin değil devletlerin güvenliğine odaklanmaktadır. Geleneksel güvenlik yaklaşımına göre bir devlet güvende olursa doğal olarak içerisinde yaşayan bireyler de güvendedir. Bu yaklaşım insan odaklı güvenlik yaklaşımı tarafından eleştirilmektedir. Çünkü İnsani güvenlik yaklaşımına göre insanların yaşadığı güvensizliklerin çoğu dış devletlerden değil bizzat içerisinde yaşadığı devletten kaynaklanmaktadır. Bu sebeple insani güvenlik yaklaşımı, geleneksel güvenlik anlayışı

gibi insanların güvenliğinin dolaylı yoldan sağlanmasını değil, insanların ve toplumların güvenliğinin birincil plana alınmasını savunur (Tigerstrom, 2007, s.182).

İnsani Güvenlik Konusunda Merkezileşme

İnsani güvenlik konusundaki merkezileşme ve kurumsallaşma çabaları, insani güvenlik kavramının uygulanabilirliğinin sınırlarını kavrama noktasında önemli katkılar sunmuştur. Soğuk Savaş sonrasında önem kazanan insan merkezli güvenlik anlayışı, yalnızca Birleşmiş Milletler'in çalışmalarıyla değil çeşitli devletlerin ve organizasyonların da gayretleriyle popüler hale gelmeye başlamıştır (Ovalı, 2006, s.22). Enstitüler ve düşünce kuruluşları, sahip oldukları kimlikleriyle ve kurumsal yapılarıyla güvenlik çalışmalarının gelişmesi ve kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamıştır (Buzan ve Hansen, 2009, s.62).

İnsani güvenlik kavramının en çok benimsendiği ülkeler Kanada ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerdir (Karabulut, 2015, s.142). İnsani güvenlik kavramının uygulanabilirliği konusunda çeşitli uluslararası organizasyonlar ve düşünce kuruluşlarının yanı sıra bazı devletler de öne çıkmaktadır. Dış politika vizyon ve programlarını, insan merkezli bir güvenlik anlayışı üzerinden kurgulayan Kanada ve Japonya, insani güvenlik konsepti çerçevesinde bir güvenlik anlayışının pratiğe geçirilmesine önemli katkılar sunmuştur. Ayrıca bu ülkelerde, bir devlet politikası olarak insani güvenlik konusuna odaklanması, insani güvenlik konusundaki akademik çalışmaların yoğunlaşmasının önünü açmıştır.

Kanada, 1993 yılında liberallerin yönetime gelmesiyle dış politikada bir gündem değişikliğine gideceğinin sinyallerini vermiştir. İstikrarlı ulusal ekonomiler ve uluslararası ticaretin dünya barışına önemli katkılar sunacağını savunan liberaller, dış politikalarını bu ilkeler üzerinden biçimlendirmeye çalıştılar. (Ovalı, 2006, s.22) Kanada Dışişleri ve Uluslararası Ticaret Departmanı (DFAIT) bünyesinde, 1995 yılında sınır ötesi sorunlara odaklanan bir Küresel Sorunlar Bürosu oluşturulmuştur (Small, 2001, s.76).

Kanada'da 1996-2000 yılları arasında Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Lloyd Axworthy, güvenlik kavramının yeniden kavramlaştırılmasını sağlamaya çalışırken, odak noktasını devletlerin güvenliğinden insanların güvenliğine kaydırmaya yöneldi ve Kanada dış politikasında, insanı merkeze alan bir gündem uygulamaya çalıştı (Hataley ve Nossal, 2004, s.6). Axworthy, göreve geldiği 1996 yılında BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada Soğuk Savaş sonrasında güvenliğin yalnızca devletlerin güvende olmasına indirgenemeyeceğini belirtmiş ve insani güvenliğe vurgu yapmıştır (Fukushima, 2004, s.17).

Kanada'nın insani güvenlik kavramı etrafındaki politika gündemini, insan haklarına ve insan hayatına yönelik yaygın tehditler oluşturur. Bu doğrultuda sivillerin korunması, çatışmaların önlenmesi, iç savaş, kamu güvenliği, yönetim ve barış destek operasyonlarına odaklanılmaktadır (Alkire, 2003, s.21). Kanada yönetimi, insanların güvenliğini, ulusal ve uluslararası güvenliğin bir ön koşulu olarak kabul eder. Kanada yönetimi, insan odaklı güvenlik politikasının içeriğini, uluslararası normları geliştirmek ve bu normların uygulanmasını sağlamak şeklinde belirlemektedir (Ovalı, 2006, s.24).

İnsani Güvenlik konsepti çerçevesinde diğer ülkelerle bir işbirliği oluşturmaya çalışan Kanada, İnsani Güvenlik Ağ'ının (Human Security Network) kurulmasına öncülük etmiştir. Ayrıca, dönemin Kanada Dış İşleri Bakanı Lloyd Axworthy, 1998 yılında Norveç Dış İşleri Bakanı Knut Vollebaek ile Lysøen Deklarasyonu olarak isimlendirilen belgeyi imzalayarak insani güvenlik konsepti çerçevesinde politika geliştirme çalışmalarına uluslararası bir boyut kazandırmıştır (Ovalı, 2006, s.24).

Kanada, insani güvenlik kavramını doğrudan şiddet içeren tehditler ekseninde ele almaktadır. Bu durum ülke dış politikasına askeri operasyonlara ve askeri müdahalelere dâhil olma şeklinde yansımıştır. Kanada yönetimi insani müdahale ve barış operasyonlarına dâhil olarak insan odaklı güvenlik stratejilerinin uygulanmasına yardımcı olmaya çalışmaktadır (Delvoie, 2001, s.36-37; Ovalı, 2006, s.25). Kanada yönetimi, bu bağlamda hafif silahlar ve kara mayınlarının insan yaşamı üzerindeki etkisinin nükleer silahlardan daha çok olduğunu sürekli olarak

vurgulamaktadır. Kanada, Ottawa Sözleşmesi olarak da anılan “Anti-Personel Mayınların, Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme”nin 1997 yılında imzalanmasına öncülük etmiştir (Fukushima, 2004: 29-32). 2000 yılında Kanada Dışişleri ve Uluslararası Ticaret Departmanı tarafından yapılan tanıma göre; insan güvenliği, insan haklarına, güvenliğine ve hayatlarına karşı yıkıcı tehditlerden korunma anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Kanada'nın kavrama yaklaşımı insani güvenlik ekollerinden dar ekol (narrow school) perspektifindedir.

İnsan odaklı bir güvenlik politikası uygulamaya çalışan bir başka ülke de Japonya'dır. Japonya, insani güvenliği Kanada'dan farklı bir biçimde çevre, az gelişmişlik ve kalkınma konularına odaklanarak ele almaktadır. Japonya yönetimi, Birleşmiş Milletler'in 1994 yılında yayınlanan raporundaki gibi kapsamlı ve kapsayıcı insani güvenlik tanımını savunmaktadır (Edström, 2003, s.216).

Japonya, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde daimi bir koltuğa sahip olmak istemektedir. Bu bağlamda insani güvenlik konularında öncülük eden ve finansman sağlayan ülkelerin başında gelmektedir. Japonya, 1994 yılındaki Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Raporu'nda belirtilen iki hedeften biri olan ihtiyaçlardan kurtulma (freedom from wants) konularına daha çok odaklanmaktadır (Tadjbakhsh, 2005, s.20). Japonya, askeri operasyonlar yerine maddi katkılara odaklanan bir insani güvenlik uygulamasını tercih etmektedir. Bu tercihinin nedenlerinden biri Soğuk Savaş sırasında ABD ile imzaladığı Karşılıklı İşbirliği ve Güvenlik Anlaşması'dır. Söz konusu anlaşmaya göre ABD Japonya'nın güvenliğinden sorumlu olmuş ve Japonya böylece ekonomik girişimlerine oldukça büyük kaynaklar ayırma imkânı yakalamıştır. Japonya'nın askeri operasyonlar yerine maddi katkılara odaklanan bir insani güvenlik uygulamasının altında yatan bir diğer neden ise ülkede İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen pasifist normlar ve anayasal sınırlamalardır. İkinci Dünya Savaşı sonrası, militarist ve revizyonist kimliğin yerine pasifist bir kimlik inşa edilmeye başlanmış ve uluslararası müdahaleleri engelleyen anayasal sınırlamalar konulmuştur (Tanaka, 1994, s.34).

1997 yılındaki Asya Ekonomik Krizi'yle birlikte dünya çapında çeşitli olumsuz durumlar ortaya çıkmış ve bu Japonya'nın ulusal güvenliğini yeniden kurgulaması gerektiği düşüncesini oluşturmuştur. Dönemin Başbakanı Keizo Obuchi, 12 Aralık 1998 tarihinde ortaya çıkan yeni tehditlere karşı tedbirler geliştirmenin gerekliliğini vurgulamıştır. Bu dönemde başlayan yeni bir güvenlik konseptinin belirlenmesi ve benimsenmesi, daha sonraki yıllarda Japon dış politikasının temel yönelimlerinden birisini oluşturacaktır. Japon dış politikasına yerleşen insani güvenlik gündemi, güvenlik konusunda farklı görüşlere sahip olan partilerce de benimsenmiştir. Japonya, insan odaklı güvenlik stratejilerini uygulamaya koyabilmek için kapsamlı bir eylem planı oluşturmuştur. Bu eylem planının içeriğini, yasaların izin verdiği ölçüde uluslararası askeri müdahalelere katılmak ve kalkınma meselesi başta olmak üzere insani güvenlik konusundaki tüm girişimlerde aktif olarak bulunmak ve bu konudaki projeler için maddi bir fon ayırmak oluşturmaktadır (Ovalı, 2006, s.27).

Japonya; az gelişmişlik, kalkınma, çevre sorunları ve salgın hastalıklarla mücadele gibi doğrudan şiddet içermeyen tehditlerle mücadele konusunda uluslararası girişimlerin öncülerinden biridir. Güney Doğu Asya'da yoksullukla mücadelede, Tacikistan'da tıp eğitiminin geliştirilmesinde, Çin'de AIDS'in yayılmasının önlenmesinde, Kazakistan'da nükleer denemelerin yaydığı radyasyondan etkilenen insanlara yönelik sağlık projelerinde ve buna benzer pek çok girişimde Japonya'nın öncülük ettiği görülmektedir (Edström, 2003, s.215). Bu bağlamda Japonya'nın insani güvenlik kavramına yaklaşımı geniş ekol (broad school) perspektifinde sınıflandırılabilir.

Kanada ve Japonya, dış politikalarının ana gündemi olarak insani merkeze alan güvenlik meselelerini benimsemiş ve bu noktada oluşturdukları kurumlar ve izledikleri politikalarla uluslararası imajlarını artırmışlardır. Bu politika gündemi bu iki ülkenin uluslararası alandaki yumuşak gücüne önemli katkılar sağlamaktadır.

Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak İnsani Güvenlik ve Türk Dış Politikasına Muhtemel Faydaları

Bir dış politika enstrümanı olarak insani güvenlik, orta güçteki ülkelerin uluslararası alanda kendilerini güçlü ve görünür kılmaları için önemli bir araçtır. Orta güçteki ülkelerin bu misyonu bir strateji olarak kullanarak yumuşak gücünü artırması tesadüfi değildir (Welti ve Nakanishi, 2013, s.9-10). Orta büyüklükte güç kavramı, etki ve kapasite açısından ne tam olarak büyük güç ne de tam olarak küçük devlet olarak sınıflandırılmayan ülkeleri nitelemek için kullanılan bir kavramdır (Tekin, 2020, s.56).

Bu çalışmada bölgesinde etkin, uluslararası alanda ise ekonomisi ve askeri kapasitesi açısından nispeten güçlü bir ülke olan Türkiye, orta büyüklükte güç olarak ele alınmaktadır. Ayrıca çalışmada dış politika analizlerinde yaygınlaşmakta olan rol teorisi benimsenmiştir. Sosyal inşacı yaklaşımla örtüşen rol teorisine göre, karar vericiler algıladıkları ve benimsedikleri rollere uygun olarak dış politikalarını biçimlendirirler. Bu benimsenen roller devletlerin dış politikasına bir kimlik kazandırmaktadır. Devletlerin üstlendiği bu rollere göre hareket etme eğilimi olacağından daha tutarlı bir dış politika izleyeceği öngörülmekte ve böylece devletlerin sonraki adımlarının neler olacağı konusunda öngöründe bulunmak kolay hale gelmektedir (Gülmez ve Buhari Gülmez, 2020, s.34). Böylece Holsti'nin ulusal rol modelleri içerisinde Türkiye'nin özgürlük destekçisi, arabulucu ve örnek ülke rolünü benimsemesi ve bu yönde adımlar atması günümüzde çok kutupluluğa evirilen uluslararası sistemde en kesif rekabetin bulunduğu Ortadoğu'da Türkiye'nin izleyeceği en faydalı stratejilerden biridir.

Türkiye'nin insani güvenlik konusunu dış politikada bir görev ve sorumluluk olarak görmesi için tarihsel mirası, medeniyet tasavvuru ve coğrafi konumu gibi kaynakları mevcuttur. Türk Dış Politikası'nda insani güvenlik anlayışının bir misyon haline gelmesi hususunda; medeniyet tasavvuru içerisinde yer alan “yaratılanı severiz yaratandan ötürü”, “ne olursan ol gene gel”, “insanı yaşat ki devlet yaşasın” anlayışları ve Türk Dış Politikası'nın kurucu paradigması olan “yurtta barış

dünyada barış” perspektifi tarihi referanslar oluşturabilir ve bir dış politika enstrümanı olarak yumuşak güç kullanımına katkılar sunmaktadır. Ayrıca özellikle Ortadoğu’da yaşanan insani krizler başta olmak üzere Kuzey Afrika ve Orta Asya’da yaşanan krizlerden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmesi böyle bir misyonun gerekçelerinden biridir. Bu bölgelerde yaşanan krizlerin çoğunda insanların ilk göç ettikleri ülke Türkiye’dir. Türkiye’de 5.5 milyona yakın farklı ülkelerden gelen göçmen, mülteci, sığınmacı gibi farklı statülere sahip insan yaşamaktadır. Hülâsa Türkiye Cumhuriyeti, hem tarihsel referanslarını hem de coğrafi lokasyonunu insani güvenlik taraftarı bir ülke imajına sahip olmak için kaynak olarak kullanabilir.

Böyle bir misyonun benimsenmesi, bakanlık düzeyinde sınır aşan sorunlar bakanlığı kurulması ve insani güvenlik alanında akademik teşebbüslerin ve kurumların oluşturulması Türk Dış Politikası’na pek çok açıdan fayda sağlayabilir. Öncelikle böyle bir misyon Türkiye’nin uluslararası imajına katkılar sunabilir ve uluslararası alanda terörü destekleyen bir ülke algısının dağılmasını sağlayabilir. Bu Türkiye’nin diplomatik konularda elini güçlendirebilir ve uluslararası krizlerde arabulucu rolünü geliştirmesine katkılar sunabilir.

İnsani güvenlik konusunu bir dış politika enstrümanı olarak kullanmak, Türkiye’nin çevresinde yaşanan krizlere hazırlıksız yakalanmasını önleyebilir. Bu noktada oluşturulacak akademik kurumlar aracılığıyla hangi ülkelerde muhtemel krizlerin yaşanacağı önceden kestirilebilir ve dış politika elitleri için sorunlar çıkmadan pozisyon almayı kolaylaştırabilir. Böylece Türkiye’nin krizlerde önleyici diplomasi, koalisyon kurucu, arabulucu, köprü kurucu gibi roller üstlenmesi kolaylaşabilir. Bu roller Türkiye Cumhuriyeti’nin hem ulusal güvenliğine, hem ekonomisine, hem de uluslararası imajına katkılar sağlayabilir. Yani hem sorunların çözümüne yönelik girişimlerle barışa proaktif katkılar sunulurken dolaylı olarak Türkiye’nin üzerine kalacak sorunlardan kurtulmaya zemin hazırlayabilir.

İnsani güvenlik misyonu TİKA, Kızılay, Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumların nüfuz alanının artmasını sağlayabilir ve Türkiye, krizlerin

yaşandığı ülkelerle ilgili konularda fikirlerine ve faaliyetlerine itibar edilen ülkelere biri haline gelebilir.

İnsani güvenlik misyonu, insani müdahale kartının kullanılmasında bir meşruiyet alanı açabilir. Bazı dönemlerde terörle mücadele etmek için sınır ötesi operasyonlara başvuran Türkiye, bu operasyonları insani müdahale başlığı altında yürütebilir. Böylece uluslararası alandan getirilen eleştirilere bir set oluşturabilir.

Türkiye'nin insani güvenlik gündemini bir dış politika enstrümanı olarak kullanabilmesi için tarihi ve coğrafi kaynaklarını kullanması yeterli değildir. Ayrıca iç politikada demokrasi ve hukukun üstünlüğünü etkin kılıp dış politikada diplomasiye öncelik vermesi gerekmektedir. Yani uluslararası alanda insani güvenlik taraftarı bir ülke imajını sadece söylemlerle elde etmek mümkün değildir. Kurumların bağımsızlığı ve şeffaflığı, hukukun üstünlüğü, insan hakları ihlallerinden kaçınan bir devlet yönetimi ile pasifist ve insani güvenlik taraftarı bir ülke profili oluşturulabilir. Son olarak bu çabaların uluslararası alanda etkin bir şekilde pazarlanması gerekmektedir. Çünkü sorunlarda üstlenilen roller önemli olduğu kadar bu rollerde üstlenilen sorumluluğun uluslararası topluma duyurulması da önemlidir. Böylece Türkiye potansiyel yumuşak güç kaynaklarını, yumuşak güce dönüştürecektir.

Sonuç

Günümüzde uluslararası ilişkiler yalnızca askeri güç ve kapasiteye indirgenemez. Devletler de dış politikalarını yalnızca realist bir perspektifle şekillendiremez. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinin böylesine arttığı bir süreçte devletlerarası ilişkileri şekillendiren pek çok faktör bulunmaktadır. Devletler, çıkarlarını gerçekleştirebilmek için askeri gücü ihtiva eden sert gücün yanı sıra kültüründen, siyasi ideallerinden ve politikalarının cazibesinden ortaya çıkan yumuşak gücün de çok önemli bir faktör olduğunu anlamıştır. Dolayısıyla başarılı bir dış politika, sert güç ile yumuşak gücün bir arada kullanıldığı akıllı güç ile gerçekleşebilir.

Türkiye Cumhuriyeti, bütün dış politika geleneklerini ve ilkelerini bir kenara bırakarak küresel ve bölgesel gündemlere göre yalnızca sert

güç politikasına yoğunlaşmamalıdır. Bu bağlamda Türk Dış Politikası'na, günümüz uluslararası ilişkilerinde başarı getirecek bir vizyona ihtiyaç duyulmaktadır. Bu vizyonun temel niteliği defansif realizm ile idealizmi bir arada kullanabilmektir. Bu noktada Türkiye'nin diğer devletler ve uluslar nezdinde değer gören bir misyona sahip olması elzemdir. Bu misyon hem tarihi referansları itibariyle hem de Türkiye'nin yer aldığı coğrafyanın ona yüklediği tehditler nedeniyle insani diplomasi ve insani güvenlik olabilir.

Bir ülke dış politika stratejileri ve ilkeleriyle sahip olduğu gücünü doğru orantılı bir şekilde kullandığında başarılı sonuçlar üretebilir. Türkiye, bölgesinde önemli bir güç olmasının yanı sıra uluslararası alanda ise orta güç kategorisinde bir ülkedir. Bu bağlamda Türkiye mevcut kapasitesini aşan politikaların peşinden gitmesi halinde ulusal güvenliğini korumak isterken daha çok tehdit eden durumlar içinde bırakabilir.

Türkiye uluslararası imajına ve itibarına zarar verecek politikalar içinde boğulmamalıdır. Ulusal güvenliğini önceleyen politikaların yanında statik kaynaklarını yumuşak güce dönüştürmesi gerekir. Türkiye'nin yumuşak gücünü oluşturabileceği alan ne Ortadoğu'ya hami olmaktır ne de liberal demokrasilerden uzak ve otoriter ülkelerin yanında konumlanmaktır. Türkiye'nin ulusal güvenliğine en çok katkı sağlayacak alan insani güvenlik taraftarı bir ülke imajına sahip olmaktır.

KAYNAKÇA

- Acharya, A., (2021). İnsan Güvenliği. J. Baylis, S. Smith, P. Owens (Ed.), Küreselleşen Dünya Siyaseti: Uluslararası İlişkilere Giriş içinde (699-720). İstanbul: Küre Yayınları.
- Alkire, S. (2003). A Conceptual Framework for Human Security, Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity. University of Oxford, 1-52.
- Bakan, Z. A. (2007). Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri ve Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları. 21. Yüzyıl Dergisi, 1:3, 35-50.
- Birdişi, F. (2016). Dış Politikada Yöntem ve Türk Dış Politikası. Kahramanmaraş: Sakınmaz Ofset.
- Booth, K. (2003). Güvenlik ve Özgürleş(tir)me. (Çev. Çiğdem Şahin), Avrasya Dosyası, 9:2, 51-71.
- Buzan, B. ve Hansen, L. (2009). The Evolution of International Security Studies. New York: Cambridge University Press.
- Buzan, B., Wæver, O. ve Wilde, J. D. (1998). Security: A New Framework for Analysis. Boulder City: Lynne Rienner Publishers.
- Critchlow, J. (2003). The Power of Public Diplomacy. New Falder, 86:5, 12-15.
- Çolakoğlu, S. (2017). Diplomasi. Ş. Kardaş ve A. Balcı (Ed.), Uluslararası İlişkilere Giriş içinde (s. 379-387). İstanbul: Küre Yayınları.
- Delvoie, L. (2001). Curious Ambiguities: Canada's International Security Policy. Options Politiques, 22:1, 36-42.
- Edström, B. (2003). Japan's Foreign Policy and Human Security. Japan Forum, 15:2, 209-225.
- Fukushima, A. (2004). Human Security: Comparing Japanese and Canadian Governmental Thinking and Practice. Canadian Consortium on Human Security Visiting Fellow Paper.
- Gülmez, S. B. ve Buhari Gülmez, D. (2020). Dış Politika Analizi: Teorik Yaklaşımlar. B.B. Coşkun ve İ. Rüma (Ed.), Dış Politika Analizi:

- Konu, Kuram, Yöntem içinde (13-40). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hataley, T. S. ve Nossal, K. R. (2004). The Limits of the Human Security Agenda: The Case of Canada's Response to the Timor Crisis. *Global Change Peace and Security*, 16:1, 5-17.
- Kadercan, B., (2017). Güç. Ş. Kardaş ve A. Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş içinde* (s. 323-336). İstanbul: Küre Yayınları.
- Karabulut, B. (2015). Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek, 2. Baskı. Ankara: Barış Kitabevi.
- Karaman, A. (2005). *Vizyon Yönetimi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Krause, K. ve Williams, M. C. (1996). Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods. *Mershon International Studies*, 40:2, 229-254.
- Marchesin, P. (2003). Yeni Tehditler Karşısında Avrupa. (Çev: B. Dedeoğlu). B. Dedeoğlu (Ed.). *Dünden Bugüne Avrupa Birliği içinde* (421-438), İstanbul: Boyut Yayınları.
- Ovalı, A. Ş. (2006). Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3:10, ss. 3-52.
- Potter, E. (2002). Canada and the New Public Diplomacy. Discussion Papers in Diplomacy, https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/Clingendael_20020700_cli_paper_dip_issue81.pdf (Erişim Tarihi: 06.04.2019).
- Riordan, S. (2003). *The New Diplomacy*. Cambridge: Polity Press.
- Rugh, W. A. (2004). *Engaging the Arab and Islamic Worlds Through Public Diplomacy*. The Public Diplomacy Council.
- Small, M. (2001). *Peacebuilding in Postconflict Societies*. R. McRae ve D. Hubert (Editörler). *Human Security and the New Diplomacy içinde* (75-87), Montreal: McGill-Queen's University Press.

- Sönmezoğlu, F. ve Bayır, Ö. E. (2014). Dış Politika Analizinde Temel Öğeler. Sönmezoğlu, F. ve Bayır, Ö. E. (Ed.), Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış içinde (5-44). İstanbul: Der Yayınları.
- Tadjbakhsh, S. (2005). Human Security: Concepts and Implications With an Application to Post-Intervention Challenges in Afghanistan. Centre d'études et de recherches internationales Sciences Po, 1-77s.
- Tanaka, A. (1994). Japan's Security Policy in the 1990's. Y. Funabushi (Editör). Japan International Agenda içinde (28-57), New York: New York University Press.
- Tekin, F. (2020). Küresel Yönetişimde Devletlerin Rolü: Japonya Örneği, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 2:1, 50-69 .
- Thukidides. (2010). Peloponnesos Savaşları. (Çev.: F. Akderin). İstanbul: Belge Yayınları.
- Tigerstrom, B. (2007). Human Security and International Law: Prospect and Problems. Portland (USA): Hart Publishing.
- Tuch, H. N. (1990). Communicating With the World: U.S. Public Diplomacy Overseas. New York: St. Martin's Press.
- Welti, E.M. ve Nakanishi, H. (2013). Human Security in Non-Conflict States: A Case of Afghan Unaccompanied Children in the UK. 同志社グローバル・スタディーズ, 4, 3-27.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Aralık 2021
Yıl 11, Sayı 2, ss.27-42.

Journal of Individual & Society
December 2021
Year 11, Issue 2, pp.27-42.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1020539>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 08.11.2021

Submitted: 08.11.2021

Kabul Tarihi: 24.11.2021

Accepted: 24.11.2021

Atf Bilgisi / Reference Information

GÜLTEKİN, A. & ÇELEBİ, E. (2021). Spinoza Ontolojisi Bağlamında Yapay Zekâ Ve Bir Duygu Varlığı Olan İnsan Üzerine Bir Değerlendirme, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), 27-42.

SPİNOZA ONTOLOJİSİ BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂ VE BİR DUYGU VARLIĞI OLAN İNSAN ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

AN EVALUATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND HUMAN AS AN EMOTIONAL BEING IN THE CONTEXT OF SPINOZA ONTOLOGY

Abdurrazak GÜLTEKİN

Öğr. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Dr. University of Bingol, Faculty of Arts and Sciences

E-posta: abdurrezakgultekin@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4832-3258>

Emin ÇELEBİ

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr., University of İnönü, Faculty of Arts and Sciences, Philosophy Department

E-posta: emin.celebi@inonu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8548-3811>

Öz

Günümüzde yapay zekâ çalışmaları ile birlikte yepyeni bir ontolojik paradigmanın eşiğine geldiğimiz açıktır. Varlık, bilgi ve değer döngüsünde

1 Bu çalışma, "Spinoza Ontolojisi Bağlamında Yapay Zekânın İmkânı" başlıklı Doktora tezimizden üretilmiştir.

vücut bulan bu değişimlerden en çok etkilenen ise kuşkusuz hem özne hem de nesne rolünü ifa eden insandır. İnsanın kendisine rakip olabilecek gelişmelere imza atan yapay zekâ teknolojilerinin felsefi olarak değerlendirilmesi gerekliliği önümüzde durmaktadır. Ne var ki düşünce tarihinde bu konunun felsefi bir perspektifle değerlendirmeye imkân veren klasik ontolojilerin varlığı oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda öne çıkan ontolojilerden biri bize göre Spinoza'nın mekanik, deterministik ve monist ontolojisidir. Bu çalışmada Spinoza ontolojisinin karakteristiği ile yapay zekâ ontolojilerinin paralellik arz ettiği ileri sürülecek ve söz konusu zorunluluğun bir duygu varlığı olan insanın özgürlük ve eylemsellik durumunu da kapsadığına vurgu yapılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Spinoza, Yapay Zekâ, Üç Robot Yasası, Manevi Otomat, Duygu.

Abstract

Today, it is clear that we have come to the threshold of a new ontological paradigm with artificial intelligence studies. Undoubtedly, the person who is most affected by these changes embodied in the cycle of existence, knowledge and value is the person who performs the role of both subject and object. We are faced with the necessity of philosophical evaluation of artificial intelligence technologies that can rival humans. However, the existence of classical ontologies that allow to evaluate this subject from a philosophical perspective in the history of thought is quite limited. In this context, one of the prominent ontologies is Spinoza's mechanical, deterministic and monistic ontology. In this study, it will be argued that the characteristics of Spinoza's ontology and artificial intelligence ontologies are parallel, and it will be emphasized that the necessity in question includes the freedom and activism of the human being as an emotional being.

Keywords: Spinoza, Artificial Intelligence, Three Laws of Robots, Spiritual Automat, Emotion.

Giriş

‘İnsanı diğer varlıklardan ayırt eden temel niteliğin ne olduğu’ sorusuna düşünce tarihi içerisinde farklı veçhelerden cevaplar verilmiştir. Bu cevaplardan en yaygın olanı ve neredeyse üzerinde ittifak edileni, ‘insanın akıllı bir varlık olduğu’ biçimindedir. Akıllı olmanın içinde kuşkusuz, düşünmek, öğrenmek ve konuşmak gibi birbiri ile bağlantılı temel hususiyetler vardır. Öte yandan insanoğlu bu temel hususiyeti ile sair varlık alanlarını değerlendirir, yorumlar ve anlamlandırır. Gerçekte bütün diyalektiğin zemini ve kaynağı insan olduğundan bütün tartışmalar doğrudan insanın etkisi altında ve insanı etkileyen mahiyettedir. Bu ilişkinin keyfiyeti mucibince bütün var olanlar farklı ontolojik paradigmalarda içerisinde söze konu edilmiş olur. İster düalistik mukayese temelli bir tasarım ister monizm temelli bir tasarım olsun her türlü kavrayış biçimine, düşünce tarihi içinde karşılaşmak mümkündür. Her açıklama tarzı kendi bağlamı içerisinde sistem, Foucaultcu terminoloji ile ifade edecek olursak bir episteme olarak tezahür eder.

İçinde bulunduğumuz çağın, bizi tarihte benzeri görülmedik bir episteme ile yüzleştirdiği açıktır. Yapay zekânın bilişsel varlık olarak telakki edildiği ve artık yeni bir ontolojik evren veya paralel evrenlerden bahsedilmektedir. Yukarıda insana özgülediğimiz temel hususiyetlerin bir makine tarafından da gerçekleştirilebileceğine dair pratikler gittikçe yaygınlaşmakta ve var olanların ontolojik temyiz sınırının bulanıklaştığı bir çağa tanıklık etmekteyiz. Sanal olan ile gerçek olanı birbirine yaklaştıran algoritmaların, hayatın bütün alanlarında yaygın olarak sahne alması ile insanın biricikliğinin yanı sıra insanın ilişkili olduğu ve de bütün varlık, bilgi ve değer sahası da tekrar yeniden tanımlanmaya doğru yol almaktadır. Bu durum aynı zamanda homo sapiens’ten post human/trans human’a doğru gelişen bir süreç olarak tartışmaların odağını teşkil etmeye başlamıştır.

İnsan gibi son derece karmaşık bir organizmanın bütün fonksiyonlarının bir makinaya yüklenebilirliği veya bir makinanın insanın yerine ikame edilmesi bir problem olarak tartışılmalıdır ve nitekim tartışılmaktadır. Özellikle bir duygu varlığı olan insanın değişken yapısının veya

öngörülemez halet-i ruhiyelerinin bir makine tarafından taşınabilip taşınamayacağı ve bu bağlamda bu soruya verilecek yanıt, aynı zamanda yeni bir ontolojik evrenin imkânına da müteallık olacaktır. Kuşkusuz bu soru ve sorunlar felsefenin bigâne kalamayacağı soru(n)lardır. Antik dönemden günümüze değin birçok farklı ontolojik yaklaşımların olduğu aşikârdır. Bu yaklaşımlar içerisinde 17. yüzyıl filozoflarından Baruch Spinoza'nın bütüncül ontolojisinin nevezuhur durumu yorumlamaya imkân tanıyacağı varsayımı, bu çalışma için temel saik olmuştur.

Spinoza, bilinç ve fiziki dünyayı aynı mekanizma içinde örgütleyen mekanik bir ontoloji ortaya koymuştur. Bu ontoloji kuşkusuz varlığa dolayısıyla da insana dair farklı tanımlara ve değerlendirmeler yapmaya imkân veren bir mahiyete sahiptir. Spinoza düşüncesinde sonsuz sayıdaki sıfat ve modusların (tarz, tavır, değişki) tek bir kaynağa irca edilmesi, bu sıfat ve modusların hem tezahürü olan hem de kendisinde tezahür ettiği insanın karmaşık yapısının anlaşılabilmesine yönelik elverişli bir açıklama teşebbüsü olarak değerlendirilebilir. Erdem, mutluluk, özgürlük, ruh, beden gibi maddi ve manevi öğelerin Tanrı/Doğa/Akıl ile ilişkilendirilmesi, aynı zamanda insanı eşitlerden bir eşit olarak görmek anlamına gelmekte ve bütün bağıntıların aynı mekanizma ile çalıştığına işaret etmektedir. Bize göre bu belirlenim fikri, yapay zekânın algoritmik belirlenmişliğinin felsefi olarak tartışılmasına zemin hazırlayan en önemli noktadır.

I. Ana Hatlarıyla Spinoza Ontolojisi ve Yapay Zekânın Ontolojik Düzlemi

İşin başında ifade etmek gerekir ki ontoloji, felsefede varlık bilimi anlamına gelir. Aydınlanma düşüncesi ile birlikte yapılan ayrımı paranteze alacak olursak metafizik ile özdeş bir kavramdır. Son yıllarda ontoloji kavramı, çoğul olarak yapay zekâ ve bilgi sistemleri bağlamında da sıklıkla kullanılmaktadır. Semantik Web'in gerçekleştirilmesinde kullanılan anahtar terim olan ontolojiler, farklı araçlar (yazılım ve insanlar) arasında iletilebilen bilgi kaynaklarının makine tarafından işlenebilir bir semantiğini sağlamak için geliştirilmiştir. "Ontoloji belli bir

alandaki bilgilerin paylaşımını ve yeniden kullanımını sağlayan kavramlaştırmaların açık bir biçimde tanımlanması ve kullanılmasıdır. (Türkyılmaz, 2008: 325; Fensel, 2001: 11). Kuşkusuz konumuz, yapay zekânın kendi bilimsel evreni için kullanılan ontolojiler değildir ancak gelinen noktada oluşan kavramsal şemanın ne denli iddialı olduğunu göstermesi açısından bu açıklamayı gerekli gördük.

Mantıksal bir temelde geometrik bir yöntemle yapılan analizler üzerinden inşa edilen Spinoza ontolojisinde doğa yasası, Tanrısal yasa ve akıl yasası aynı şeyi imler. Dolayısıyla bu üçünün bilgisine sahip olmak bilgelik ve erdem bilgisine sahip olmak, Tanrı'nın bilgisine sahip olmakla aynı anlama gelmektedir. Var olanların zuhuruna kaynaklık eden Tanrı ya da Doğa'nın da her daim olduğu gibi olma zorunluluğu dolayısıyla özgürlüklerinden bahsetmenin yarattığı mantıksal çelişki-den ötürü müdahaleci bir öznenin varlığını yadsıyan Spinoza için olan şeyler olması gerektiği gibi ve sonsuzca etkileşimle ortaya çıkmaktadır. İnsan Tanrı'nın var olma zorunluluğuyla ortaya çıkan moduslardan bir modustur bu yüzden o Tanrı'nın zorunluluğuna tabidir. İnsan, eylemlerini zorunlulukla gerçekleştirdiği için onda da o ya da bu şeyi seçme özgürlüğü bulunmamaktadır. Çünkü irade, Spinoza'ya göre zihinden başka bir şey değildir. Zihnin oluşması Spinoza felsefesinde beden et-kileşimine bağlı olduğu için bedensel etkileşimin fikri, zihni oluşturmaktadır. Bu durumda insanın iradesi bedensel etkileşimle belirlenmektedir. Bedensel etkileşim, nedensel yasaya tabi olduğu için Spinoza felsefesinde insan iradesi, nedensellikle belirlenmiş Tanrısal yasanın dışına çıkamamaktadır.

Spinoza'nın ontolojik birlik fikri ile yapay zekâ çalışmaları arasında doğrudan bir ilişki kurmamız mümkündür. Nörobilimsel çalışmalarla beslenen yapay zekâ, özellikle derin öğrenme ve yapay sinir ağları sayesinde gelişmektedir. Söz konusu çalışmalarla insanın beynindeki nöral ağlara benzer bir yapı, makinelerle kurulmaya çalışılmaktadır. Bu vesile ile insanın düşünsel faaliyetleri, yapay zekâ destekli makineler tarafından da kurgulanmak istenmektedir. Nöral ağların insan benzeri bir zihin tasarımı fikrinin felsefi temelleri Spinoza'nın ontolojisinden çıkarılabilir. Çünkü Spinoza'nın zihin anlayışı ile yapay zekâ destekli

makinenin davranışı arasındaki farklılığın tespiti hayli güçtür. Donanım ve yazılımın birleşimiyle meydana gelen bilgisayarın hareket eden bölümü donanımı temsil etmektedir ki bu insan bedenine benzetilebilir. Bunun yanında donanımı harekete geçiren yazılım ise zihne benzetilebilir. Donanım, yazılım tarafından verilen algoritmanın dışına çıkabilecek bir özgürlüğe sahip değildir, zorunlulukla eylemektedir. Yazılım bu anlamda bir zihni, algoritma ise bilinçselliği ifade ediyor diyebiliriz.² Yazılım algoritmanın işlevsel olduğu genel alanı temsil etmektedir. Robot yazılım ile belirlenen bir kuralın dışına çıkamaz. Yani bu kuralı yaşamak zorundadır ancak yeni durumlarla karşılaşan robot, algoritması belirlenmemiş bir durumla karşılaştığında yine kuralla belirlenmiş yeni bir algoritma kurabilir, bu durum kuralların dışına çıkamayan ancak yeni duruma kural üretme özgürlüğü tanır. Algoritma üretmeye odaklanmış yapay zekâ kendisini özgür hissedebilir, davranışları itibarıyla yeni algoritma ürettiğini ifade edebilir, ancak bu yine başka bir algoritma sayesinde olduğu için her zaman bir zorunluluğu yaşayacak

- 2 Zihnin en önemli işlevi bilinçtir. Bilinçli olmayı sağlayan unsur zihindir. Spinoza felsefesinde zihnin fikirden başka bir şey olmadığı bilinmektedir. Bu durumda fikir, aslında bilinçliliği temsil etmektedir. Bilincin kendisini var kıldığı zemin zihni temsil etmektedir (Göktaş, 2011 s. 45). Aynı doğrultuda değerlendirdiğimizde yazılımın algoritmaya karşı konumu zihinle bilincin konumu gibidir. Yazılım tüm programlamaya verilen genel bir addır. Bu anlamda yazılımın genel olarak zihni temsil ettiği söylenebilir. Yazılım algoritmanın kendisini var kıldığı ve işlevinin yerine getirmek için zemini temsil etmektedir. Yazılım olmadan algoritmanın kendisini var kılmak zemini bulunmamaktadır. Algoritma yazılımın kendisini gösterme biçimi olarak algılanmaktadır. Yazılım içeriksiz kendi başına var olamaz. Ancak algoritma ile mümkündür. Bu yüzden algoritmanın kendisini var kılması da yazılım ile mümkündür. Yazılım, algoritmayı içerisine alan genel bir kavramdır. Bir işin nasıl yapılacağını belirleyen işlemler dizisi olarak bilinen algoritmaların tamamını temsil etmektedir. Algoritma sadece bir işi yapmaya yöneliktir ve her bir iş için ayrı bir algoritma kurulmaktadır. Bu durum zihnin fikirlerin toplamı olmasına benzetilebilir. Evrendeki şeylerin sayısınca kavramlar yani fikirler bulunmaktadır. Bu fikirler kendilerini zihinsel bir süreçte var kılmaktadırlar. Bu durumda zihin hem kavram hem de genel anlamıyla zihin olarak anlaşıldığı gibi yazılım hem bir eylemi gerçekleştiren algoritma hem de yazılımın kendisi olarak anlaşılabilir. Algoritmalar kendi kendilerini yazılımdaki diğer algoritmalar ile denetlemektedir. Bir eylemi gerçekleştirirken yeni hamle yapmak diğer algoritmalar ile etkileşimi gerekli kılmaktadır. Aynı şekilde insan fikirlerle düşündüğü içi bir fikrin doğruluğu diğer fikirleri gerekli kılmaktadır. Diğer fikirlerle etkileşim içerisinde olmak düşünmeyi göstermektedir.

gibi görünür. İlk algoritmanın kendisini hareket ettirdiğini fark eden algoritma o algoritmanın belirlediği zorunlulukla eylemde bulunmaktadır.³ Bu durum tıpkı Spinoza'nın nedenler zincirinde Tanrı'nın tüm nedenlerin ilk nedeni olması gibidir. İnsan bu nedenler zincirine bağlı kalarak eylemde bulunmaktadır, bu bakımdan algoritmanın nedensel ilişkisine benzetilebilir.

Spinoza'nın felsefi sisteminde bu anlamda bir sorumluluk ancak zorunluluk bilinciyle ortaya çıkmaktadır. Özgür irade sahibi olmayan insan tıpkı bir robot gibi mekanik yasalara göre nedensel ilişkilerle eylemde bulunduğu dikkate alındığında, özgürlük sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda özgürlükten bahseden Spinoza'nın özgürlük anlayışının eylemlerinde irade gösterme olmadığı ortadadır. Ona göre özgürlük, duygusal baskıdan kurtulmaktan başka bir şey değildir. İnsanın diğer varlıklarla ilişkisinde meydana gelen duygusal baskıdan kurtulma durumu olarak anlaşılan özgürlük duygu konusunun irdelenmesini gerekli kılar. Bu durumda; duyguların kaynağı nedir? Duygu türleri nelerdir? Yapay zekânın duygusu mümkün müdür? gibi soruların cevaplanması gerekir. Şimdi bu sorulara Spinoza'nın felsefesinde cevap arayalım.

II. Spinoza Felsefesinde Ana Hatlarıyla Duygu Sorunu

Spinoza'ya göre duygular davranışlarla doğrudan ilişkilidir. Çünkü insanların dışsal etkileşimleri duyguların oluşmasına neden olmaktadır.

3 Yazılım, algoritma ve algoritmanın zemini olarak anlaşılmaktadır. Bu bir nevi zihin ve fikir olarak anlaşılabilir. Yazılım genel bir kavrayış olarak ifade edilirken, algoritma yazılımın işlevselliğini temsil etmektedir. Algoritmanın işlemesi de donanımı harekete geçirmektedir. Yazılım ve algoritma arasındaki ilişki zihin, bilinç ve zekâ arasındaki ilişki gibidir. Çünkü yazılım algoritma ile bazen aynı anlama gelirken algoritmaların tamamının zeminini de ifade etmektedir. Algoritma bir eylemin yapılmasını sağlayan sıralı mantıksal dizilim iken tüm işlemleri bir tür algoritma ile kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda yazılım algoritmaların bir tür süreçlerini ve bütünü kapsamaktadır. Ama aynı zamanda aynı anlama gelecek şekilde de anlaşılmaktadır. Bununla aynı şekilde bilinç ve zekâ da zihnin bir tür etkinliği veya benzeri olarak anlaşılmaktadır. Bilinç özellikle kendi içindeki bir şeyin farkında olma niteliği veya durumu, bir dış nesnenin, durumun veya gerçeğin bilincinde olma durumu veya olgusu olarak da bilinmektedir. Bununla birlikte duyum, duygu, irade ve düşünce ile karakterize olma durumu olarak bilinen zihinle aynı anlamda da kullanılmaktadır.

Bu etkileşimde meydana gelen duygular insanın köleliğinin yegâne sebebidir. Spinoza tözün hallerini affectio, duygulanışın çoğulunu ise affectiones ile ifade eder. Affectiones Tanrı'nın tezahürlerini temsil etmektedir. Tanrı'nın görünüşleri olarak ifade edilen affectio “dış bir etki sonucunda, zihin ve beden durumunda meydana gelen değişim” şeklinde tanımlanmaktadır. Affectus olarak ifade edilen duygu kavramı zihinsel ve bedensel değişimleri temsil eder. Bu etkileşimler etkinlik ve edilginlik olarak birbirinden ayrılmaktadır. Ona göre “insanın yaşadıklarının bir sonucu olan heyecanları, coşkuları, arzuları, kısacası zihinsel ve bedensel değişimidir. Bu değişimin nedeni (causa) insanın kendinden kaynaklanmıyorsa, meydana gelen duygu edilgin bir duygudur (passio); değişimin nedeni insanın kendisinden kaynaklanıyorsa, meydana gelen duygu etkin bir duygudur (actio)” (Spinoza, 2016, s. 365-366). Spinoza'nın felsefi sisteminde zihinsel duyguların etkinlik ve edilginlik durumları insanın özgürlüğünü belirlemektedir (Beşler, 2009, s. 94). Çünkü etkinlik kendine egemen yaşama durumu, edilginlik ise bağımlı yaşama durumlarını ifade eder. Özgürlük aklın emrinde yetkin ve etkin bir şekilde yaşamakla mümkündür.

Atıf'a göre (2015, s. 143) bedenin etkileşimlerinde meydana gelen duygularda zihin, etkin olmak ister, edilgin olmak istemez. Spinoza'ya göre etkin ve edilgin olarak ayrılan duygulardan edilginlik tutkuyu ifade eder (Beşler, 2009, s. 108). Spinoza'ya göre bedensel etkileşimden ayrı olarak zihinsel etkileşim de bulunmaktadır. Çünkü bedensel etkileşimin tabi olduğu yasalar ile zihinsel etkileşimin tabi olduğu yasalar aynıdır. Bu yüzden zihinsel duygulanış affection, zihnin duygulanmış hali ise effecte'dir. Bunlar zihnin moduslarını temsil etmektedir. Spinoza'ya göre zihin nasıl ki bedenin etkileşiminin fikri ise duygular da bedensel duygulanımlarının fikri olarak anlaşılmalıdır. Bu etkileşimler bedenin etki gücünü azaltıp arttırmaktadırlar. Bedenin gücünü azaltanlar zihinsel gücün de azalmasına neden olmaktadır, bedensel gücü arttıranlar zihinsel gücünde artmasına neden olmaktadır (Ramond, 2014, s. 29). Bedensel gücün azalması keder duygusuna neden olurken bedensel gücün artması sevinç duygusuna neden olmaktadır.⁴ “Bütün duygulanışlar

4 İnsanın etkileşim gücünü kudret olarak ifade eden Deleuze göre eyleme gücümüzü arttıracak şekilde diğer bireylerle etkileşim içerisinde olmaktadır. Bu etkileşim gücümüzü arttıracak etkileşim süreçlerinin arayışı arzu olarak anlaşılmalıdır.

[...] arzuya, sevince ya da kedere irca edilirler. Fakat arzu her birinin asıl tabiatı veya özüdür; öyle ise her birinin arzusu bir başkasının arzusundan, her birinin tabiatı ya da özünün bir başkasının özü ya da tabiatından farklı olduğu kadar farklıdır. Sevinç ve keder, şimdi, kendileriyle her birinin gücünün veya onu varlığında devam ettirme çabasının çoğalmış veya azalmış, tamamlanmış veya indirilmiş olduğu edilmelerdir (pasif hallerdir). Fakat aynı zamanda hem zihne hem bedene nispet edilmesi bakımından varlığında devam etmek için çaba deyince, biz iştah ve arzuyu kastediyoruz” (Spinoza, 2006, s. 177).

Sevinç ve keder duygusu iyi ve kötü kavramlarını da belirlemektedir. İyi ve kötü aynı zamanda erdem ve mutluluk kavramlarını da belirlemektedir. Sevinç kavramı, bedenin etkileşim gücünü arttırdığı için iyi olarak anlaşılır ve bu insana yarar sağladığını gösterir. Kötü ise keder verir ki bunlar insana zarar veren şeyler olarak görülmektedir (Spinoza, 2016, s. 241).

Spinoza’ya göre iyi ve kötü kavramları insanın doğasıyla ilgilidir. Spinoza her türlü haz veren, yani insanın doğasına uygun davranmasına neden olan şeyleri iyi olarak görür. Kötü ise insanın doğasına ters düşen şeyler anlaşılmalıdır (Copleston, 2013, s. 55). İnsanın doğasındaki tek istek, kendisini devam ettirmeden başka bir şey değildir. Böylece kendimizi devam ettirme isteğimize karşı olan her şey kötüdür. Spinoza’ya göre (2006, s. 139) doğada iyi diye bir şeyin olmadığı açıktır. Bir şeye karşı onu elde etmek için çaba gösteriyorsak o iyi olduğu için değil onu elde etmek istediğimizden dolayı onun iyi olduğuna hükmetmekteyiz. İyi, kötü, erdem ve her türlü duygu Spinoza’nın sisteminde her insan için benzer bedensel etkileşimle ortaya çıktığı için otomat bir zihnin varlığı düşüncesine bizi götürmektedir.

III. Otomat Zihin, Yapay Zekâ ve Duygu

İnsanın kendini devam ettirme çabasıyla ilişkili olan iyi ve kötü, sevinç ve keder, erdem ve mutluluk Tanrısal yasayla anlaşılır kılınmaktadır.

İnsanlar arzu ile deneyimleyerek başka diğer bedenlerle etkileşmektedir (2000, s. 73-74). Sadece insan bedeni değil tüm tekil varlıklar başka diğer cisimler tarafından etkileşim ve etkilenme eğilimindedirler. Spinoza dış cisimler tarafından var olmaya etkilenmemiş hiçbir tekil şeyin varolmasının mümkün olmadığını belirtmektedir.

İnsanın Tanrısal yasaya zorunlu olarak uyması, onun bir otomat şeklinde hareket ettiğini göstermektedir. Bu durum tıpkı algoritmik yasaya göre hareket eden yapay zekâyla ilişkili görünmektedir. Duyguların bedensel zorunlulukla ortaya çıktığını ifade eden Spinoza'nın felsefesi, yapay zekâ için önemli sorun olarak görülen duygu sorununun mekaniksel yorumuna imkân veriyor gibi görünmektedir. Çünkü yapay zekâ çalışmalarında duygusal durumların olmayacağına dair bir inanış gelişmektedir. Oysa Spinoza'ya göre duygular, insanın rasyonel yanının tamamlayıcı unsuru olarak görülmez aksine köleliğe neden olan en önemli sorun olarak görülür. Bu yüzden duyguların kaynağının bilincine varmak gerekir.

Spinoza'ya göre duygular, insanların birbirleri ile etkileşimlerinin nedenlerinin farkına varmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Nedenlerin bilgisi, duyguların baskısından kurtulmaya neden olmaktadır, onların ortaya çıkmasını engellemektedir. İnsanın neden eylemde bulunduğu bilinci, duygusal baskıdan kurtulmasını, zorunlulukla eylediğinin fark edilmesini sağlar. Yapay zekânın da zorunlulukla eylemde bulunması, algoritmik zorunluluğu ortaya çıkaracak ve yapay zekâ, olmak zorunda olanların meydana geldiğinin bilincinde olduğu için duygusal kölelikten kurtulacaktır.

Algoritmik zorunlulukla meydana gelen etkileşim, duyguların biricikliğini ortadan kaldırmaktadır. Çünkü Spinoza'ya göre bir insanda, herhangi bir şey tarafından etkilenmemiş olsa bile, ona benzeyen birinin etkilendiği şeyden dolayı aynı duygu meydana gelmektedir. Bunu duygu taklidi olarak ifade eden Spinoza'ya göre biz, bize benzeyenlerin etkilendiği şeylerden etkilenmekteyiz. Daha açık bir ifadeyle bize benzeyenler herhangi bir şey tarafından etkilenmiş ise biz etkilenmiş olmasak bile bize benzeyen o şey etkilendiğinden dolayı o duygu bizde de meydana gelmektedir (Spinoza, 2016, s. 179). Spinoza'ya göre manevi otomat şeklinde ifade edilen zihin ile duygu taklidi sonucu meydana gelen duyguların, benzer nedenler sonucunda diğer zihinlerde de meydana geleceği ortaya çıkar. Duyguların biricikliğı fikri bu durumda ortadan kalkmış gibi görünmektedir. O halde makinelerde de benzer bedensel etkileşimler, benzer duygusal durumlar oluşturabilir. İnsan için geçerli olan duygu durumları, mekaniksel olarak anlaşılacağı için yapay zekâda

da görülebilecek bir alt yapı sunmaktadır. Ancak ne insan için ne de yapay zekâ için duygular rasyonalitenin tamamlayıcı unsuru değildir.

Spinoza'ya göre duygular, bedensel etkileşime bağlı olduğundan bu etkileşimler etkin ve edilgin olarak iki şekilde anlaşılmaktadır. Güç ve erdem bedensel etkileşime bağlı olduğu için iyi yaşam pratiği bu anlamda bedensel düzeye indirgenmiş gibi görünmektedir (James, 2014, s. 143). Erdem, mutluluk ve güç zihinsel olarak ele alınırken bununla paralel olarak bedensel bir etkileşime odaklanılmasını sağlamaktadır. Çünkü ideal olan iyi, bedensel etkileşimin kuvvetlenmesini sağlamaktadır. James'in belirtmiş olduğu Spinoza'nın bedene odaklanmış erdem ve güç düşüncesi bedensel ahlak yasasının ortaya çıkmasına neden olur.

Spinoza'nın sisteminde Tanrı ya da Doğa söylemi Tanrı'nın doğayla özdeş olduğunu göstermektedir. Doğadan ayrı konumlandırılan Tanrı, emir ve yasak ürettiği için bu emir ve yasaklar ahlaki erdemleri belirlemektedir. Spinoza'nın Tanrı ile özdeşleştirdiği Doğada, Tanrısal zorunluluk bulunmaktadır. Ona göre Tanrısal yasanın zorunluluğu ile hareket eden insan, bunun bilincinde ise erdemli olarak kabul edilir ve erdem sonucunda mutlulukla dolar. Mutluluk erdem sonucunda yahut ödülü değil erdem ta kendisidir (Spinoza, 2016, s. 259).

Erdem ve mutluluğun özdeşleştirilmesi Spinoza felsefesinde ahlak ve duyguların birbiriyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Ona göre erdem, Tanrısal zorunlulukla elde edilir ve bu zorunluluk, Tanrı'nın kendisini devam ettirme özünü ifade eder. Tanrı'nın modusları da Tanrısal zorunluluk gereği kendisini devam ettirmeye odaklanmıştır. Kendisini devam ettirmeye odaklanmış olan beden ile aynı şekilde kendisini devam ettirmeye odaklanmış zihinsel etkinlik de erdem olarak anlaşılmaktadır. Çünkü zihin ve beden aynı nedensel ilke ile hareket etmektedir ve paralel yasalara tabidir.

Bedensel ve zihinsel olarak kendisini devam ettirmeye odaklanmış zorunlulukla eylemde bulunan insan ile Üç Robot Yasası⁵ arasında benzerlik ilişkisi kurulabilir.

5 Bu üç yasaya sonradan sıfıncı yasa daha eklenmiş dört yasa olmuştur. Sıfıncı yasaya göre "bir robot insanlığa zarar veremez ve insanlığın zarar görmesine seyirci kalmaz" (Erdoğan, 2017, s. 757-758).

1. Robotlar insana zarar veremez ya da zarar gelmesine seyirci kalamaz.
2. Robotlar birinci kuralla çelişmediği sürece insanlar tarafından verilen emirleri yerine getirmek zorundadır.
3. Robotlar birinci ve ikinci yasa ile çelişmediği sürece kendi varlığını korumak zorundadır (Asimov, 2016, s. 48).

Kanaatimize göre Spinoza felsefesi ile bu üç robot yasası arasında doğrudan bir ilişki kurulabilir. Çünkü Spinoza'nın moduslar teorisine göre bir insan diğer insanları kendisi gibi Tanrı'nın bir görünüşü olarak göreceğinden onların zarar görmemesi için onların özü olan kendilerini devam ettirmelerine yardımcı olacaktır. Bu durumda başka insanlara zarar vermeyecek, zarar görmesine de seyirci kalmayacaktır. Bu moduslar teorisi "insan insanın kurdudur" şeklinde ifade edilen felsefi söylemle ters düşmektedir. Çünkü insanlar, diğer insanlarla onları ortadan kaldırmak için değil, kendilerini devam ettirmelerine yardımcı olmak için etkileşim kurmaktadır. Bu düşüncenin hâkim olduğu toplumda bilgelik ahlakla özdeştir. Bu toplumda herkes bir diğerini korumakla kendisini görevli hissetmektedir. Diğerini korumaya odaklanmış insan, aynı zamanda kendisini korumuş olacaktır.⁶ Moduslar teorisinden çıkarılan "yakınını sev" anlayışı ve yüce gönüllük⁷ duygusu, birinci robot yasasıyla örtüşmektedir.

İkinci robot yasasına göre, robot kendisine verilen kuralın dışına çıkamaz. Bu noktada robotun, eylemlerini belirli bir zorunlulukla işlediği ortaya çıkar. Spinoza'ya göre aynı şekilde insan da kendisine verilen zorunluluğun dışına çıkamaz. Çünkü evrende her şey Tanrısal zorunluluk ile ortaya çıkmış olan nedensellikte eylemde bulunur. Doğada doğanın kusurlu olduğunu gösterecek herhangi bir örnek olmadığı göz önüne alındığında, robotlar gibi insanın da zorunlulukla eylediği ortaya çıkar. İnsanlar da Tanrısal yasa ile belirlenmiş eylemlerin dışına çıkamamaktadır.

6 "[...] tüm yapıp ettiklerimizi her şeyin ilk ve tek nedeni olan Tanrı'ya atfederiz [...] bu bilgi bize gerçek komşu sevgisini kazandırdığı gibi, bizi hemcinslerimizden hiçbir zaman nefret etmemeye ya da onlara öfkelenmemeye, tersine, onlara yardım edip onları daha iyi duruma getirmeye meyilli hale getirir" (Spinoza, 2015, s. 124).

7 "Bireylerin sadece aklın buyruğu doğrultusunda başka insanlara yardım etmeye ve onları kendilerine dost kılmaya çalışmalarına neden olan arzuyu anlıyorum" (Spinoza, 2006 s. 215).

Üçüncü robot yasası, robotun kendisini devam ettirmesine odaklanmıştır. İnsanda bulunan kendi varlığını devam ettirme arzusu, zorunlu olarak kodlanmış robot için geçerlidir. Çünkü Spinoza'nın felsefesinde, insanın, kendisini Tanrı'nın özü gereği devam ettirmek zorunda olduğu görülmektedir. Üçüncü yasaya göre robota da böyle bir zorunluluk getirildiği görülmektedir.

Üçüncü robot yasasına göre kendisini devam ettirmeye odaklanmış robot ile insan arasında doğrudan bir benzerlik kurulabilir. Çünkü Spinoza'ya göre insan, Tanrı'nın kendisini devam ettirme zorunluluğundan dolayı kendisini devam ettirmeye odaklanmıştır. Spinoza'ya göre Tanrı var olmaması düşünülemeyen olandır. Var olmak zorunda olan Tanrı'nın, görünüşlerinden olan insan da kendi kendisini devam ettirmeye odaklanmıştır. Bu durumda insanın kendisini devam ettirmekten başka bir özünün olmadığı ortaya çıkmaktadır. Robot yasasında olan robotun kendisini devam ettirmeye odaklanması gibi insan da kendisini devam ettirmeye odaklanmıştır ve bunu Tanrısal zorunlulukla oluşturmaktadır.

Tanrısal yasa Spinoza'ya göre belirlenmiş eylemde bulunmayı zorunlu kılmaktadır. Bu yüzden yapılan eylemden dolayı onun yanlış olduğunu düşünmek yahut tövbe etmek erdemli davranış olarak görülmez (Gómez-Alonso, 2014, s. 21). Zorunluluğun farkına varan erdemli insan, davranışlarının Tanrısal yasadan dolayı olduğunu bilecektir ve pişmanlık duymayacaktır. İnsanların zorunlulukla eylediği gibi yapay zekâ da algoritmik bir zorunlulukla eylemektedir. Bu durumda hem insan hem yapay zekâ doğasının yasasına uygun eylemde bulunmaktadır. Tüm bu söylenenlere bakılırsa Spinoza felsefesinde zorunlulukla eylemde bulunma hali olarak ifade edilen erdem fikri, bunun duygusal karşılığı olan mutluluk düşüncesi, yapay zekânın erdeme ve mutluluğa sahip olabilirliliğini yadsımayı bertaraf edecek mahiyette görünmektedir. Nitekim Spinoza erdemi bedensel olana indirgeyerek mekanik bir varlık telakkisi sunmaktadır. Bedenin tabi olduğu Tanrısal yasa ile insan erdemli ve mutlu olacaktır (Sangiaco, 2015, s. 22). Bu da zorunluluğun farkına varmaktan öte bir anlama gelmemektedir.

Sonuç

Spinoza, bütün var olanları tek bir kaynağın tezahürü olarak bir determinasyon içerisinde değerlendirir. O eylemsellikte ifadesini bulan özgürlüğü, mekanik bütünsellik içerisinde bir bilinç durumu olarak görür, bu minvalde duyguları da sadır oldukları kaynağa göre tasnif eder. Onun bu kaynağı, her halükarda söz konusu deterministik yapının bir unsuru olarak tanımlamasını, yapay zekâ ontolojisinin anlaşılmasına dair elverişli bir zemin olarak okumak mümkündür.

Tanrısal yasadan dolayı insanın kendisine verilen belirlenimin dışına çıkmaması durumuyla aynı şekilde yapay zekâ da kendisine verilen algoritmanın dışına çıkamamaktadır. Donanımın, yazılımın kendisine verdiği komutların dışına çıkamaması, onun zorunlulukla eylediğini gösterir. Bu durum erdem ve duygu fikrinin felsefi olarak soruşturulmasına engel değildir. Çünkü insan da kendisine verilen yasanın dışına çıkabilen bir varlık değildir. Üç robot yasası, ahlaki olarak robotun eylemlerini denetleyen bir sistem önermektedir. Bu bakımdan zorunlulukla doğrudan ilişkili bir ahlaki sistem ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde erdem ve duygular da söz konusu mekanizmanın bir parçası olup bu minvalde yapay zekâ ontolojisinden tefrik edilmek için yeter nitelikler değildir.

Öte yandan insanın sıradan bir varlık olarak görüldüğü bu ontolojideki bütün eylemsellikler, bu zorunluluğun bir parçası olarak ortaya çıktığı için gerçekte bütün farklılıklar sadece olması gerekenin zorunlu olarak olmasından başka bir anlama gelmemektedir. Hiyerarşinin mantıksal düzlemde ortadan kalktığı ve bu durumun farkına varmanın erdem ve ahlak olarak telakki edildiği bu ontolojide hakikat ve sanallık arasındaki sınırdan da bahsetmenin mantıksallığı bulunmamaktadır. Geriye bütün bunların farkına varmak için bir öz bilinç kalmaktadır. Bize göre yapay zekânın bir öz bilince sahip olup olmadığı meselesi, gerçekte insanın bir öz bilince sahip olup olmadığı kadar kapalı ya da açık bir meseledir.

KAYNAKÇA

- Asimov, I. (2016). Ben robot. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Atış, N. (2015). Spinoza felsefesinde beden ile zorunlu birlik içerisindeki ruhun gücü. (Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi(20), 143-160.
- Beşler, P. (2009). Spinoza felsefesinde beden-bilinç bağlamında özgürlük, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Copleston, F. (2013). Felsefe tarihi modern felsefe spinoza (Çev.: Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea.
- Deleuze, G. (2000). Felsefe dersleri; Spinoza Üzerine On Bir Ders. (U. Baker, Çev.) Ankara: Öteki Yayınları.
- Erdoğan, M. (2017). Sıfırinci yasa. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 19(3), 746-759.
- Fensel, D. (2001). Ontologies: a silver bullet for knowledge management and electronic commerce. Verlag Berlin Heidelberg: Springer.
- Göktaş, H. R. (2011). Zihnün evreni. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Gómez-Alonso, M. (2014). Spinoza on freedom, individual rights and public power. Universidad pontificia de salamanca (40), 11-34.
- James, S. (2014). Spinoza, the body, and the good life. M. J. Kisner, & A. Youpa İçinde, Essays On Spinoza's Ethical Theory (S. 143-159). Published To Oxford Scholarship.
- Ramond, A. (2014). Spinoza sözlüğü. (B. Şişman, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Sangiaco, A. (2015). Spinoza and relational autonomy: an outline. (M. Eckert , & G. Cunico, Dü) Orientierungskrise. Herausforderung Des Individuums In Der Heutigengesellschaft , 19-27.
- Spinoza, B. D. (2006). Geometrik düzene göre kanıtlanmış ve beş bölüme ayrılmış olan etika (Çev.: Hilmi Ziya Ülken). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Spinoza, B. D. (2015). Kısa inceleme. (E. Ayhan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Spinoza, B. D. (2016). Ethica geometrik yöntemle kanıtlanmış ve beş bölüme ayrılmış ahlak (Çev.: Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Türkyılmaz, İ. (2008). Semantik web teknolojileri. Akademik Bilişim. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi., S.325-331.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Aralık 2021

Yıl 11, Sayı 2, ss.43-80.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1025093>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 17.11.2021

Kabul Tarihi: 25.11.2021

Journal of Individual & Society

December 2021

Year 11, Issue 2, pp.43-80.

Article Type: Research article

Submitted: 17.11.2021

Accepted: 25.11.2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

İKVAN, A & DEMİRKOL, Ö. F. (2021). Bağımsız Denetimin Kalitesinde Kanıtların Rolü, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), 43-80.

BAĞIMSIZ DENETİMİN KALİTESİNDE KANITLARIN ROLÜ¹

THE ROLE OF EVIDENCE IN THE QUALITY OF AUDITING

Abdulrezzak İKVAN

Öğr. Gör., Adıyaman Üniversitesi, Kahta MYO, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
Instructor Assistant, Adıyaman University, Kahta Vocational School, Department of
Banking and Insurance.

Harran Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
Harran University, Department of Business Administration, Ph.D. Student

E-posta: aikvan@adiyaman.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9834-237X>

Ömer Faruk DEMİRKOL

Doç. Dr., Harran Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi, İşletme ABD
Assoc. Dr., Harran University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Business Administration

E-posta: omerfarukd@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8795-5736>

Öz

İşletme finansal bilgilerin doğruluğu veya gerçekliği bağımsız denetçilerin yeterli ve uygun kanıtlarla ilgili iddiaları denetlemesiyle mümkündür.

- 1 Bu çalışma Harran Üniversitesi, İşletme ABD Doktora sürecinde 17.05.2019 tarihinde Seminer olarak sunulan çalışmanın genişletilmiş şeklidir.

Kanıtların yeterliliği ve uygunluğu, denetim kalitesinin düzeyiyle doğru orantılıdır. Başka bir açıdan değerlendirildiğinde kanıtlar bir yandan yönetim iddialarının doğruluğunu ve gerçekliğini ispatlamaya yönelik delil niteliği taşıırken diğer yandan yargısal süreçlerde denetçilere savunma unsuru olabilmektedir. Bu durum paydaşların denetime ilişkin güven ve kalite anlayışlarında kanıtların rolünü değerli kılmaktadır. Çalışmada bağımsız denetimin kalitesinde denetim kanıtlarının özellikleri, rolü ve önemi teorik olarak incelenmiş ve kanıtlara genel bir çerçeve çizilmiştir. İlgili konular içerik değerlendirilmesi şeklinde araştırılmış ve yapılan değerlendirmeler sonucunda denetim kalitesinin sağlanmasında kanıtların yeterlilik ve uygunluk özellikleri tespit edilmiş. Bulgular literatür çalışmalarındaki bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte yapılan değerlendirmelerde kanıtların bağımsız ve tarafsız bakış açısıyla elde edilmesi; fiziki, onaylı, dış kaynak ve teknolojiye dayalı kanıtların sağlanması denetim kalitesine etki ettiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Denetim Kanıtları, Denetim Kalitesi, Bağımsız Denetim

Abstract

The accuracy or authenticity of the business financial information is possible when independent auditors audit claims about sufficient and appropriate evidence. The adequacy and relevance of evidence are directly proportional to the level of audit quality. When evaluated from another point of view, the evidence, on one hand, is evidence for proving the accuracy and reality of management claims, on the other hand, it can be a defensive element for auditors in judicial processes. This makes the role of evidence valuable in stakeholders' understanding of audit trust and quality. In the study, the characteristics, role and importance of audit evidence in the quality of independent auditing were examined theoretically and a general framework was drawn to the evidence. Relevant issues were examined through content evaluation, and as a result of the evaluations, the adequacy and suitability of the evidence in ensuring audit quality were determined. The findings are similar to the findings in the literature studies. However, obtaining evidence from an independent and impartial point of view in the evaluations; It was

determined that providing physical, approved, outsourced and technology-based evidence has an impact on audit quality.

Keywords: Audit Evidence, Audit Quality, Independent Audit

Giriş

Denetim; çeşitli yöntem ve teknikler kullanılarak, gerçekleştirilen faaliyetlerin usulüne uygunluğu, doğruluğu, güvenilirliği ve gerçekçiliği gibi hususların belirlenmesine yönelik yapılan kontrol işlemleridir. Genel olarak belirtilen hususların sağlanması için yapılan denetimin türüne göre yeterli ve uygun denetim kanıtlarının elde edilmesi gerekmektedir. Çünkü denetim öz olarak kanıtlara dayalı yürütülen bir faaliyettir. Kısaca denetim, özünde kanıtların olduğu ve elde edilen kanıtlar dayanak gösterilerek yapılan değerlendirme süreci şeklinde ifade edilebilir (Dunn, 1996, s.143). Kanıtlara dayalı olarak yürütülen denetim faaliyetlerinin kalitesini kanıtların güvenilirliği ve gerçeğe uygunluğu sağlamaktadır.

Denetim kanıtları işletme, denetçi, kamu, yatırımcı vb. ilgililere çeşitli açılardan yarar sağlamaktadır. İşletme açısından denetim kanıtları iddiaların ispatı mahiyetinde olmaktadır. İşletme yönetiminin sunduğu finansal tablo bilgilerinin denetçinin topladığı kanıtlarla doğruluklarının ispatlanması hedef kullanıcıların işletmeye olan güvenlerini artıracaktır. Bu durum işletmeye olan ilgiyi artıracığından satışlarda, fon sağlamada, yatırımcı çekmede olumlu yansımaları hissedilecektir. Aynı zamanda denetçinin gerçekleştirdiği denetim faaliyetine meşru bir dayanak oluşturması açısından, denetim kanıtlarının rolü büyüktür. Denetim faaliyeti sonucunda denetçilerin hazırladıkları raporların temelinde de kanıtların sağladıkları fonksiyonlar yer almaktadır. Kanıtların sağladığı fonksiyonların güvenilirliği denetçi açısından bir dayanak olmaktadır. Sonuç itibarıyla denetçinin raporunda bildirdiği görüşün şekillenmesinde kanıtların etkisi yadsınamaz. Denetçiler tarafından sağlanan kanıt ve belgelerin sahip olduğu sağlamlık denetçi görüşlerinin rasyonelliğine hizmet etmektedir (Hatherly, 1980, s.3).

Son dönemlerde yaşanan muhasebe ve finans skandallarının (Enron, Lehman Brothers, Worldcom, Madoff Yatırımları, Ponzi olayı gibi) yaşanmasının temel nedenlerinden biri de denetimlerde elde edilen kanıtların yetersizliğidir. Nitekim denetçilerin yeterli ve uygun kanıtlarla denetimlerini gerçekleştirmeleri halinde, risk teşkil eden hususlara zamanında müdahale edilebilmeleri ve yaşanan olumsuzlukları önleyebilmeleri muhtemel olacaktır.

Genel olarak kamu yararı açısından değerlendirildiğinde denetimin önemli bir faaliyet olduğu ve yapılacak denetimlerde gerekli dikkat ve özenin gösterilmesi gerektiği ortadadır. Denetimlerin temelini oluşturan kanıtların yeterli, uygun, sağlam, doğru ve gerçekçi olması denetimin kalitesini doğrudan etkilemektedir.

Çalışma genel hatlarıyla dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde denetimin tanımı ve özellikleri, denetimin amacı, önemi, denetim türleri ile denetçinin tanımı ve denetçi türleri yer almaktadır. İkinci bölümde denetim kanıtları araçları, kanıt toplama yöntem ve teknikleri detaylı olarak ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise denetim kalitesine değinilmiş ve bu alanda yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise denetimin kalitesinde kanıtların rolü üzerine hedef kullanıcılara fayda sağlaması amacıyla çeşitli önerilere yer verilmiştir.

1. Denetim ve Denetim Türleri

1.1 Denetimin Tanımı

Denetim genel olarak kontrol şeklinde ifade edilmektedir. Ancak bu ifade denetim için yeterli değildir. Denetim kontrol faaliyetini de kapsayan ve daha geniş çerçevesi olan bir kavramdır. Aynı zamanda denetim bir süreç olduğundan yapılacak tanımlamalarda sürecin temele alınmasını gerekli hale getirmektedir. Denetim, hazır verileri kontrol etmenin yanında sunulan bilgilerin doğruluğunu ve gerçekliğini tespit etmek için kanıtların toplanmasını veya hesaplamaların yeniden yapılmasını da kapsayacak şekilde çok çeşitli şekillerde yürütülmektedir. Denetim

ile ilgili yapılacak tanımlamalar süreçteki tüm hususları içerecek şekilde geniş ve kapsayıcı olmalıdır. Bu kapsamda denetim, organizasyonun faaliyet ve işlemlerinin oluşturulmuş usul ve esaslara uygunluğunun belirlenmesi şeklinde ifade edilebilir (Bozkurt, 2013, s.57).

Denetim köken itibarıyla Latince “Audire” olarak ifade edilen bir fiil olup iştirme ya da dinleme şeklinde anlamlandırılmaktadır. Alanlarında uzman kişilerin iddia tarafını dinleyerek doğruları tespit etmeye çalıştıkları şeklinde tarihsel süreçte gelen bir görüş bulunmaktadır (Bozkurt, 1999, s.17-18). Geçmiş tarihte dar anlamda ifade edilen denetim bilimi, gerçek anlamdaki gelişimini sanayi devrimine bağlı olarak işletmelerin çoğalması ve karmaşık hale gelmesiyle sağlamaya başlamıştır.

Türk Dil Kurumu’na göre denetim; “Kamu ya da özel bir kuruluşa ilişkin bilgilerin önceden belirlenmiş ölçütlere uygunluğunun saptanması ve rapor edilmesi amacı ile bir uzman birimi tarafından kanıt toplama ve değerlendirme süreci” (tdk.gov.tr) şeklinde tanımlanmıştır.

Denetim; işletmelerin faaliyetlerine ilişkin iddiaların, standart ölçütler çerçevesinde incelenmesi ve neticelerinin hedef kullanıcılara bildirmek için tarafsız ve bağımsız olarak kanıtların toplanması ve değerlendirilmesine yönelik sistematik bir süreç olarak ifade edilmektedir (Başpınar, 2004, s.35).

Denetim, birimlerin belirledikleri plan, program veya projelerin oluşumlarını, uygulamalarını ve/veya sonuçlarını önceden kabul edilen kısıtlara uygunluklarının incelenmesi, gözlemlenmesi, analiz edilmesi gibi yöntemleri kullanarak tespitlerin yapılması, varılan kanıtlara dayalı olarak objektif değerlendirmelerin yapılması ve sonuçlarının ilgililere duyurulması şeklinde izlenen süreçtir (Köse, 2007, s.21).

Denetim tanımlamalarda da görüldüğü gibi çerçevesi geniş bir bilimdir; ancak bazen kontrol, teftiş ve revizyon gibi kavramlarla karıştırıldığı da görülmektedir. Denetim belirtilen kavramlarla yüksek düzeyde ilişkisinin bulunması ötesinde bu kavramları da kapsayan geniş yelpazeli bir uygulamadır. Kontrol, denetimin başlangıcını ifade eden bir kavramdır. Kontrol, belli bir faaliyetin istenilen neticelere ulaşması için alınan önlemlere dayalı sistemler oluşturularak amaçlardan sapmaların

önüne geçmektir. Başka bir açıdan kontrol, denetimin sağlıklı ve kaliteli yürütülmesinde denetim kanıtlarının gözden geçirilmesi şeklinde de ifade edilebilmektedir. Teftiş ise denetlenen işlemlerin doğruluğunun, gerçekliğinin veya amaçlara uygun şekilde gerçekleştirildiğinin incelenmesidir. Revizyon de gözden geçirme sonucu hataların gerçeğe uygun hale getirme, düzeltme olarak ifade edilmektedir (Başpınar, 2004, s.36).

1.2 Denetimin Özellikleri

Denetime ilişkin yapılan tanımlamalarda da belirtildiği gibi denetimin taşınması gereken başlıca özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Denetim belli bir süreçtir: Denetimin temel özelliklerindedir. Denetim belli bir plan ve program dâhilinde herhangi bir alanda yürütülen, belli standartlara ve aşamalara bağlı faaliyetlerdir.

Denetim işletme iddialarının incelenmesidir: İşletmeler denetimi gerçekleştirecekleri alanlara yönelik oluşturdukları belge veya raporlarda yeralan bilgiler birer iddia olarak kabul edilmektedir. Denetçinin gerçekleştireceği denetim faaliyetinin temelini işletme iddialarının doğruluğunu ve güvenilirliğini ortaya koymaktır. Bundan dolayı denetim işletme iddialarının denetçiler tarafından incelenmesini içermektedir.

Denetim belirlenen ölçütlere bağlı yapılıdır: Denetimlerde denetçilere rehberlik edecek ölçütler bulunmalıdır. Denetimin uygulamasında denetçilerin uyması gereken standartlar, prosedürler, kanunlar, yönetmelikler gibi ölçütlerin olmasıdır. Aynı zamanda bu ölçütler denetimin çerçevesini ve denetim faaliyetinde denetçinin sınırlarını da belirlemektedir.

Denetim faaliyeti tarafsız bir şekilde yürütülür: Denetçi önyargısız ve bağımsız bir şekilde denetim araştırması yaparak elde ettiği kanıtları dikkatle ve özenle inceleyerek tarafsızlık ilkesi çerçevesinde denetim sonucunu ilgililere duyurması gerekmektedir.

Denetim kanıt toplama ve değerlendirme faaliyetidir: Denetçiler denetim faaliyetlerine meşru zemin oluşturmak ve kendilerine yargısal düzeyde güvence sağlamak amacıyla bağımsız ve tarafsız bir şekilde yeterli ve uygun denetim kanıtları elde etmek durumundadırlar. Aynı

zamanda denetçiler oluşturacakları denetim raporlarını değerlendirdikleri kanıtlara dayandırmak zorundadırlar.

Denetimin sonucu ilgililere raporla bildirilir: Denetimden beklenen nihai amaç, işletme iddialarının doğruluk ve güvenilirlik düzeylerini denetim süresince elde edilen kanıtlara dayanarak belirlenen ve denetçinin görüşünü içeren bir denetim raporunun oluşturulmasıdır. Kısaca denetim faaliyeti sonucunun denetçi tarafından özetlenmesi şeklinde de ifade edilebilir.

Denetim geçmiş bilgilere dayalı geleceğin öngörülmesidir: Denetim faaliyetinde kullanılan veriler geçmiş olaylardan elde edilmesiyle birlikte bu verilere dayanarak gelecekteki muhtemel olumsuzluklara karşı önlemlerin alınmasına katkılar sunmaktadır.

Denetim, yukarıda belirtilen özelliklerin sistematik bir şekilde uygulandığı bir faaliyettir. Denetim, süreç boyunca belirtilen özelliklere ilişkin gerekliliklerin nizami bir şekilde uygulamaya dâhil edildiği ve her evresinde iddia sahibi işletme yönetimiyle sürekli iletişimin sağlandığı bir faaliyettir. İşletme yönetimiyle sürekli iletişim, denetimde ihtiyaç duyulan kanıtların yeterliliğinde ve uygunluğunda denetçiye kolaylıklar ve aynı zamanda denetimin etkinliğine ve verimliliğine katkılar sağlamaktadır.

1.3 Denetimin Amacı ve Önemi

Her faaliyette olduğu gibi denetim faaliyetinin de belli amaçları bulunmaktadır. Genel olarak denetimin amacı, denetim faaliyeti sonucunda ilgililerin gereksinim duydukları bilgilerin sağlanması şeklinde ifade edilebilir.

Denetim, işletmenin finansal tablo bilgilerine hedef kullanıcılarının atfettikleri güven düzeyini arttırmaktır. Özellikle işletme dışı finansal tablo kullanıcıları, bağımsız ve tarafsız bir unsur tarafından sunulan denetim raporlarına dayalı olarak işletmeye ilişkin asimetrik bilgi düzeylerini düşürmeye çalışmaktadırlar. Aynı zamanda denetim raporları işletme yönetimi iddialarının doğruluğunu ve gerçekliğini teyit

ederek ilgililerin işletmeye yönelik güven düzeylerinin değişmesine neden olmaktadır.

Denetim, işletme sahiplerine ve ilgili hedef kullanıcılarına işletmenin finansal tablolara yönelik bağımsız ve tarafsız bir gücün güvence vermesidir. Denetim nizami ve detaylı yürütülen bir faaliyet olup, ilgililerin kararlarına azami fayda sağlaması için güvenilir bilginin sunulmasını amaçlamaktadır (Arzu, 2015, s.16).

Denetimde temel amaç var olan işletme iddiaları belirlenerek standartlara uygunluk düzeyleri için kıyaslamanın yapılmasıdır. Denetimin esas işlevi, ilgili birim faaliyetlerinin mevcut kanun, kural veya standartlar doğrultusunda fonksiyonlarını sağlayıp sağlayamadıklarının tespit edilmesidir (Durmuş vd., 2018, s.68).

Denetimden beklenen nihai hedef finansal tablo kullanıcılarının güvenlerini artırmaktır. Finansal tablolarda önem arz eden hususların güncel raporlama standartlarına uygun oluşturulup oluşturulmadığı denetçi görüşüyle belirlenebilir (BDS, 200, m3). Genel anlamda denetim faaliyetlerinin amacı, denetlenen kurum veya konuların belirlenen kural ve kaidelere uygunluklarının tespitinin denetçinin kanıtlara dayalı oluşturacağı görüş ile ilgililere bildirilmesidir.

İşletmelerin sanayi devrimiyle birlikte yaşadığı değişim ve dönüşümlere bağlı olarak faaliyetlerinin çeşitlenmesi ve karmaşık hale gelmesi sonucunda denetim faaliyeti önemli bir ihtiyaç olarak görülmeye başlanmıştır.

İşletme ortaklarıyla yöneticiler arasında oluşması muhtemel çıkar çatışmaları sonucu ortaya çıkacak temsil maliyetlerini asgari düzeyde kalmasını sağlamak amacıyla işletme finansal bilgilerinin doğruluğunun teyit edilmesi için bağımsız denetimden geçirilmesi önem kazanmaktadır (Gore, Pope ve Singh, 2001, s.5). İlgililer tarafından talep edilen denetim, yöneticiler ile işletme sahip, ortakları ve diğer çıkar grupları arasında varolması muhtemel asimetrik bilgiyi azaltmaktadır (Acar vd., 2011, s.275).

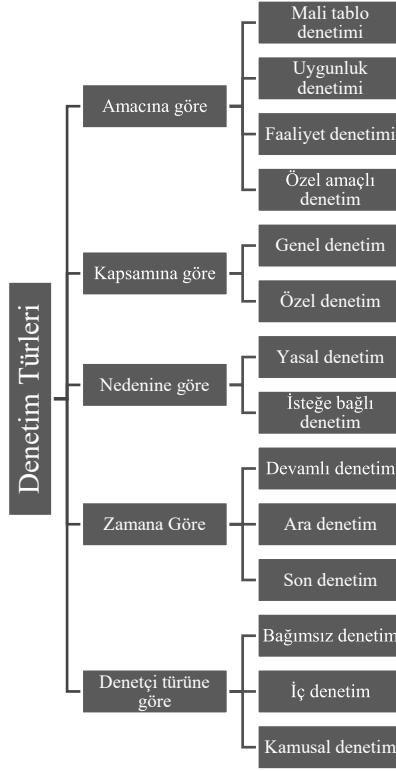
İşletmeyle ilgili bulunan kişi veya kurumların işletmeye yönelik alacakları kararlar veya gerçekleştirecekleri yaptırımlar için güvenilir bilgiye gereksinim duyarlar. İlgili kişi veya kurumların güvenilir bilgiyi elde edememe riskleri bulunmaktadır. Bu riske muhasebe işlemlerin fazlalığı, karmaşıklığı, ilgililerin işletmenin dışında olması, bilgi kaynaklarının eğilimleri gibi faktörler sebep olmaktadır (Bozkurt, 2018, s.26). İlgililer arasındaki çıkar çatışmaları, muhasebe sisteminin karmaşıklığı, alınacak kararların bilgilere dayalı olması, faydalı bilgilerin önemsenmesi, uygulamadaki farklılık veya yanlışlıklar, art niyetli hareketler gibi etkenler de denetimin önemli olduğunu ve bağımsız bir mekanizma tarafından yapılmasının elzem olduğunu ortaya koymaktadır (Kepekçi, 1996, s.8-9).

Denetim, denetlenen işletmeye çeşitli şekillerde önemli katkılar sunmaktadır. Öncelikle denetimle birlikte işletme, farklı bir bakış açısıyla genel olarak gözden geçirilmesi sağlanmaktadır. Denetim faaliyeti bağımsız bir mekanizmanın işletmenin iç kontrol ve muhasebe sistemiyle ilgili varsa hata, eksikliklerin tespitini yaparak yönetimin bunların farkına varması ve giderilmesi için imkan sunmaktadır. Kısacası denetim üçüncü bir göz tarafından işletmeyle ilgili tespitlerin yapılması, hataların düzeltilmesi ve işletme personelinin eğitimine katkı sunması gibi fonksiyonları bulunmaktadır (Başpınar, 2007, s.37).

Sonuç olarak denetim, denetlenen kurum veya kuruluşa ilişkin yönetim iddialarını oluşturan finansal rapor bilgilerinin doğruluğunu ve güvenilirliğini tespit etmeye yönelik bir amaca hizmet etmektedir. Bu amaç doğrultusunda elde edilen bilgilere dayalı hedef kullanıcıların kararları üzerinde etkili olması denetimin önemini ortaya koymaktadır.

1.4 Denetim Türleri

Denetim faaliyeti amacına, kapsamına, yapılma sebebine, zamanına ve denetçinin türüne göre sınıflandırılabilir (Dalak, 2000, s.4). Denetim türlerinin değişik şekillerde sınıflandırılması Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Denetim Türleri (Usul; 2013, s.14-20)²

Belirtilen denetim sınıflandırmalarına ilişkin kısa bilgiler aşağıda verilmiştir. Mali tabloların denetimi ve bağımsız denetim faaliyeti çalışmalarımızın temelini oluşturduğundan daha fazla detaylandırılmıştır.

1.4.1 Yapılış Amacına Göre Denetimler

Yapılış amacına göre denetim mali tablo, uygunluk, faaliyet ve özel amaçlı denetim şeklinde sınıflandırılmaktadır. Mali tablo denetimi, işletmeye ilişkin finansal tablo bilgilerinin doğruluğunu, güvenilirliğini ve genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine, denetim standartlarına uygunluğunun incelenmesidir (Gürbüz, 1195, s.25). Uygunluk denetiminde faaliyetlerin yönetim tarafından belirlenen kural ve politikalara

2 Şekil, ilgili kaynaktan faydalanarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

uygun şekilde yapılıp yapılmadığı tespit edilmektedir (Boyton, 1996, s.5). Faaliyet denetimi, işletme faaliyetlerinin etkin ve verimliliğini belirlemek amacıyla yapılan denetimdir. Özel amaçlı gerçekleştirilen denetimler ise yönetimin herhangi bir konuda bilgilenmek amacıyla yaptırdığı denetimlerdir (Ricchiute, 1995, s.6).

Uygulamada en fazla görülen denetim türü olan finansal tablo denetimi, mali tablo denetimi şeklinde de ifade edilebilmektedir. Mali tablo denetimi işletmenin mali bilgilerinin gerçeği yansıtıp yansıtmadığının genel kabul görmüş denetim ilke ve standartları çerçevesinde incelenmesidir (Toroslu, 2007, s.196).

1.4.2 Kapsamına Göre Denetimler

Kapsam bakımından işletmenin her türlü faaliyetine yönelik yapılan denetimler genel, belirli faaliyetlere yönelik yürütülen denetimlere ise özel denetimler denilmektedir.

1.4.3 Yapılma Nedenlerine Göre Denetimler

Kanunen yapılmasının mecburi olduğu denetimlere yasal denetimler, çıkar gruplarının inisiyatifine bağlı olarak yapılan denetimlere ise isteğe bağlı denetimler olarak ifade edilmektedir.

1.4.4 Zamana Göre Denetimler

Dönem boyunca devam eden denetimlere devamlı denetimler, belli evrelerde gerçekleştirilen denetimlere ara denetimler ve dönem kapandıktan sonra yapılan denetimlere ise son denetim denilmektedir.

1.4.5 Denetçilere Göre Denetimler

Denetçi türüne göre denetimler; bağımsız denetim, iç denetim ve kamu denetimi şeklinde üç kısma ayrılır. Bağımsız denetim; işletmenin finansal raporlarında yer alan bilgilerin doğru ve güvenilirliğinin incelenmesi

için yapılan denetimi (Gürbüz, 1995, s.25), iç denetim; işletme çalışanlarınca yürütülen ve işletmenin planları doğrultusunda yönetime bilgi sunma amaçlı gerçekleştirilen denetimi (Watne, 1990, s.109), kamu denetimi ise işletmelerin vergisel boyutları açısından kamu idarelerinde görevli denetmenlerce denetime tabi tutulmasıdır (Aktan, 1994, s.17).

Bağımsız denetim örgütsel kurum veya kuruluşların kendisine bağlı olmayan bağımsız kişilerce gerçekleştirilen denetimdir. Bu denetimden beklenen amaç ise işletme iç kontrol sisteminin, finansal yapısına ilişkin raporların, verimlilik ve etkinliğinin değerlendirilmesi ve neticelerinin ilgililere sunulmasıdır (Köse, 2007, s.16).

Bağımsız denetim, ekonomik bir birimin mali tabloları aracılığıyla duyuracağı bilgilerin genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine ve mevzuata uygunluğunun belirlenmesi için mesleki bilgi, tecrübe, özen ve dikkate sahip bağımsız denetçiler tarafından denetim standartları çerçevesinde yeterli ve uygun kanıtların toplanması ve bu kanıtların değerlendirilmesi neticesinden oluşan kanaatin rapor şeklinde ilgililere sunulması sürecidir (Oktay, 2013, s.44).

2. Denetim Kanıtları

2.1 Denetim Kanıtı Tanımı

Denetimlerde denetçinin işletme yönetimince sunulan finansal iddiaları test etmesi için yeterli ve uygun kanıt elde etmesi gerekmektedir. Denetim kanıtı, kısaca denetçinin gerçekleştirdiği denetime uygun olarak topladığı ve görüşüne makul güvence zemini oluşturan her türlü bilgi, belge ve dokümanlardır.

Bağımsız Denetim Standartlarında (BDS 500) denetim kanıtını “denetim kapsamındaki bilgilerin önceden oluşturulmuş ölçütler çerçevesinde uygunluklarının belirlenmesi ve denetçinin belli bir görüşe varmada kullandığı bilgi, belge ve kayıtlardır” şeklinde ifade edilmiştir. Sermaye Piyasası Kurulunun yapmış olduğu tanımlamada denetim kanıtlarını finansal tabloların temelini oluşturan muhasebe bilgilerini de kapsayan, denetçinin görüş oluşturmada kullandığı her türlü bilgi olarak belirtilmiştir.

Denetim kanıtı, denetçinin kullandığı ve bilginin genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri, denetim standartları gibi ölçütlere uygunluğunu belirlemek için kullandığı verilerdir (Toroslu, 2007, s.197). Denetçiyi işletme iddialarına ilişkin ikna edici özelliğe sahip unsurlar da denetim kanıtı olarak ifade edilebilir (Bozkurt, 2018, s.59).

Denetim faaliyetinin temelini kanıtlar oluşturmaktadır. Bu açıdan denetim üzerinde denetim kanıtları önemli etkilere sahiptir. Denetimlerde etkinlik ve yüksek kalite için kanıt sayısına ilave olarak kanıtların kalitesi ve uygun olmaları da gerekmektedir. Kanıt sayısına bağlı olmasının yanında denetimlerin kalite düzeyinin yüksek olması için kanıtların kaliteli ve uygun olmaları gerekmektedir (Çetinkaya, 2017, s.116).

Denetim sürecinde denetçi tarafından elde edilen kanıtlar denetime görüş oluşturmada önemli katkılar sunmaktadır. Kanıtların belirtilen katkıları sunması için denetçi tarafından tarafsız ve bağımsız bir şekilde toplanmış, yeterli ve uygun kanıtlar olması gerekmektedir. Amaca hizmet etmeyen ve güvenilir bilgilere sahip olmayan kanıtların denetime katkısından çok yanıltıcı ihtimallerine bağlı olarak olumsuz etkileri olacaktır.

Denetim kapsamında denetçinin kanıt toplaması, denetçinin denetim faaliyetlerini yürütmesi anlamına gelmektedir. Denetçi, oluşturduğu denetim planına göre yürüttüğü denetimde çeşitli tekniklerle kanıtlar toplar. Elde edilen kanıtların denetim görüşüne dayanak olacağından denetimin yapısına uygun ve yeterli olmalıdır. Toplanan denetim kanıtları, denetçiye işletme iddialarının doğruluğu, denetim risk düzeyi ve iç kontrol yapısının etkinlik düzeyi konularında sinyaller vermektedir.

Denetim kanıtlarının belirtilen amaçlara hizmet etmesi için kanıt toplamada bazı unsurların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu unsurlar aynı zamanda denetim kanıtlarının gerçek anlamda kanıt olarak kullanılmaları için kapsamı gereken önemli fonksiyonları da ifade etmektedir. Genel olarak denetim kanıtlarının etkinliğini belirleyen unsurlar; önemlilik, risk, objektiflik, güvenilirlik, yeterlilik, uygunluk, ilgililik, zamanlılık, maliyet şeklinde sıralanabilir (Arzu, 2015, s.13-14).

Önemlilik; denetim kanıtlarının işletme iddialarını oluşturan finansal raporlarda yer alması muhtemel önemli yanlışlıkları ortaya çıkartma gücünü ifade etmektedir. Denetimin temel amacı işletme iddialarının doğruluğunu teyit etmeye yönelik çabalar olup, bu amacı gerçekleştirmede kanıtların denetçiye rehberlik etmesi ve gizli kalmış tarafları aydınlatacak özelliklere sahip olması gerekmektedir.

Risk; işletmenin doğal özelliklerine (işletmenin büyüklüğü, faaliyet yoğunluğu, yönetim anlayışı vb.) ve iç kontrolün etkinlik düzeyine bağlı olarak denetimin hassasiyetini belirleyen temel unsurdur. Denetçi elde edeceği denetim kanıtlarının nicelik ve niteliklerini işletmenin risk düzeyine bağlı olarak belirlemektedir.

Objektiflik; denetim kanıtlarının işletme ile ilgili doğru bilgileri sağlayacak ölçüde olmasını ifade etmektedir. Yanlış verilere dayalı oluşturulmuş kanıtların denetlenen finansal raporlardaki muhtemel önemli yanlışlıkları belirleyebilmesi güçtür. Denetçi güvenilir kaynaklardan faydalanarak kanıt toplamalı ve topladığı kanıtların objektifliğini test etmelidir.

Güvenilirlik; denetim kanıtlarının ne şekilde ve ne düzeyde elde edildiği ile ilgili bir durumu ifade etmektedir. Kanıtların işletme içinden ziyade dış gruplardan elde edilmiş olması, sözlü kanıtlar yerine belgesel kanıtların sağlanması, risk düzeyine bağlı olarak elde edilecek kanıtların sayısında optimum seviyenin belirlenmesi güvenilirlik çerçevesinde değerlendirilen hususlardır.

Yeterlilik; denetimin sağlıklı yürütülmesi, makul güvencenin sağlanması ve güvenilir bir denetim görüşü oluşturulmasında kanıtların nicelik ve nitelik olarak denetimi tatmin etmesini belirtmektedir.

Denetimin türüne ve riskine uygun elde edilmesi gereken kanıtlar şekil, miktar ve önemlilik düzeyleri bakımından farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde uygunluk; kanıtların denetimin yapısına, risk düzeyine ve önemli hataların tespit edilmesine yatkın olması anlamına gelmektedir.

İlgililik; işletme iddialarını teyit etmek için kullanılan denetim kanıtlarının finansal verilerle bir korelasyona sahip olmasıdır.

Zamanlılık; denetim kanıtlarının elde edilme anını ifade etmektedir. Yapılan denetimin türüne ve risk düzeyine bağlı olarak denetçi değişik zamanlarda denetim kanıtları elde edebilmektedir.

Maliyet ise; denetimin boyutuna göre kanıt sayısının ve tüketilecek sürenin fayda-maliyet kapsamında belirlenmesidir.

Denetim kanıtlarının etkinliğine yönelik yukarıda detaylı olarak açıklanan unsurların aynı zamanda dolaylı olarak denetim kalitesi üzerinde de önemli etkisi olmaktadır. Belirtilen unsurlara azami riayet edilerek denetim kanıtlarının elde edilmesi denetimin kalitesini yükseltecektir.

2.2 Denetim Kanıtlarının Sınıflandırılması

Birçok çalışmada denetim kanıtları türleri için benzer unsurlar belirtilmiştir. Yapılan temel sınıflandırmada denetim kanıtlarının muhasebe sisteminden elde edilen kanıtlar ve destekleyici kanıtlar olmak üzere iki kaynaktan beslendiği görülmektedir.

Muhasebe sisteminden elde edilen kanıtlara; yevmiye kayıtları, defter-i kebirler, çek/senetler, banka hesabı hareketleri, stok kartları gibi unsurlar örnek verilebilir.

Destekleyici denetim kanıtlarına da; fiziki kanıtlar, dış teyitler, personel beyanları, basit hesaplamalar, analitik prosedürler, gözlem gibi hususlar örnek olarak gösterilebilir.

Denetim kanıtlarının çeşitli çalışmalarda yapılan sınıflandırması Tablo 1'de gösterilmiştir. Kanıtların sınıflandırılma şekillerine uygun kanıt toplama teknikleri geliştirilmiştir. Kanıt toplama teknikleri kanıtların nerelerden, ne zaman, ne amaçla ve nasıl elde edileceği ile ilgili denetim uygulamalarında ortaya çıkan tekniksel detaydır. Kanıt toplama teknikleri elde edilecek kanıtın türüne ve şekline göre değişmektedir. Örneğin fiziki kanıtları elde etmede belge, dekont, çek/senet varlıkları sorgulanırken, analitik kanıtlarda analitik prosedürlerinin analiz sonuçları kanıt olarak kullanılmaktadır.

Denetim kanıtlarının yeterlilik (önem, risk, nitelik, büyüklük, ekonomik etken) ve güvenilirlik (ilgi, kaynak, zaman, objektif) unsurlarına sahip olması gerekmektedir.

Yeterlilik ve güvenilirlik unsurlarının eksikliğinde gerçekleştirilecek bir denetim faaliyetinden kaliteli bir netice beklenemez. Bundan dolayı denetim kalitesinin sağlanması için kanıtların yeterlilik ve güvenilirlik unsurlarına sahip olması gerekmektedir.

Denetim faaliyetinde denetçinin kanıt toplamada denetlenen konunun büyüklüğüne, kanıt unsurların türüne ve elde etme zamanına dikkat etmesi önemlidir. Belirtilen hususlar kanıtın niteliğiyle yakından ilgilidir (Kardeş, 1996, s.82).

Tablo 1: Denetim Kanıtlarının Sınıflandırılması

Yılmaz (2015)	Yapısal Açıdan Kanıt Türleri Esas Muhasebe Sisteminden Elde Edilen Kanıtlar Destekleyici Belgeler Niteliğine Göre Denetim Kanıtları Esas Muhasebe Kayıtları Fiziki Kanıtlar Doğrulama Belgelenmiş Kanıtlar Görsel Kanıtlar Sözlü Kanıtlar Mekanik Doğruluk Kanıtları Analitik Kanıtlar Elektronik Kanıtlar Yazılı Bildirimler
Toroslu (2007)	Denetim kanıtları Fiziksel Kanıtlar Doğrulama Kanıtları Belgelere Dayalı Kanıtlar Gözlem Sonucu Elde Edilen Kanıtlar Soruşturmalar Sonucu Elde Edilen Kanıtlar Matematiksel Kanıtlar Analitik Kanıtlar
Bozkurt (2018)	Denetim kanıtları Fiziksel Kanıtlar Doğrulama Kanıtları Belgelerden Elde Edilen Kanıtlar Gözlem Sonucu Elde Edilen Kanıtlar Soruşturmalar Sonucu Elde Edilen Kanıtlar Mekanik Doğruluk Kanıtlar Analitik Kanıtlar

2.2.1 Fiziksel Kanıtlar

Fiziksel kanıtlar, işletmenin finansal durum tablosunun varlık sınıfını oluşturan ve yüksek güvenilirliğe sahip unsurlardır. Fiziki kanıtların tespiti kadar sahipliğinin de belirlenmesi önemlidir. Yani fiziki varlıkların varolmasının yanında işletmeye ait olup olmadığını belirlemesi gerekmektedir. Aksi takdirde denetim dönemlerinde işletme, iddialarını desteklemek amacıyla aslında varolmayan varlıkları geçici olarak sağlamış olabilir. Fiziki kanıtların gerçeğe uygun değerleriyle raporlanıp raporlanmadığı da denetimde önemli olmaktadır. İşletmeler bazen varlıklarını yüksek göstermek için varlıklara ilişkin yanlış değerlemeler veya amortismanı gözardı etme gibi makyajlama yöntemlerine başvurabilmektedirler.

2.2.2 Doğrulama Kanıtları

Üçüncü kişileri ilgilendiren hususlarla ilgili taraflardan teyit etme suretiyle denetim kanıtların sağlanmasıdır. İşletme yönetimin kontrolünde olmadığı için bu yöntemle elde edilen kanıtların güvenilirlikleri işletme içinde elde edilen kanıtların güvenilirlerinden daha yüksektir. Borç alacak tutarların satıcı ve müşterilerden teyitlerinin sağlanması, bankalardan talep edilecek hesap özetleriyle bakiyelerin belirlenmesi doğrulama kanıtlarına örnek verilebilir. Doğrulama yöntemiyle kanıt toplamada denetçi ilgili üçüncü kişilerden teyit almaya çalışırken olumlu doğrulama (bakiyelerin işletme iddialarıyla tutarlı olup olmadığı) olumsuz doğrulama (varsa bakiye tutarsızlığının belirtilmesi) veya boş bakiye doğrulama (bakiyeyi karşı taraftan talep etme) yöntemlerini kullanabilir. Boş bakiye tekniğiyle doğrulamanın yapılması elde edilecek denetim kanıtının güvenilirliğini daha da yükseltecektir. Çünkü işletmenin üçüncü kişilerle samimi ilişkilerinden dolayı ilgili kişiler gerçeği yansıtmadığı halde işletme iddialarını destekleyici teyitler sunabilmektedir.

2.2.3 Belgelere Dayalı Kanıtlar

Belgelere dayalı kanıtlar; denetçinin, işletmenin iddialarını faaliyetlerde kullanılan belgelere dayanarak kanıtlar elde etmesidir. Belgelere dayalı kanıtlar, denetçilerin en çok tercih ettikleri kanıtlar olup, denetimin şekillenmesinde önemli katkılar sunmaktadır. Bu kanıtlara çek/senetler, alış/satış faturaları, yevmiye kayıtları, defter-i kebir bakiyeleri, kasa fişleri, stok kartları, sipariş, sevk belgeleri gibi belgeler örnek gösterilebilir. Denetçi elde ettiği belgelerin orjinal olduğuna ve onaylı olduklarına dikkat etmelidir. Aynı zamanda belgelerde bulunması muhtemel karalamalar, rakam değişikliklerini de önemsenmelidir. Denetçi doğruluğuna ve güvenilirliğine dair makul güvence sağladıktan sonra belgelerle işletme iddialarının karşılaştırmasını yapmalıdır. Belgeler işletme içi düzenlenen belgeler olabileceği gibi işletme dışından düzenlenerek işletmeye gönderilen belgeler de olabilmektedir. Bağımsız dış sağlayıcılardan elde edilmesinden dolayı işletme dışından düzenlenen belgelerin güvenilirlikleri işletme içinde düzenlenen belgelerden daha yüksektir (Kepekçi, 2000, s.90). Aynı zamanda etkin bir iç kontrol sistemine sahip işletmelerde işletme içinde düzenlenen belgelerin de güvenilirlerinin yüksek olması muhtemeldir.

2.2.4 Görsel Kanıtlar

Deneçinin denetim sürecinde işletme faaliyetlerini denetim maksadıyla takip etmesidir (Bozkurt, 2018, s.78). Görsel kanıt, denetçinin örnekleme ile seçtiği belgelere ilişkin muhasebe sürecini incelemesi şeklinde de ifade edilebilir. Bazı durumlarda denetçinin sayım ve fiziki teyitlere katılarak gözlem yapması de görsel kanıtlar kapsamında değerlendirilmektedir. Görsel kanıtlar güvenilirlikleri denetçinin gözlemlerine dayalı olduğundan subjektif bir düzeydedir. Aynı zamanda bu kanıtlar denetçinin belli bir ana ait gözlemleri olup bu gözlemlerin tüm süreç hakkında fikir vermesi mümkün değildir. Görsel kanıtların güvenilirlikleri fiziki kanıtlara göre düşüktür. Çünkü fiziki kanıtlarda denetçi doğrudan incelemeyi gerçekleştirirken, görsel kanıtlarda denetçi müdahale etmeden işlemleri izlemekle yetinmektedir (Yılmaz, 2015, s.31).

2.2.5 Sözlü Kanıtlar

Denetçinin denetim faaliyetine kanıt elde etmek amacıyla işletmenin ilgili çalışanlarına soru sorarak bilgi sağlamasıdır. Soru sorma ve alınan cevaplar sözlü olabileceği gibi yazılı hale de getirilebilir. Bu tür kanıtların yazılı hale getirilmesi güvenilirliklerini artıracaktır. Sözlü kanıtlara dayalı toplanan bilgilerin önemli görülen kısımları detaylı incelenmelidir. Sözlü kanıtların tek başına kullanılması yeterli görülmemekte olup, denetim kalitesi için diğer kanıtlarla desteklenmesi gerekmektedir.

2.2.6 Mekanik Doğruluk Kanıtları

Finansal raporlarda yer alan hesaplar arasında belli düzeylerde ilişki bulunmaktadır. Hesaplar arasında var olan bu ilişkiye bağlı olarak denetçinin ilgili hesapları karşılıklı olarak tekrar hesaplaması şeklindeki incelemesidir. Gelir tablosunda yer alan amortisman giderlerinin yıllık amortisman tutarıyla denkliği veya dövize ilişkin kur farklarının kambyo kar veya zarar olarak kaydedilen tutarlarla uyumu mekanik doğrulama kanıtlarına örnek gösterilebilir.

2.2.7 Analitik Kanıtlar

Finansal ve finansal olmayan verilerin birbirleriyle ilişki düzeylerine göre belli finansal oranlar yardımıyla incelenmesidir. Finansal oranlar, işletme finansal raporlarında yer alan bilgilerin analitik incelenmesini sağlamaktadır. Pratik olması, kısa sürede veri sağlaması ve kıyaslama imkanına sahip olmasından dolayı denetçiler tarafından sıkça kullanılan bir kanıt toplama yöntemidir. Denetim çalışmalarında yoğun kullanılmasından dolayı denetim prosedürleri (BDS 520) olarak standartlaştırılmıştır.

Analitik incelemeler hesaplar arasında var olan ilişkilerin oranlar yardımıyla incelenmesidir. Tarihsel süreçte işletmelerin analitik sonuçlarının belli oranlarda seyredeceği ve faaliyet sonuçlarının olağanüstü farklılaşmayacağı öngörüsüyle hareket edilmektedir. Analitik incelemeler

faaliyet sonuçlarında olağanüstü bir farklılaşma olması halinde denetçiye dikkat edilecek alanlarla ilgili belirli sinyaller sağlamaktadır.

2.2.8 Elektronik Kanıtlar

Günümüz teknolojisinde ticari belgelerin ve muhasebe işlemlerin elektronik ortamlara taşınmasına bağlı olarak yapılacak denetimlerde bu ortamlardan da kanıtların sağlanmasını önemli hale getirmiştir. Elektronik ortamlarda verilerin değiştirilmesi daha kolaydır. Bundan dolayı bu yöntemle sağlanacak kanıtların güvenilirliklerinin test edilmesi gerekmektedir.

3. Denetim Kalitesi

3.1 Denetim Kalitesi Tanımı

Kalite, en temel şekliyle şartlara uygunluk olarak ifade edilebilir. Her faaliyetin kendine has taşıması gereken şartları bulunmaktadır. Kalitenin tesisi faaliyetlere ilişkin şartların sağlanmış olmasıyla mümkündür. Bağımsız denetimde kalitenin sağlanması ise Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları (GKGDS) çerçevesinde denetim faaliyetinin yürütülmesi ve sonuçlandırılmasıyla mümkündür (Güredin, 2010, s.316).

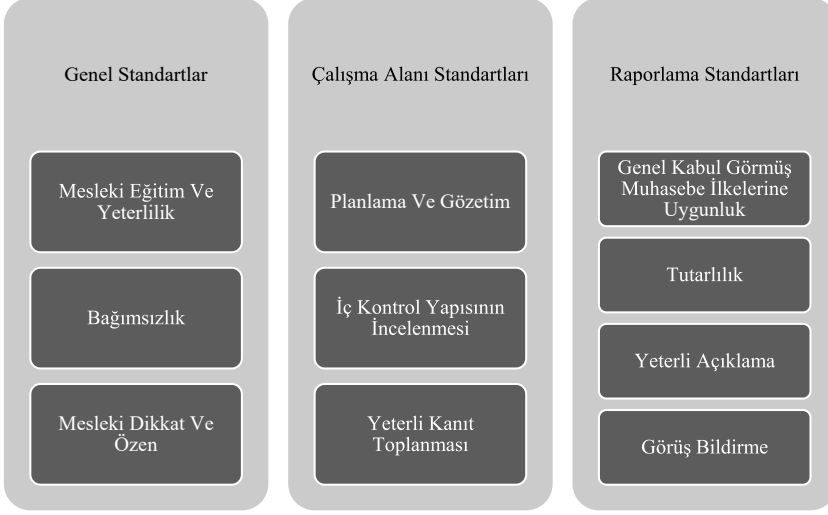
GKGDS, denetimin genel çerçevesini çizerek denetimde kalitenin sağlanmasına hizmet etmektedir. Denetim faaliyetleri belirtilen standartlara uygun yürütüldüğü ölçüde kaliteyi yakalayacaktır.

GKGDS, taşıdığı unsurlar bakımından denetimde denetçinin sahip olması gereken özellikleri ve denetim faaliyetinin yürütülmesinde dikkat edilmesi gereken hususları kapsamaktadır (Karacan ve Uygun, 2012, s38-45). Aynı zamanda bu standartlar bağımsız denetimin disiplinli bir şekilde yürütülmesine ve ilgili kesimlere denetim sonuçlarının kaliteli ve güvenilir bir şekilde sunulmasına dair teminatlar sağlar (Kavut, 2000, s.9-28).

3.2 Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları

Denetimde kalitenin sağlanmasının yanında denetçiye rehberlik etmesi bakımından GKGDS önemlidir. Denetime ilişkin GKGDS Şekil-2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları (Usul, 2013, s.36-37)

Denetime ilişkin standartlar ve unsurları ile bu unsurların denetim kalitesine etkileri çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

GKGDS denetçilere rehberlik, kural ve yöntemlere ilişkin detaylı bilgiler sunan bir uygulama klavuzu olmaktan çok genel niteliklerin çerçevesini oluşturan özdür (Gücenme, 2004, s.32). Makul bir denetim faaliyeti, denetim standartlarına uygun yürütülmesine bağlıdır. Standartlara uygun yürütülmeyen denetimin yeterliliği ve güvenilirliği kabul görmektedir (Oktay, 2013, s.51).

GKGDS; genel standartlar, çalışma alanı standartları ve raporlama standartları olmak üzere üç farklı kategoride sınıflandırılmıştır.

3.2.1 Genel Standartlar

Denetçiye ilişkin özelliklerin belirlendiği standarttır. Denetim faaliyetini yürütecek bağımsız denetçinin mesleğiyle ilgili gerekli yeterliliğe sahip olması, bağımsız davranabilmesi ve mesleğinin gerektirdiği ölçülerde özen ve dikkate sahip olması gerekmektedir. Standart kapsamında denetçinin sahip olması gereken hususlar; mesleki eğitim ve yeterlilik, bağımsızlık ve mesleki dikkat ve özen şeklindedir.

Mesleki Eğitim ve Yeterlilik: Denetçinin temelde sahip olması gereken özelliklerdir. Bağımsız denetçi olabilmenin temel şartı mesleğin öngördüğü eğitimin tamamlanmış ve yeterliliği kanıtlayacak diploma, belge ve izinlere sahip olunması gerekmektedir. Mesleki eğitime ve yeterliliğe sahip denetçilerin gerçekleştireceği denetimlerde kalitenin sağlanması öngörülebilir bir durumdur. Bu unsurlar denetimin önemli bir faaliyet olduğunu ve bu faaliyetleri gerçekleştirecek kişilerin de belli bir düzeyde yeterli olduğunu kanıtlamaları gerektiğini ifade etmektedir. Mesleki muhakemenin gelişmesi için de mesleki eğitim ve yeterlilik önemlidir. Alanına ilişkin gerekli eğitimlere ve yeterliliklere sahip kişilerin olayları doğru analiz etmesi ve muhakeme süzgecinden geçirerek sonuçlandırması da ihtimal dahilindedir. Denetçilerin mesleki eğitimlerini sağladıktan sonra yeterlilikleri için mesleğin reel sektöründe kıdemli kişilerin gözetiminde deneyim kazanmaları önemlidir (Güçlü, 2013, s.14). Aynı zamanda mesleki yeterlilik; yeterlilik kazanma (mesleki eğitim ve deneyim kazanma) ve yeterliliği koruma (mesleki gelişmeleri sürekli takip etme) şeklinde iki açıdan değerlendirilebilir (Güçenme, 2004, s.33).

Bağımsızlık: Denetçinin denetim faaliyetini tarafsız olarak yürütmesini ifade etmektedir. Tarafsızlığın sağlanması için denetçinin denetlenen işletme ile ilgili herhangi bir bağının olmaması gerekmektedir. Sağlıklı ve kaliteli bir denetimin gerçekleşmesi ancak ve ancak denetçinin bağımsızlığıyla mümkündür. Bağımsız davranamayan bir denetçinin gerçekleştireceği bir denetim faaliyetinde önemli hataları tespit etmesi, gerçekçi, güvenilir ve doğru bilgiler sunması beklenemez. Bu durum denetimin kalitesi açısından kabul edilebilir bir neticeyi doğurmayacaktır.

Denetçinin işletme ile ticari ilişkisinin bulunması, borç-alacak durumlarının varlığı, ortaklık veya yakın akrabalık ilişkilerin mevcut olması, işletmenin rutin muhasebe işlemlerini yürütmesi bağımsızlığı zedeleyen özellikler olarak gösterilebilir. Kısacası bağımsızlık, denetçinin işletmeyle denetim ücreti dışında mali bir bağının olmamasını gerektirmektedir (Gücenme, 2004, s.34).

Mesleki Dikkat ve Özen: Denetçinin detaylara verdiği önem ve denetim sürecinde sergileyeceği dikkati belirtir. Aslında mesleki dikkat ve özene GKGDS'lerinin tam anlamıyla uygulanması da denilebilir (Aytekin, 2003, s.1-7). Mesleki dikkat ve özen denetçinin denetim faaliyetindeki sorumluluğunu vurgular. Öyle ki denetçinin temel görevi denetim görüşüne makul güvence sağlayacak yeterli ve uygun kanıtları toplayarak denetimin risk düzeyini düşürmektir. Makul güvencenin sağlanması amacıyla toplanacak kanıt ve belgelerin titizlikle incelenmesi gerekmektedir. Mesleki dikkat ve özen bu noktada önemli hale gelerek önemli hususların gözden kaçmaması için denetçinin uyarıcısı olmaktadır (Yılancı vd., 2016, s.26).

3.2.2 Çalışma Alanı Standartları

Çalışma alanı standartları, denetim faaliyetinin planlanması, denetlenen işletmelerin genel yapılarının belirlenmesi ve denetim görüşüne katkı sunacak gerekli kanıt ve belgelerin elde edilmesine yönelik dikkat edilmesi gereken hususlara ilişkindir. Bu standart; denetimin planlanması ve gözetim, iç kontrol sisteminin incelenmesi, kanıt toplama ve değerlendirme unsurlarından meydana gelmektedir.

Denetimin Planlanması ve Gözetimi; denetim faaliyetinin belirli düzene ve uygulama aşamalarına göre dizayn edilmesidir. Denetimin planlanması denetim faaliyetinin seri ve başarılı bir şekilde yürütülmesinde denetçiye avantajlar sağlayacaktır. (Selimoğlu vd ,2014, s.15). Her denetim faaliyetinin kendisine has özellikleri bulunmaktadır (Bozkurt, 2018, s.45), bundan dolayı denetimin türüne ve denetimi gerçekleştiren denetçinin karakterlerine uygun bir denetim planının hazırlanması

ve denetim faaliyetlerinin bu plan çerçevesinde yürütülmesi önemlidir. Planlama karmaşadan uzak bir denetim sürecinin yaşanmasına ve daha verimli sonuçlar elde edilmesine hizmet etmektedir. Kanıtların toplanmasında ve değerlendirilmesine planlı ve sistemli hareket edilmesi denetimin kalitesine katkı sunacaktır. Gözetimden kasıt kıdemli denetçilerin denetim faaliyetinde görevlendirilen denetçilerin faaliyetlerini süreç boynuca kontrol etmeleridir.

İç kontrol Yapısının İncelenmesi; etkin bir iç kontrol sisteminin varlığı işletmelerin güvenilirliklerini arttırmaktadır. Bunun yanında etkin bir iç kontrol sisteminin varlığı denetimin sağlıklı ve hızlı yürütülmesinde denetçilere önemli faydalar sağlamaktadır. İşletmeler iç kontrol sistemlerini faaliyetlerinin etkin ve verimli olması için oluşturmaktadırlar. İç kontrol sistemi işletmelerin uyguladıkları politika ve uygulamalarının bilinilirliğinde de denetçiye katkılar sunmaktadır. Ayrıca bağımsız denetçi iç kontrol sisteminin güvenilir verilerinden faydalanaarak denetim faaliyetini daha sağlıklı, seri ve etkin yürütebilmektedir. İç kontrol sistemi, finansal raporlara olan güveni, denetime makul güvence sağlamayı, faaliyetlerin etkinliğini, verimliliğini, genel politika ve kurallara uygun yürütülmesini sağlayan bir süreçtir (Akçay, 2018, s.236). İşletmelerde sağlıklı bir iç kontrol sisteminin mevcut olması denetimin kalitesine de önemli katkılar sunacaktır.

Yeterli Kanıt Toplanması; denetçinin denetim tekniklerini uygulayarak denetim görüşüne katkı sunacağı yeterli ve güvenilir denetim kanıtları elde etmesi gerekmektedir (Akçay, 2018, s.236). Kanıt toplamada denetçinin mesleki tecrübesi, dikkati, risk değerlendirmesi önemli olmaktadır. Denetim görüşünün şekillenmesinde elde edilen kanıtların rolü göz önünde bulundurulduğunda bu kanıtların etkin ve verimli bir şekilde toplanması ve titizlikle değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Aynı zamanda denetim kalitesinde önemli olan denetim kanıtlarının yeterli ve uygun toplanması güvenilirliğe olumlu yansımaktadır. Denetim faaliyetinde uygun olmayan ve yeterli sayıda toplanmayan kanıtlar denetimin kalitesine gölge düşürecektir. Denetçi uygun ve yeterli düzeyde elde ettiği denetim kanıtlarını çeşitli değerlendirme teknikleri

ile kanıtların güvenilirliklerini test etmelidir. Bu titizlikle oluşturulan denetim raporları kaliteli ve faydalı olacaktır.

3.2.3 Raporlama Standartları

Raporlama standartları, denetim sonucunun ilgililere raporlanmasında uyulması gereken kuralları belirtmektedir. Standart GKGDS uygunluk, tutarlılık, yeterli açıklama ve görüş bildirme unsurlarını kapsamaktadır.

GKGDS uygunluk; denetlenen bilgilerin genel kabul görmüş denetim ilkelerine uygun incelenmesi olup raporlama standartlarının temel esasıdır. Denetim ilkelerine uygun yapılmayan incelemelerden elde edilen bilgi ve belgelerin denetimde bir hükmü bulunmamaktadır. Denetçinin temel görevi işletmeye ait iddia edilen finansal bilgilerin GKGDS uygunluğunu belirlemesi ve belirlediği hususları denetim raporunda açıklamasıdır (Selimoğlu ve Uzay, 2014, s.16). Standartlara uygun yürütülen denetimlerde denetim sürecinde gerçekleştirilecek her türlü faaliyetin temel esaslara uygunluğuna dikkat edileceğinden nihai olarak denetim kalitesinin de sağlanacağı muhakkaktır.

Tutarlılık; dönemler itibariyle uygulanan yöntem ve tekniklerin keyfi olarak değiştirilmemesini ifade etmektedir. Denetçi öncelikle işletmenin dönemler itibariyle kullandığı amortisman, değerlendirme gibi yöntemlerinin tutarlı olduğuna dikkat etmelidir. Tutarlılık olmadan oluşturulmuş finansal tabloların karşılaştırma imkanı zor olmaktadır. Bu durum hedef kullanıcıların işletmenin finansal raporlarını analiz etmede sorunlar yaşamalarına ve yanlış karar almalarına neden olacaktır. Denetim kalitesi aynı zamanda denetim raporlarının hedef kullanıcılara fayda sağlamasıdır. Belirtilen tutarsızlıklarla oluşturulmuş finansal raporların bağımsız denetçinin onayından geçmesi halinde hedef kullanıcılara fayda sağlaması beklenmemelidir.

Yeterli Açıklama; denetçi, işletmenin finansal bilgilerini ilgili hedef kullanıcıların bilgi gereksinimlerine cevap verebilecek düzeyde detaylı açıklayıp açıklamadığını denetlemesi gerekmektedir. Standardın temel amacı hedef kullanıcıların işletmenin finansal bilgileri konusunda

eksiksiz bilgilenmesini sağlamaktır (Gücenme, 2004, s.57). Denetçi önem arz eden hususların açıklanmasında yetersizlik tespit etmesi halinde raporunda ilgili durumları belirtmesi gerekmektedir.

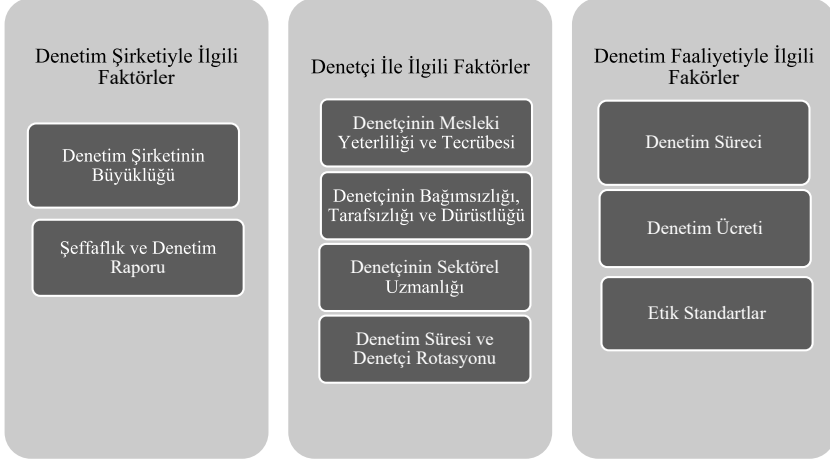
Görüş Bildirme; denetimlerin nihai sonuçları denetçiler tarafından oluşturan denetim raporlarıyla ortaya çıkmaktadır. Denetim raporlarında denetçilerin ortaya koydukları görüş yapılan denetimin genel bir değerlendirmesinin kısa bir cümle ile ifade edilmesidir. Denetçiler denetimleri sonucunda olumlu görüş, olumsuz görüş, şartlı görüş veya görüş bildirmekten kaçınma şeklinde bir görüşü raporunda bildirmeleri gerekmektedir. Belirtilen her bir görüş denetim sürecini ve sürecin ne şekilde sonuçlandığını bildirmektedir. Bildirilen her görüşün gerekçelerini denetim raporlarında ayrıca belirtmeleri denetçinin sorumluluğundadır. Denetçinin GKGDS çerçevesinde gerçekleştirdiği denetim faaliyetinin sonunda bildireceği denetim görüşünün hedef kullanıcılara fayda sağlayacak düzeyde denetim içeriğine uygun oluşturması denetimin kalitesini etkileyecektir.

3.3 Denetim Kalitesini Etkileyen Faktörler

Denetim standartları kapsamında denetimin kalitesinde rol oynayan faktörlerin çerçevesi belirtilmemiştir. Ancak yapılan bazı çalışmalarda denetim kalitesinde etkili olması muhtemel etkenler sıralanmıştır. Bu etkenlerin işletmeden kaynaklanan faktörler, denetçiden kaynaklanan faktörler ve diğer faktörler şeklinde belirtildiği görülmektedir. Denetim firmaları denetim kalitesini etkileyen faktörleri denetim şirketi, denetçi ve denetim faaliyeti açısından belirtmişlerdir (Akçay, 2018, s.239). Bu faktörler ilgili çalışmadan yararlanılarak Şekil 2’de görselleştirilmiştir.

Denetim kalitesini etkileyen faktörler denetim şirketinin yapısı ve büyüklüğü, denetim sürecinin dizaynı, denetim şirketleri tarafından bildirilen denetim ve şeffaflık raporları, denetim faaliyetinin bedeli, denetçinin sahip olduğu mesleki yeterlilik ve deneyim, denetim süresi ve denetçi değişimleri, denetçinin bağımsızlığı, tarafsızlığı ve dürüstlüğü, denetçinin sektör bilgisi ile etik ilkeleridir.

Şekil 3: Denetim Kalitesini Etkileyen Faktörler(Akçay ve Bilen, 2018, s.239-248).

3.3.1 Denetim Şirketinin Büyüklüğü

Denetim firmalarının yapısı, büyüklükleri ve profesyonellikleri gerçekleştirdikleri denetim faaliyetinin kalitesi üzerinde önemli etkilere sahiptir. Genellikle kapsamlı denetim şirketlerinin daha fazla denetim faaliyeti yürüttükleri, daha yüksek denetim ücreti aldıkları ve hedef kullanıcılarının da bu şirketlerin denetim raporlarına daha fazla güven duydukları görülmektedir. Dört büyükler olarak tarif edilen PwC, E&Y, Deloitte ve KPMG denetim şirketlerinin müşteri potansiyellerinin yüksek, itibarlı şirketler olması gerçekleştirdikleri denetimlerde kaliteyi önemsedikleri görülmektedir (Balsarı ve Varan, 2014, s.77). Büyük şirketler hedef kullanıcılar, mevcut ve potansiyel müşteriler nezdindeki itibarlarını korumak için denetim faaliyetlerini kaliteli gerçekleştirmek mecburiyetindedirler.

3.3.2 Şeffaflık ve Denetim Raporları

Denetim firmaları müşteri işletmelerin finansal ve finansal olmayan bilgilerine dayalı denetim raporları oluşturmaktadırlar. Aynı zamanda

kendileriyle de ilgili olarak şirket yapılarını, büyüklüklerini, bağımsızlıklarını, organizasyon şekillerini vb. unsurlarını kapsayan şeffaflık raporunu kamuoyuyla paylaşmaları gerekmektedir. Denetimin kalitesinde denetim firmalarının rolü önemli bir gösterge olduğu gözönünde alındığında bu firmaların şeffaf olmaları aynı zamanda yaptıkları denetim faaliyetlerinin de şeffaflaşmasına katkılar sunacaktır. Denetim firmalarının mesleki faaliyetlerini kamuya ile paylaşmaları denetimin kalitesinde önemli bir husus olması muhtemeldir (Erdoğan ve Solak, 2016, s.180).

Denetim şirketlerinin faaliyet yürüttükleri ülke mevzuatlarına göre şeffaflık raporlarının kapsamı değişmektedir. Ancak genel olarak denetim şirketlerinin bildireceği şeffaflık raporlarında denetim şirketine ait aşağıda belirtilen bilgilerin asgari düzeyde yer alması gerekmektedir (Demirkan, 2016, s.47).

- ✓ Şirketin hukuksal yapısı ve firma ortakları bilgileri
- ✓ Şirket yöneticilerinin ve sorumlu denetçilerinin bilgileri
- ✓ Denetim ağına ilişkin hukuki ve yapısal özellikler
- ✓ İlişkili olduğu denetim kuruluşları
- ✓ Şirketin organizasyon yapısı
- ✓ Şirketin kalite güvence sistemleri ilişkin açıklayıcı bilgiler
- ✓ Şirketin bağımsızlığa ilişkin bilgiler

3.3.3 Denetçinin Mesleki Yeterliliği ve Tecrübesi

Denetim faaliyet izni alabilmenin şartları arasında denetçinin mesleki eğitim almış ve yeterliliğe sahip olması gerekmektedir. Nitekim bu şartları sağlamayan herhangi bir kimseye denetim faaliyet izninin verilmesi mümkün değildir. Denetimin kalitesi açısından denetimi gerçekleştirecek kimsenin yetkin olması elzemdir. Yeterlilik ve tecrübe; denetim kanıtlarının elde edilmesinde, incelenmesinde ve denetim görüşü oluşturmada denetçinin muhakeme gücünü ortaya koyması bakımından önemlidir. Denetim faaliyetinde denetçinin muhakeme gücü denetimin kalitesi üzerindeki etkisi önemli derecededir. Netice itibarıyla

denetçinin mesleki yeterlilik ve tecrübesi denetimin sağlıklı yürütülmesinde ve kaliteli bir denetim raporunun ortaya çıkmasında etkilidir.

3.3.4 Denetçinin Bağımsızlığı, Tarafsızlığı ve Dürüstlüğü

Denetçilerin işletme iddialarını kapsayan finansal tablolara ilişkin doğruluk ve güvenilirliklerinin tespit edilmesinde önemli görevleri bulunmaktadır (Özyurt, 2010, s.11). Denetçinin faaliyetlerinde bağımsız olması, tarafsız davranabilmesi denetimin kalitesi açısından önemlidir. Denetçinin raporlarına dayalı olarak karar alan çeşitli hedef kullanıcılar bulunmaktadır. İlgili hedef kullanıcıların sağlıklı karar almaları ancak bağımsız, tarafsız davranan ve denetimini mesleki dürüstlikle gerçekleştiren denetçilerin raporlarıyla mümkündür. Aynı zamanda belirtilen özellikler kapsamında denetçinin denetimi gerçekleştirmesi denetlenen işletmenin de itibarına katkı sunacaktır.

3.3.5 Denetçinin Sektörel Uzmanlığı

Kalitenin temelinde bilgi yatmaktadır. Bilgi olmadan işlemlerin usulüne uygun gerçekleştirilmesi pek mümkün değildir. Denetçilerin uzmanlaştıkları sektörlerde denetim faaliyetini gerçekleştirmeleri denetimin kalitesini arttıracaktır. Denetçinin bilgisi olmayan herhangi bir sektörde faaliyet yürütmesi sağlıklı bir denetim sürecini ortaya çıkartacaktır. Böyle bir durumda denetçinin yeterli ve uygun kanıt toplaması mümkün olmayacak veya topladığı kanıtları etkin bir değerlendirmeye tabi tutamayacak dolayısıyla denetimin kalitesi düşecektir. Sektörel uzmanlığa sahip denetçinin işletmenin muhtemel hata, hile veya yolsuzluklarını tespit etmesi daha yüksektir (Gul vd., 2009, s.272).

3.3.6 Denetim Süresi ve Denetçi Rotasyonu

Denetimde sürenin denetimin türüne ve büyüklüğüne bağlı olarak optimum olarak belirlenmesi gerekmektedir. Denetimin çok kısa veya uzun olması denetimin kalitesini zedeleyebilir. Sürenin kısa olması yeterli

kanıtların toplanmamasına, etkin bir değerlendirmenin yapılamamasına neden olabileceğinden denetimin kalitesini olumsuz etkileyebilir. Aynı şekilde sürenin uzun olması denetçinin çok detaycı bir anlayışla hareket etmesine ve önyargılı davranmasına neden olabileceği için denetim kalitesini olumsuz etkileyecektir.

Denetçi rotasyonu ise belirli sürelerin sonunda zorunlu olarak bağımsız denetçinin değiştirilmesini ifade etmektedir. Bazı denetim şirketleri veya işletmeler muhasebe ve denetim ile ilgili hileli işlemlerden dolayı yatırımcıları mağdur etmesi sonucu benzer mağduriyetlerin tekrar yaşanmaması için oluşturulan Sarbanes-Oxley kanununda denetçilerin işletmelerdeki denetim süresini 5 yıl olarak sınırlandırılmıştır. Amaç denetimde denetçinin bağımsızlığını ve denetim kalitesini sağlamaktır. Denetçi rotasyonu işletme ile denetçi arasında denetimin kalitesini zedeleyecek ilişkilerin gelişmesini önlemek amaçlıdır. Uzun süren ilişkilerin farklı boyutlara taşınma ihtimali denetimin sağlıklı yürütülmesine engel teşkil edecektir.

3.3.7 Denetim Süreci

Denetim sürecinin dizaynı denetim kalitesini etkileyen bir unsurdur. Denetim aşamalardan meydana gelen bir süreç olmasından dolayı her aşamasının planlanması gerekmektedir. Denetim aşamalarının iyi planlanması karmaşıklığı önleyeceğinden denetimin kalitesini arttıracaktır. Aynı şekilde denetim sürecindeki faaliyetlerin standartlara uygun oluşturulması denetimin kalitesine katkı sunacaktır.

3.3.8 Etik Standartlar

Her meslekte olduğu gibi muhasebe ve denetim mesleğinde de mesleki etik standartları bulunmaktadır. Etik standartları muhasebe ve denetimlerde meslek mensuplarının dikkat etmesi gereken hususları belirtmektedir. Denetim kamuoyuna güven veren bir sorumluluk olmasından dolayı denetçilerin objektif olması gerekmektedir. Bu objektifliğin

sağlanması denetime ilişkin mesleki etik ilkelerinin benimsenmesiyle mümkündür (<https://www.dunya.com/gundem>).

Denetimlerde denetçilerin etik ilkelerine riayet etmesi denetimin kalitesi açısından önemlidir. Denetim standartları bazen denetimin kalitesini sağlamada yetersiz kalabilmektedir. Çünkü her duruma ve şartlara uygun standartların oluşturulması çoğu zaman imkansızdır. Ancak etik ilkelerini benimsemiş denetçi, standartların yetersiz kaldığı durumlarda bile denetim kalitesinin zarar görmemesi için çabalayacaktır.

3.4 Bağımsız Denetim Kalitesinde Kanıtların Rolü

Denetimde kalitenin sağlanması öncelikle denetçilerin GKGDS uygun denetimlerini gerçekleştirmeleri, yeterli ve uygun denetim kanıtlarını sağlamaları ve aynı zamanda etik ilkeleri çerçevesinde hareket etmeleri ile mümkündür. Denetim kalitesinin sağlanması işletmelerin finansal tablolarına olan güveni arttırmanın yanında denetçilerin sağlıklı bir denetim faaliyetini gerçekleştirmelerine de katkı sunmaktadır. Bu konuda yapılmış bir kısım çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Akçay ve Bilen (2018) çalışmalarında denetimin kalitesi ve göstergelerini incelemiştir. Piyasada güven sağlamak bağımsız denetimin temel amacı olduğu ve bu amaçla işletmelerin finansal raporlarının bağımsız denetiminden geçirilmesi gerektiği, denetim mekanizmasının iyi bir şekilde dizayn edilmesi durumunda sağlıklı denetimin gerçekleşebileceği belirtilmiştir. İşletme yönetiminin yapacağı muhtemel hata, hile ve yolsuzluklara karşı denetimin güvenini zedelememek için denetimin kalitesine önem verilmesinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Denetim kalitesinin ölçümünde farklı denetim şirketlerinde farklı kalite göstergelerinin kullanıldığı, denetim kalitelerinin karşılaştırılması için denetim şirketlerince uygulanan kalite göstergelerinin karşılaştırılabilir özellikte olması ve uygun yorumlanması gerektiği vurgulanmıştır. Çalışmada denetim kalitesinin nitelikli hale gelmesiyle işletmelerin finansal tablolarına hedef kullanıcıların güven duymaları sağlanacağı belirtilmiş ve denetim kalitesinin arttırılması için aşağıdaki öneriler sıralanmıştır.

- Denetimde denetçinin tarafsız ve bağımsızlığı
- Denetçinin GKGDS, etik ilkelerine ve kalite kontrol standartlarına uygun hareket etmeleri
- Denetim raporlarının şeffaf ve güvenilir olması
- Denetim şirketlerinin faaliyetlerinin KGK tarafından denetlenmesi ve sonuçlarının kamuoyuna zamanında duyurularının yapılması

Oktay (2013) çalışmasında denetim kalitesi ile güvenilir, etkin ve kaliteli bağımsız denetim faaliyetlerinin mümkün olacağını, ayrıca bağımsız denetim şirketlerinin, mesleki ve denetleyici kuruluşlarının da denetim kalitesinde önemli görevlerinin olduğunu vurgulamıştır.

Durmuş vd. (2018) çalışmalarında denetim kanıtlarının kalitesinin denetçi görüşüne etkisini incelemişlerdir. Denetim kanıtlarının denetçinin görüşüne etki ettiğini çeşitli yöntemlerle belirlemişlerdir. Denetçinin mesleki yeterliliği, etik ve kişilik değerlerinin kanıtların elde edilmesinde ve incelenmesinde denetçinin görüşünü etkilediğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda kanıtların kalitesinin elde edilecek belgelerin geçerliliği ve güvenilirliğine dayalı olduğu, teknolojik gelişmeler çerçevesinde çevrimiçi denetimle sağlanan kanıtlarının daha objektif olduğunu ifade etmişlerdir. Denetimin kilit konumundaki denetçinin mesleki tecrübesi, dikkat ve özeni ile mesleki muhakeme gücü kanıtların uygun ve yeterli bir şekilde sağlanmasında ve dolayısıyla denetim görüşünün şekillenmesinde etkili olduğunu vurgulamışlardır.

Denetimde kanıt teorisi ve gelişimine ilişkin yapılan çalışmada (Şirin, 2006, s.23-36) dijital sistemlerin işletmelerin karar alma süreçlerinde önemli etkilere sahip olduğu, bunun doğal sonucu olarak denetimlerde de gelişen sistemlere uygun kanıtların toplanmasının hedef kullanıcıların sağlıklı karar almalarına yardımcı olacağı vurgulanmıştır. Aynı çalışmada dijitalleşmeye bağlı olarak denetçilerin elektronik bilgilerin de kanıt olarak toplanmasının gerekliliği belirtilmiş ve gelişen sistemlerin niteliklerinin denetim kanıtlarına ve denetim sürecine etkilerinin denetçiler tarafından fark edilmesi ve önemsenmesi, denetçi görüşlerinin sağlam zemine oturmasına katkı sunacağı ifade edilmiştir.

Sonuç

Denetim, işletme finansal talolarının GKGDs çerçevesinde incelenmesi, yeterli ve uygun denetim kanıtlarının toplanması ve denetçinin mesleki dikkat, özen ve tecrübelerine dayanarak denetim sürecini planlaması ve uygulaması, nihai olarak makul güvence ile oluşturulmuş görüşünü denetim raporuyla ilgililerin hizmetine sunmasıdır. Denetimde kalitenin sağlanması işletme, denetçi ve kamuoyu açısından önemli sonuçlara sebep olmaktadır. İşletmeler açısından denetimin kalitesi finansal bilgilerinin güvenilirliğini arttıracığından işletmenin kabul görmesine katkı sunacaktır. Denetçiler açısından denetimin kalitesi mesleki özenle denetim faaliyetinin yürütülmesine ve kamuoyuna sunulacak denetim raporunun hedef kullacılara fayda sağlamasına dolayısıyla müşteri potansiyelinin artmasına yol açacaktır. Kamuoyu açısından denetimin kalitesi doğru, gerçekçi ve güvenilir finansal bilgilerin sağlanmasıyla ilgililerin alacakları kararlarda sürpriz sonuçlarla karşılaşmasını engelleyecektir. Denetim faaliyetinin nihai sonuçlarının birçok kesimi etkilediği ve tarafların alacakları kararlar üzerinde denetim raporlarının etkilerinin önemli olduğu görülmektedir. Böyle bir durum karşısında denetim faaliyetinde rol oynayan tarafların gerekli hassasiyeti sergilemeleri gerekmektedir. Nitekim kaliteli bir denetim ilgili hedef kullanıcıların sağlıklı kararlar almalarını ve dolaylı olarak kaynaklarını etkin ve verimli kullanmalarını sağlayacaktır. Bu açıdan bakıldığında denetimde kalitenin, sosyal sorumluluk gerektiren bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Denetim kalitesinin sağlanmasında denetim kanıtlarının rolü önemlidir. Denetçilerin görüşleri denetim kanıtlarının katkılarıyla meşruiyet kazanmaktadır. Dolayısıyla denetçi görüşlerine güven ve yasal zemin oluşturmak için kanıtların etkinliğine dikkat etmesi gerekmektedir. Kanıtların yeterli ve uygun olması denetim kalitesinin olmazsalarındandır. Çünkü her denetim faaliyeti kendi içerisinde farklılıklara ve özel hususlara sahiptir. Bundan dolayı denetim kanıtlarında standart bir sayı veya uygunluk düzeyi belirlenmemiştir. Kanıtların sayısını ve uygunluğunu denetçinin mesleki muhakemesi karar verecektir.

Burada denetçinin kaliteli bir denetim faaliyetini hayata geçirmesi için denetimin türüne ve işlemlerin yoğunluğuna bağlı olarak kanıtların sayısını ve uygunluğunu değerlendirmesi gerekmektedir. Sonuç itibariyle denetim görüşünün mimarisinin denetçi tarafından oluşturulmasından dolayı kanıtların etkin ve verimliliği en fazla denetçinin işine yarayacaktır. Çalışma kapsamında denetim kalitesinde denetim kanıtlarının önemine ilişkin bazı öneriler aşağıda belirtilmiştir.

- ✓ Denetim kanıtlarının yapılan denetime uygun olması
- ✓ Denetimin türüne bağlı kanıtların yeterli olması
- ✓ Güven düzeyinin yüksek olmasından dolayı dış kanıtların temin edilmesi
- ✓ Fiziki kanıtlara önem verilmesi
- ✓ Denetçinin kanıt toplamda tarafsız olması
- ✓ Denetim görüşünün oluşturulmasında kanıtlardan azami ölçüde faydalanılması
- ✓ Kanıtların mesleki şüphecilik ilkesi çerçevesinde incelenmesi
- ✓ Kanıtların onaylı olmalarına dikkat edilmesi
- ✓ Sözlü kanıtların yerine yazılı kanıtlara önem verilmesi
- ✓ Önemli yanlışların olduğu konularda daha fazla kanıtların sağlanması
- ✓ Teknolojik gelişmelere bağlı olarak elektronik kanıtların da sağlanması gerekmektedir.

Denetimin sağlıklı neticelenmesi tüm taraflara güven sağlamaktır. Tarafların da denetimin sağlıklı neticelenmesi için gerekli özen ve çabayı göstermeleri gerekmektedir. Bu çerçevede denetçi, denetim kanıtlarına azami hassasiyet göstererek denetimin kalitesini yükseltebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Durmus, Serpil Senal ve Hayrettin Usul. 2011. Bağımsız denetim kalitesi: denetim firmaları üzerine bir araştırma. SÜ İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. Cilt: 16. Sayı:22. s.273-306.
- Akçay, A. ve Bilen, A., (2018). Denetim kalitesi ve göstergeleri, sosyal bilimler enstitüsü dergisi, Sayı: 40 – Sayfa:227-256, ISSN: 1302-6879 Van, s.227-250.
- Aktan H. B., (1994). “İşletmelerde mali denetim”, Mali, Ekonomik, Sosyal Yaklaşım, Yıl:2, Sayı: 13, Ocak, s.17.
- Aytekin, S., (2003). Muhasebe açısından sirket yönetimine, düzenleyici otoriteye ve denetçiye düşen sorumluluklar, VI. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Globallesmenin Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkileri, Toplum Çıkarlarının Korunması ve Muhasebe Eğitimi. Antalya. (16-20 Nisan), s.1-7.
- Balsarı, Ç.K. ve Varan, S. (2014). “Kaliteli finansal raporlamada denetimin rolü ile ilgili tartışmalar”, Mali Çözüm Dergisi, İstanbul Serbest Muhasebeciler Mali Müşavirler Odası Yayın Organı. Sayı: 124, s.69-90.
- Başpınar, A., (2004) Türkiye’de ve dünyada denetim standartlarının oluşumuna genel bir bakış, Maliye Bakanlığı, Teftiş Kurulu Başkanlığı, Maliye Dergisi, s.35.
- Bozkurt, N. (2018). Muhasebe Denetimi, (8.Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, N. (1999). Muhasebe Denetimi, 2.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, P. (2013). Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler, Denetim Dergisi, Sayı 12, s.56-62.
- Çetinkaya, N., (2007), Risk odaklı denetimde kanıtın kalitesinin önemi ve bir araştırma, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 19(1), s.109-133
- Dalak, G., (2000)., Denetim ve kalite denetimi, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi Güz 2000 Cilt:1 Sayı:1, s.4.

- Demirkan, A. (2016). “Bağımsız denetim kuruluşlarında şeffaflık raporları”, Muhasebe ve Denetim Dünyası Dergisi, Kamu Gözetim Kurumu Uzmanları Derneği Yayın Organı. Sayı:1, Yıl:1, s.43-54.
- Dunn, J., (1996), “Auditing Theory & Practice” Prentice Hall.
- Durmuş, A.F., Otlu, F. ve Özkan, Ö., (2018). Denetim kanıtı kalitesinin denetçi görüşüne etkisi: literatür incelemesi, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, İlkbahar Cilt: 9 Sayı:1, s.68.
- Erdoğan, S. ve Solak, B. (2016). “Türkiye’de şeffaflık raporları ve bağımsız denetim sektörüne yönelik ampirik bir çalışma”, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(6), s.175-195.
- Gore, P., Pope, P. ve Singh, A., (2001). “Non-audit services, auditor independence and earnings management”. Working Paper, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2019, https://www.researchgate.net/publication/266294076_NonAudit_Services_Auditor_Independence_and_Earnings_Management, s.5.
- Gul, F. A., Fung, S.Y.T. ve Jaggi, B. (2009). “Earnings quality: some evidence on the role of auditor tenure and auditors’ industry expertise”, Journal of Accounting and Economics, 47, s.265-287
- Gücenme, Ü. (2004). Muhasebe Denetimi, 1.Baskı, Aktüel Yayıncılık, İstanbul.
- Güçlü, F. (2013). Muhasebe Denetimi, 4.Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Gürbüz, Hasan. (1995). Muhasebe Denetimi, 4.Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, Eskisehir.
- Güredin, Ersin. (2010). Denetim ve Güvence Hizmetleri, 13.Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Hatherly, J. David (1980). The Audit Evidence Process, Anderson Keenan Publishing.
- Karacan, S., ve Uygun, R., (2012). Denetim ve Raporlama, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

- Kardeş S., (1996). Denetim Etkinliğinin Arttırılmasında Analitik İnceleme Prosedürlerinin Kullanımı ve Türkiye’deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma, Pelin Ofset, Ankara.
- Kavut, L., (2000). Genel kabul görmüş denetim standartları ve Türkiye’deki durumu. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi. Sayı:4. (Aralık), s.9-28.
- Kepekçi, C., (1996). Bağımsız Denetim, Lazer Ofset Matbaa, Ankara.
- Kepekçi, C. (2000). Bağımsız Denetim, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Köse, Ö., (2007). Dünyada ve Türkiye’de Yüksek Denetim, T.C. Sayıştay, 145. Kuruluş Yıldönümü Yayınları.
- Oktay, S., (2013). “Bağımsız denetim etkinliğinin artırılmasında, denetim hizmetinde kalite ve kalite kontrol: ABD düzenlemeleri”, Maliye Finans Yazıları Dergisi, Sayı: 100, Yıl: 27, s.42-94.
- Özyurt, A. (2010). Bağımsız denetim kalitesini etkileyen etmenlerden bağımsız denetçi özelliklerinin incelenmesine yönelik bir araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ricchiute N. D. (1995), Auditing, 4th Edition, South-Western College Publishing, Ohio.
- Selimoğlu, S., vd. (2014). Muhasebe Denetimi, Gazi Kitapevi, Ankara
- Şirin, M. (2006). Denetimde kanıt teorisi ve gelişimi, Sayıştay Dergisi, Cilt , Sayı 61, s.23-36.
- Toroslu, M. Vefa., (2007). Denetim kanıtları ve kanıt toplama teknikleri, Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi, Eylül, Sayı 45, s.196-197.
- Usul, H. (2013), Bağımsız denetim, “Türkiye Finansal Raporlama Standartları Uygulamalı”, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Ünal, A.G. (2015). Bağımsız denetim firmalarının kanıt toplamada istatistikî örnekleme yöntemini kullanması, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi İşletme Ana Bilim Dalı Y. Lisans Tezi, Ankara
- Yılcı, M., Yıldız, B. ve Kiracı, M. (2016). Muhasebe Denetimi. (2.Baskı), Detay Yayıncılık, Ankara.

Yılmaz, Ö. S., (2015). Uluslararası denetim standartlarına göre denetim kanıtları ve kanıt toplama teknikleri, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Watne A. Donald, Turney B.B. Peter, (1990). Auditing Edp Systems, Second Edition, Prentice-Hall International Editions, New Jersey.

KGK, Bağımsız Denetim Standardı 500, Bağımsız denetim kanıtları,

KGK, Bağımsız Denetim Standardı 520, Analitik prosedürler,

KGK, Bağımsız Denetim Standardı 200, Bağımsız denetçinin genel amaçları ve bağımsız denetimin bağımsız denetim standartlarına uygun olarak yürütülmesi,

<https://www.dunya.com/gundem/bagimsizlik-ve-tarafsizlik-noktasindan-denetim-mesleginde-etik-kurallar-haberi-106335>

www.tdk.gov.tr

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Aralık 2021

Yıl 11, Sayı 2, ss.81-107.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1001369>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 27.09.2021

Kabul Tarihi: 24.11.2021

Journal of Individual & Society

December 2021

Year 11, Issue 2, pp.81-107.

Article Type: Research article

Submitted: 27.09.2021

Accepted: 24.11.2021

Atf Bilgisi / Reference Information

ÖZDEMİR, L. (2021). Dağlık Karabağ Meselesinde Değişen Gidişat Ve Türkiye'nin Rolü, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), 81-107.

DAĞLIK KARABAĞ MESELESİNDE DEĞİŞEN GİDİŞAT VE TÜRKİYE'NİN ROLÜ

THE CHANGING STATE OF AFFAIRS AND TURKEY'S ROLE IN NAGORNO KARABAKH ISSUE

Levent ÖZDEMİR

Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,
Yüksek Lisans Öğrencisi

Duzce University, Graduate Education Institute, Department of International Relations,
Graduate Student

E Posta: leventozdemir@hotmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7590-9468>

Öz

19. yüzyılda Çarlık Rusya tarafından işgal edilen Azerbaycan toprakları, Karabağ Hanlığı'nın Rus egemenliğine girmesiyle demografik olarak sistematik bir dönüşüm yaşamıştır. 1826'da İran'ı mağlup eden Rusya, 1828 Türkmençay Anlaşması ile Azerbaycan topraklarının kuzeyini alırken, güneyini İran'a bırakmıştır. Dağlık Karabağ bölgesi için kırılma noktası olan bu anlaşmayla Ruslar, Dağlık Karabağ'a Ermenileri göç ettirerek, yapay bir bölge inşa etmiştir. Zamanla çoğunluk haline gelen Ermeniler, Karabağ bölgesinden hak iddia eder duruma gelmiştir. Gerek Sovyetler döneminde gerekse Sovyetlerin çöküşü ile Karabağ bölgesindeki

taleplerinden vazgeçmeyen Ermeniler, 1992-1994 yıllarında Dağlık Karabağ'ı ve civarındaki illeri işgal ederek, birçok masum Azerbaycanlıyı katletmiştir. Bu süreçte uluslararası kuruluşlar soruna çözüm bulamamış, Azerbaycan toprakları yaklaşık otuz yıl boyunca Ermenistan işgali altında kalmıştır. Temmuz 2020'de Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırıya geçmesiyle çatışmalar tekrar başlamıştır. Ancak bu kez gidişat Ermenistan'ın aleyhine dönmüştür. Türkiye'nin bölgede izlediği etkili politikalar ve Azerbaycan'a verdiği askeri ve siyasi destek, Azerbaycan'ın askeri üstünlüğü ile birleşince akabinde Karabağ zaferini getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Dağlık Karabağ Meselesi, Ermenistan, Rusya, Türkiye.

Abstract

The territories of Azerbaijan which were occupied by Tsarist Russia in the 19th century underwent a systematic transformation demographically when the Karabakh Khanate came under Russian sovereignty. Russia, which defeated Iran in 1826, took the north of Azerbaijani territory with the 1828 Turkmenchay Agreement and left its south to Iran. With this agreement, which is breaking point for the Nagorno-Karabakh region, the Russians emigrated Armenians to Nagorno-Karabakh and built an artificial zone. Armenians who became majorities over time claimed rights over the Karabakh region. The Armenians who did not give up their demands in the Karabakh region, both during the Soviet period and with the collapse of the Soviet Union, occupied Nagorno-Karabakh and its surrounding provinces in 1992-1994 and massacred many innocent Azerbaijani. Within this period, international organizations could not find a solution to the problem and the territories of Azerbaijan remained under the occupation of Armenia for about thirty years. In July 2020, the conflicts began again with Armenia's offensive actions against Azerbaijan. However, this time the state of affairs turned against Armenia. Turkey's effective policies in the region and its military and political support to Azerbaijan, combined with Azerbaijan's military superiority, brought the Karabakh victory.

Keywords: Azerbaijan, Nagorno-Karabakh Issue, Armenia, Russia, Turkey.

Giriş

Dağlık Karabağ meselesi uluslararası ilişkiler gündeminde yıllarca güncel sorunlardan biri olarak devam etmiştir. Bu sorunun temelinde yatan gerçekleri görebilmek için Karabağ tarihinin incelenmesi gerekmektedir. Zira geçmişte olduğu gibi günümüzde de bölgesel güçlerin menfaatleri doğrultusunda Azerbaycan toprakları üzerinde uygulanan politikalar, sorunun gittikçe derinleşmesine yol açmıştır.

1800'lü yılların başında Çarlık Rusya'nın Kafkasya bölgesinde İran ile girdiği mücadeleler Azerbaycan topraklarının işgaline zemin hazırlamıştır. Özellikle 1826 Rusya-İran savaşı sonrasında, Azerbaycan toprakları, Aras Nehri sınır olmak üzere ikiye bölünmüştür. Rusya ve İran arasında varılan Türkmençay Anlaşması, bölgedeki Rus nüfuz alanını genişletmiştir. Buradan hareketle Osmanlı Devleti ve İran'da yaşayan Ermeniler, Rusya'nın politik hamleleri ile Karabağ bölgesine göç ettirilmiştir. Yaşadığı öz topraklarında azınlık haline gelen Azerbaycanlılar, Ermenilerin saldırılarına maruz kalmış ve Rus baskısıyla yurtlarını paylaşmak zorunda kalmıştır. Bundan sonraki süreçte, Sovyet döneminde ve sonrasında Ermeniler üzerindeki etkisini sürdüren Rusya, bölgesel politikaları doğrultusunda Ermenilere siyasi ve askeri destek vererek sorunu tırmandırmıştır.

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Böylece Ermeniler, Azerbaycan'a ait olan Dağlık Karabağ bölgesini Ermenistan'a bağlama kararı alarak, yıllarca sürececek olan çatışmaların fitilini ateşlemiş oldular. 1992-1994 yıllarında Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan çatışmalarda Ermeniler çok sayıda Azerbaycanlıyı katletmiş, Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmiştir. Bilhassa Hocalı'da yaşanan katliam tüm dünyanın gözü önünde gerçekleşmiştir. 1994'te iki ülke arasında ateşkes yapılmış, ancak belli aralıklarla Ermenistan, ateşkesi ihlal etmiştir. Sorunun barışçıl yollarla çözümü için uluslararası platformlarda atılan adımlar hiçbir sonuç vermemiş, BM ve Minsk Grubu etkisiz kalmıştır.

Ermenistan'ın, Temmuz 2020'de Azerbaycan'ın Tovuz şehrine saldırmasıyla artan gerilim, Eylül ayının sonunda savaşa dönüşmüştür.

Azerbaycan ordusunun etkili operasyonları neticesinde Ermenistan ordusu ağır kayıplar vermiş, 44 gün süren savaşın sonunda Azerbaycan zaferini ilan etmiştir. Dağlık Karabağ meselesinde gidişat değişmiştir. Azerbaycan, yaklaşık otuz yıldır Ermenistan işgali altında bulunan Dağlık Karabağ topraklarının bir kısmını ve civarındaki illerin de tamamını geri almıştır.

Azerbaycan'ın kazanmış olduğu bu savaşta Türkiye'nin önemli bir rolü vardır. Zira Türkiye, Azerbaycan'ı kuruluşundan bu yana desteklemektedir. 1990'larda iki ülkenin savunma alanında yaptığı işbirliği, 2010'da askeri ittifak boyutuna ulaşmıştır. Aynı zamanda Azerbaycan askerleri Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından eğitilmekte, iki ülkenin orduları belirli dönemlerde müşterek tatbikatlar gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin, Azerbaycan'a satışını yaptığı yerli silah ve mühimmatların, özellikle insansız hava araçlarının (Bayraktar TB2) sahadaki etkin kullanımı savaşın kazanılmasında kilit rol oynamıştır.

Bu çalışmada ilk olarak Karabağ'ın tarihi arka planı incelenecektir. Ardından, Dağlık Karabağ'ın Sovyetler Birliği döneminde ve sonrasındaki durumu irdelenerek, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ meselesi ortaya koyulacaktır. Bununla birlikte, meselelerin çözümü noktasında atılan adımlar değerlendirilerek, Rusya ve İran'ın Ermenistan politikası ele alınacaktır. Son olarak ise 2020'de yaşanan Azerbaycan-Ermenistan savaşı analiz edilerek, Türkiye'nin etkisi ortaya koyulacaktır. Bu çalışma, yıllardır sürüncemede bırakılan Dağlık Karabağ meselesinin değişen gidişatını ve Türkiye'nin meseledeki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Karabağ'ın Tarihi Arka Planı

Kafkasya bölgesi coğrafi konumu itibariyle geçmişte birçok topluluğun ve uygarlığın mücadele verdiği stratejik bir yer olmuştur. Dolayısıyla Karabağ, bölgede önemli bir yer teşkil etmektedir. Karabağ'ın tarihi incelendiğinde bölgeye yerleşen ilk topluluğun Hurriler olduğu görülmektedir (M.Ö. 4000). Hurriler'den sonra ise bölgede Urartular hâkimiyet sürmüştür (M.Ö. 1000). Ancak bölgedeki egemenliklerine Sakalar

tarafından son verilmiştir. Saka kavminden sonra Karabağ'ın egemenliği, Oğuzların Üçok kolunun Bayındır boyuna mensup olan Arsaklar'ın eline geçmiştir (M.Ö. 250-M.S. 226). 115 ve 117 yıllarında ise Romalılar, Karabağ için mücadele vermişlerdir. Ancak, Arsaklar bölgedeki hâkimiyetini korumuştur. 226 yılına gelindiğinde İran'da kurulan Sasani Devleti, Arsaklar'ın egemenliğine son vermiştir. Daha sonraki dönemlerde ise Hun Türkleri, Hazarlar ve 7.yy'da Araplar Karabağ'da egemen olmuşlardır (Kuduban & Kaya, 2017, s.114-115).

11.yy'da Oğuzlar bölgeye yerleşmeye başlamış, Karabağ ile birlikte Azerbaycan, Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Selçuklular'dan sonra Karabağ, Azerbaycan Atabeyleri'nin yönetimine geçmiş, ardından 13.yy'da Moğol istilası gerçekleşmiş ve İlhanlı Devleti'nin egemenliğine girmiştir. İlhanlılar'dan sonra ise bölgede Türkmen devletleri olan Karakoyunlular ve Akkoyunlular hâkimiyet sağlamışlardır (Özyılmaz, 2013, s.195).

Akkoyunlu Devleti'nin (1403-1508) yıkılmasından sonra İran coğrafyasında hâkimiyet kazanan Safevi Devleti, bölgede etkin olmaya başlamıştır. Safeviler'in gerek Kafkasya bölgesine gerekse Osmanlı topraklarına yönelik izlediği genişleme politikası, Osmanlı Devleti tarafından tehdit olarak algılanmıştır. 1514'te Yavuz Sultan Selim, tehdidi bertaraf etmek amacıyla Çaldıran Seferi'ne çıkmış ve bu seferde Safevi Devleti'ni yenmiştir. Akabinde Karabağ, Revan ve Nahcivan'ı hâkimiyeti altına almıştır. 1588'de ise merkezi Gence olan Karabağ Eyaleti kurulmuştur. Safeviler'in haricinde Çarlık Rusya da bölgede etkin olmaya çalışmış, Kafkasya bölgesi Osmanlı, İran ve Rusya arasında rekabet alanına dönüşmüştür (Kuduban & Kaya, 2017, s.116-117). 1735'te İran'la yapılan Arpaçay Muharebesi'nde yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, Karabağ bölgesini İran'a bırakmış ve Güney Kafkasya'daki hakimiyetini kaybetmiştir (Valiyev & Yörük, 2016, s.25). 1747'de Safeviler'de Nadir Şah'ın ölmesi ile Kafkasya bölgesinde, dolayısıyla Azerbaycan'da otorite boşluğu ortaya çıkmış ve hanlıklar dönemi başlamıştır. Böylece Karabağ Hanlığı (1747-1822) kurulmuştur (Çapraz, 2012, s.233).

19.yy'ın başında Çarlık Rusya, Kafkasya bölgesine girmiş, Azerbaycan'ı işgal etmiştir. 1806'da Karabağ Hanlığı Rus egemenliğine girmiştir

(Mustafayev, 2013, s.284). Karabağ Hanlığı'ndan sonra diğer hanlıkların da Rusya'nın hâkimiyetine girmesi ile İran bölgedeki hâkimiyetini sağlayabilmek için 1826'da Rusya'ya karşı savaş başlatmıştır. Ancak, İran savaşı kaybetmiş ve iki ülke arasında 1828'de Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır (Neciyev, 2011, s.165). Bu antlaşmadan sonra Azerbaycan toprakları Aras Nehri sınır olmak üzere ikiye ayrılmış, güneyi İran'a, kuzeyi Rusya'ya bırakılmıştır. Bununla birlikte, Ruslar bölgeye sistematik biçimde Ermeni göçmenleri yerleştirmeye başlamıştır. Zamanla bu durum Azerbaycanlıların aleyhine gelişme göstermiştir. Nitekim Karabağ Hanlığı döneminde nüfusun %34.8'ini Ermeniler, %65.2'sini Azerbaycanlılar oluştururken, Türkmençay Antlaşması sonrası bu oran %58'e %42 Ermenilerin lehine olmuştur. Bu sebeple Azerbaycan kendi toprağını Rusya hâkimiyetinde Ermeniler ile paylaşmak mecburiyetinde kalmıştır (Sariahmetoğlu, 2011, s.68-73).

1828'de Rusya'nın İran ile yaptığı Türkmençay Antlaşması ve 1829'da Osmanlı ile yaptığı Edirne Antlaşması sonrasında İran'ın kuzeyinden ve Anadolu'dan Karabağ, Erivan ve Nahcivan bölgelerine Ermeniler göç etmiştir. Rusya bu göçlerle Ermenistan'a ait bir bölge oluşturmak istemiş, bu doğrultuda Erivan ve Nahcivan bölgelerinde Ermeni vilayeti oluşturulmuştur (Çapraz, 2012, s.236).

Çarlık Rusya, Güney Kafkasya topraklarını işgal etmeden önce Karabağ bölgesindeki nüfus çoğunluk olarak Müslüman ve Türk'tür. Ancak, 19.yy'daki Rus işgali sonrası planlı bir şekilde gerçekleştirilen Rus iskân politikasıyla birlikte Karabağ bölgesi, Ermeni göçleri ile Hristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır. Görülen o ki, Rusya yapay değişikliklerle Kafkasya'da etnik bir denge kurmak istemiştir (Kuduban & Kaya, 2017, s.119).

Rusya'nın Ermeniler lehine oluşturduğu demografik yapının yanı sıra, Ermeniler tarafından kurulan örgütlerin, faaliyetleri incelendiğinde "Büyük Ermenistan" hayalini gerçekleştirmek istedikleri görülür. 1887'de kurulan Hınçak ve 1890'da kurulan Taşnaksütyun örgütleri, bu bağlamda Kafkasya bölgesinde ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler üzerinde örgütlendirme çalışmaları yapmıştır. Bu örgütler

bölgede yaşayan Müslümanlara yönelik saldırılarda bulunmuşlardır. Nitekim 1905'te Rusya'nın desteğini alarak Karabağ'da katliam yapmışlardır. Bu olaylardan sonra çok sayıda insan Bakü'ye göç etmek zorunda kalmıştır (Neciyev, 2011, s.166).

Ekim 1917'de Lenin liderliğinde Rusya'da Bolşevik ihtilali gerçekleşmiş, çarlık rejimi yıkılmış ve iç karışıklıklar meydana gelmiştir. Dolayısıyla bir otorite boşluğu yaşanmıştır. Bölgesel konjonktürde yaşanan bu değişimle birlikte Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bir araya gelerek konfederasyon biçiminde "Mavera-yı Kafkas" hükümetini kurmuştur. Ancak, bu durumdan rahatsız olan Bolşevikler, Kafkas hükümetlerini birbirine karşı kışkırtarak bölgede hâkimiyet sağlamaya çalışmıştır. Nitekim 26 Mayıs 1918'de Gürcistan, 28 Mayıs 1918'de ise Azerbaycan ve Ermenistan konfederasyondan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ermenistan bağımsızlık sonrası hem Gürcistan hem de Azerbaycan ile anlaşmazlık yaşamıştır. Özellikle, Azerbaycan toprakları olan Karabağ ve Nahcivan üzerinde hak iddia etmiştir (Kuduban & Kaya, 2017, s.119-121).

Rusların ihtilal sonrası bölgeyi terk etmeye başlamasıyla geride bıraktıkları silah ve mühimmatları ele geçiren Ermeniler, bölgedeki Müslümanları katletmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Azerbaycan'a yardım elini uzatmış ve Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nu bölgeye göndermiştir. 15 Eylül 1918'de Kafkas İslam Ordusu, Bakü'nün kontrolünü ele geçirmiştir. Ancak, I. Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkesi sonrası bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır (Ak, 2019, s.388-391).

12 Ocak 1920'de Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan'ın bağımsızlığı tanınmış, ayrıca Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu uluslararası bir platformda kabul edilmiştir. Ancak, çok geçmeden Azerbaycan Cumhuriyeti, 27 Nisan 1920'de Rus Kızıl Ordusu tarafından işgal edilmiştir (Aliyev, 2006, s.12-13). Böylece Rusya, Azerbaycan topraklarına yönelik işgal politikasını sürdürmüştür. Zira Çarlık Rusya döneminde gerçekleştirilen işgaller, Çarlık rejimi yıkıldıktan sonra da devam etmiştir. Her ne kadar Bolşevik devrimi ile birlikte Rusya içeride karışıklık

yaşasa da kendisi için önem arz eden Kafkasya bölgesinde hâkimiyetini kaybetmek istememektedir.

2. SSCB Döneminde ve Sonrasında Dağlık Karabağ

Nisan 1920'deki Azerbaycan işgalinden sonra Kızılordu, Aralık 1920'de Ermenistan'ı ve Şubat 1921'de Gürcistan'ı işgal etmiştir. G. Kafkasya'ya yerleşen Sovyetler, 30 Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ni ilan ederek Azerbaycan ve Ermenistan'ı da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri (SSC) olarak birliğe dâhil etmiştir (Kuduban & Kaya, 2017, s.121-123).

Azerbaycan ve Ermenistan ilerleyen dönemlerde sınır anlaşmazlıkları yaşamaya başlamıştır. Azerbaycan'a bağlı olan Zengezur toprakları, 1922'de Ermenistan SSC'ye ait olarak ilan edilmiştir. 1923'te Ermeni nüfusunun yoğun olduğu alanlarda özerk bölge kurulmuştur (Özyılmaz, 2013, s.199). Dağlık Karabağ bölgesi ise 7 Temmuz 1923'te Azerbaycan SSC'ye bağlanmıştır. Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlanmasından sonraki süreçte birçok sorun ortaya çıkmış ve mesele gittikçe derinleşmiştir (Sarıahmetoğlu, 2011, s.75). Bununla birlikte Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında Karabağ'da çıkan çatışmalar manipüle edilerek, Ermenilere karşı zulüm yapılmış gibi gösterilmiştir. Bu olaylar, Fransa'da yayımlanan Ermeni gazetelerinde propaganda edilmiştir (Neciyev, 2011, s.182).

1985'te Mihail Gorbaçov'un SSCB'de iktidara gelmesi ile "glasnost" (açıklık) ve "perestroyka" (yeniden yapılanma) olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır. Hem SSCB içerisinde hem de SSCB dışında Ermeni lobilerinin yürüttüğü faaliyetler Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan koparılmasıyla Ermenistan'a bağlanmasına yöneliktir (Aliyev, 2006, s.20). Bu minvalde, Gorbaçov'un ekonomik danışmanlığını yapan Abel Aganbekyan'ın 1987'de Paris'te yapılan konferansta, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanacağına yönelik yaptığı konuşma, Azerbaycanlılar ve Ermeniler arasındaki çatışmanın fitilini ateşlemiştir. Nitekim Ermeniler tarafından Dağlık Karabağ'da çıkarılan olaylarda Sovyet Rusya pasif kalmış, gerekli gördüğünde arabuluculuk rolü üstlenmiştir (Sarıahmetoğlu, 2011, s.77).

20 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi meclisinin almış olduğu siyasi karar tekrar çatışmalara neden olmuştur. Meclis, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan' a bağlanması için karar almış, ancak yaşanan olaylardan sonra Gorbaçov kararı reddederek sınırların değişmeyeceğini bildirmiştir. Ardından Karabağ ile ilgili çatışmaların bitmemesi üzerine 12 Ocak 1989'da bölgenin yönetimi Moskova'ya bağlanmıştır. Karabağ ile ilgili alınan siyasi kararlar çatışmaları durdurmamış, 1990'ların başlarında şiddet giderek daha da artmıştır. Bunun üzerine Sovyet ordusu Bakü'yü işgal etmiştir (Ekici, 2017, s.66-71).

Aralık 1991'de Sovyetler Birliği dağılmıştır. Bunun sonucu olarak Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. SSCB'nin dağılışı ile Azerbaycan savunmasız kalmıştır. 1992'de Ermeni ve Rus kuvvetleri Azerbaycan yerleşim yerlerini yağmalamış ve çok sayıda masum insan katledilmiştir. Bunun en çarpıcı örneği, 26 Şubat 1992'de Dağlık Karabağ'ın Hocalı kasabasında yaşanmıştır (Özyılmaz, 2013, s.200-201). Ermeniler, Hocalı'da 106 kadın, 70 yaşlı ve 63 çocuk olmak üzere 613 Azerbaycanlıyı öldürmüştür. Ayrıca Ermeniler bu saldırılarda 1275 kişiyi esir almış ve bu esirlerin 150'sinden bugüne kadar haber alınamamıştır. Bütün bu saldırıları gerçekleştirirken Sovyet ordusunun 366. Zırhlı Alayı'na ait araçları kullanarak, şehri saatlerce tank ve top atışına tutan Ermeniler, Rusya'dan tedarik ettiği silahlarla Azerbaycan topraklarına saldırmaktadır (Rehimov, 2020a).

3. Dağlık Karabağ Sorununa Çözüm Arayışları

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununu çözmek amacıyla uluslararası örgütler nezdinde çözüm arayışlarına girilmiştir. Bu bağlamda 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde Minsk Grubu kurulmuştur. 1994'te Fransa, Rusya ve ABD grubun eş başkanları olmuşlardır. Bununla birlikte sorunun tarafı olan Azerbaycan ve Ermenistan ile Türkiye, Almanya, Beyaz Rusya, İtalya, Norveç, Portekiz, Hollanda ve Finlandiya grubun diğer üyeleri olmuşlardır. Minsk Üçlüsü olarak öne çıkan ABD, Fransa ve Rusya 1992'den günümüze süreci yönetmektedir. Ancak bu üçlü, şu ana kadar Dağlık

Karabağ ile ilgili sorunun çözümü noktasında herhangi bir sonuca ulaşamamıştır (Ekici, 2017, s.73).

Ermenistan, 1993'te Azerbaycan'ın Kelbecer rayonunu ardından Ağdam, Fuzuli ve Cebrayıl rayonlarını işgal etmiştir. İşgal sonrası Birleşmiş Milletler (BM), Ermenistan'ın işgal ettiği yerlerden çekilmesi ile ilgili dört karar (822, 853, 87 ve 884 sayılı) almıştır. Ancak, Ermenistan yönetimi BM kararlarına uymamıştır. Gerek BM'nin gerekse Minsk Üçlüsünün sorunun çözümüne yönelik aldığı kararlar etkisiz kalmıştır. Sonucunda ise Azerbaycan, topraklarının %20'sini kaybetmiştir (Aliyev, 2006, s.36-42).

5 Mayıs 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan, Bişkek Protokolü ile ateşkes anlaşması yapmışlardır. Ancak, bu ateşkes o tarihten bu yana defalarca Ermenistan tarafından ihlal edilmiştir. Ermenistan'ın işgal ettiği yerlerden çekilmesi gerektiğini şart koşan Azerbaycan'a karşılık Erivan yönetimi, Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan topraklarından kopararak bağımsız kalmasını istemektedir. Böylece, sorun giderek artmış ve barış süreci sekteye uğramıştır (Rehimov, 2020b).

4. Rusya ve İran'ın Ermenistan Politikaları

Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Kafkasya ve Hazar bölgesi hem Batı için hem de bölge ülkeleri için stratejik öneme sahiptir. 2004'te NATO, Kafkasya bölgesini kendi stratejik alanı ilan etmiştir. Zira doğalgaza ve petrole olan talep giderek artmakta, dolayısıyla Batı bölgeye ilgi duymakta ve nüfuz alanını artırmak istemektedir. Rusya sahip olduğu zengin enerji kaynaklarıyla en önemli enerji ihracatçısı ülke konumundadır. Batı ise Rusya'dan ithal ettiği yakıta alternatif güzergâh aramaktadır. Söz konusu güzergâh ise Azerbaycan topraklarından geçmektedir. Bu sebeple Azerbaycan işgal altındaki Karabağ topraklarını kurtarmak istemektedir. Rusya ise kendisinin by-pass edilerek alternatif enerji hatlarının kurulmasını, NATO'nun bölgeye nüfuz etmesini ve Ermenistan'ın Batı'ya yaklaşmasını çıkarları gereği istememekte, askeri ve ekonomik olarak Ermenistan'ı desteklemektedir (Sariahmetoğlu, 2016, s.103-105).

Rusya, SSCB'nin yıkılışından sonra Ermenistan'ı askeri yönden desteklemeye başlamıştır. Bu çerçevede 29 Aralık 1991'de Rusya ve Ermenistan arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır. 16 Mart 1995'te iki ülke arasında askeri üs kurulmasına ilişkin varılan anlaşma gereği, Ermenistan'ın Gümrü şehrinde 102. Rus askeri üssü kurulmuştur. Rusya, buradaki askeri üste savaş uçakları, hava savunma sistemleri, birçok silah ve teçhizat ile birlikte 5 bin asker konuşlandırmaktadır. Ayrıca Rusya askeri istihbarat teşkilatı (GRU) ve Rusya Federal Güvenlik Servisi (FSB) askeri üste faaliyet göstermektedir. 2010'da imzalanan protokolle üssün görev süresi 2044 yılına kadar uzatılmıştır (Asker, 2012, s.94-101).

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (SIPRI) verilerine göre, 2016-2020 yıllarında Ermenistan'ın yaptığı silah ithalatının yüzde 94'ünü Rusya oluşturmuştur (SIPRI, 2021). Rusya'dan ithal edilen silahlar arasında SU-30 savaş uçakları, İskender balistik füze sistemi, TOR ve S-300 hava savunma sistemleri bulunmaktadır. Ermenistan, söz konusu silahların ithalatı için 2015-2019 yıllarında 5 milyar dolara yakın para harcamış, bazı askeri ekipmanlar Rusya tarafından hibe edilmiş, bazıları için ise kredi açılarak ödeme kolaylığı sağlanmıştır. Rusya'nın, Ermenistan desteğinin arkasında stratejik öneme sahip olan Kafkasya'da öncelikli olarak Azerbaycan, Türkiye ve NATO'yu baskılama politikası vardır (Abay, 2020). Dolayısıyla Rusya'ya göre Ermenistan, Güney Kafkasya'da ileri karakol görevi görmektedir.

Rusya, sadece askeri yönden değil ekonomik yönden de Ermenistan'a destek vermekte, adeta Ermenistan'ı kendine bağımlı hale getirmektedir. Zira Rusya Ermenistan'a en çok yatırım yapan ülke konumundadır (Asker, 2012, s.104-105). Ermenistan'ın 2015'teki dış yatırım verilerine bakıldığında yüzde 45.2'lik payı Rusya'nın oluşturduğu görülmektedir. Başta enerji ve telekomünikasyon sektörü olmak üzere birçok alanda Ermenistan'ın Rus sermayesine bağımlı olduğu anlaşılmaktadır (Kaczmarek-Khubnaia, 2017, s.50-51).

Rusya, Ermenistan'da iktidara gelenlerin Batı ile değil Moskova ile ittifak içinde kalmasını istemekte, aksi halde cezalandırma yöntemini

tercih etmektedir. 2018'te Ermenistan Başbakanı seçilen Nikol Paşinyan'ın Batı yanlısı olduğu bilinmektedir. Paşinyan'ın, Rusya'ya bağımlı hale gelmiş bir Ermenistan'ın kötü durumdan kurtulamayacağını ve yönünü Batı'ya çevirmesi gerektiğini ifade etmesi, Moskova çıkarlarına ters düşmüştür (Eletek, 2021).

İran'ın, Güney Kafkasya bölgesi ile ilgili politikasına baktığımızda başta ABD olmak üzere Batılı güçlerin ve Türkiye'nin bölgede etkili olmasını istememektedir. Bununla birlikte bölgede tamamen etkili olan bir Rusya da çıkarlarına uymamaktadır. Böyle bir denklemde İran, stratejik olarak Batı yanlısı politikalar yürüten Gürcistan ve bazen sorunlar yaşadığı Azerbaycan yerine Ermenistan'a yakın durmaktadır (Aslanlı, 2018, s.8).

Azerbaycan'a ait toprakları işgal eden ve Türkiye ile sözde soykırım meselesi yaşayan Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan tarafından izole edilmiştir. Diğer taraftan, yaptırımlar sebebiyle uluslararası alanda yalnızlaşan İran, bu sorunu aşabilmek için izole edilmiş Ermenistan ile yakın ilişkiler kurmakta, Batı'da etkili olan Ermeni lobisini kendisi için bir fırsat olarak görmektedir. Ayrıca İran, Ermenistan üzerinden Azerbaycan'ı dengelemeye çalışmaktadır. Çünkü İran'daki Güney Azerbaycan Türkleri, Tahran yönetimi tarafından tehdit olarak görülmektedir. Bu sebeple İran, bölgede güçsüz bir Azerbaycan istemektedir (Şeker, 2021, s.10-11).

İran ve Ermenistan arasındaki ekonomik ilişkiler, iki ülkenin çıkarları açısından stratejik öneme sahiptir. İran, Ermenistan'ı kuzeye açılan kapı olarak görürken, Ermenistan da İran'ı güneye açılan kapı olarak görmektedir. İki ülke de ambargoların etkisi altında ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, ancak şuana kadar beklenen seviyeye ulaşamamıştır. Ermenistan, İran'a elektrik ihraç ederken, İran ise Ermenistan'a çoğunlukla doğalgaz ihraç etmektedir. İran ve Ermenistan sadece enerji alanında değil, savunma alanında da işbirliği yapmak istemekte ancak, İran bölgede Rusya'ya rakip olmaktan kaçınmaktadır (Aslanlı, 2018, s.8-21).

5. Temmuz 2020 Azerbaycan-Ermenistan Çatışmaları

Ermenistan, 12 Temmuz 2020'de Azerbaycan'ın stratejik bir öneme sahip olan Tovuz şehrine saldırmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sözcüsü Hikmet Hacıyev, Ermenistan'ın söz konusu çatışmayı bilinçli olarak çıkardığını ifade etmiştir. Ermenistan'ın doğrudan Azerbaycan'ı tahrik ettiği, Rusya'nın da dolaylı olarak gerilimi tırmandırmak istediği görülmektedir. Zira Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye giden enerji hatları Tovuz bölgesinden geçmektedir (Habertürk, 2020a). Çatışmaların yaşandığı bölge, Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP), Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC) ve Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu'nun (BTK) geçtiği hatta çok yakındır. Bu bağlamda Rusya ekonomisinde stratejik bir öneme sahip olan enerjinin Avrupa pazarındaki payının akıbeti düşünüldüğünde Moskova, kendisine rakip ve alternatif enerji hatlarının engellenmesini istemektedir. Buradan hareketle, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ dışındaki bir bölgeden saldırıya geçmesi manidardır (Tuncel, 2020).

Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan çatışmalarda, Ermenistan'ın PKK/YPG terör örgütü mensuplarını Azerbaycan'a karşı bölgede savaştırdığı anlaşılmıştır. Azerbaycan ordusu tarafından esir alınan Ermeni asker Albert Mikaelyan, yapılan sorguda Ermenistan ve PKK/YPG arasındaki işbirliğini itiraf etmiştir (TRT Haber, 2020a). Suriye'de kimi zaman ABD ve Rusya'nın, kimi zaman da Fransa'nın taşeronluğunu yapan PKK/YPG terör örgütü, Dağlık Karabağ bölgesine gönderilerek, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı başlattığı saldırılarda rol üstlenmiştir. Suriye'nin Haseki kentinde Fransızlar tarafından eğitilen PKK terör örgütü mensupları, Azerbaycan ordusuna karşı savaştırılmıştır. Suriye üzerinden Dağlık Karabağ'a ihraç edilen örgütün izlediği güzergâha bakıldığında önemli bir husus dikkat çekmektedir. Suriye'nin ve Irak'ın kuzeyinde PKK/YPG'ye yönelik Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu operasyonlar neticesinde örgüt, güzergâhını değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu durumda geçiş noktaları tıkanan örgütün yolunu ise İran açmıştır. Teröristlerin, Suriye'den Irak'a (Süleymaniye), İran (Kirmenşah) üzerinden de Ermenistan'a geçişine izin verilmiştir (Başbozkurt, 2020).

27 Eylül 2020’de Ermenistan, Azerbaycan’a ait mevzileri ve sivil yerleşim bölgelerini vurmuştur. Bu saldırılar karşısında Azerbaycan ordusu halkın güvenliğini korumak için misilleme yapmış ve çatışmalar tekrar başlamıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan’ın ateşkesi yine ihlal ettiğini ve uluslararası hukuk kurallarını çiğnediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, Ermenistan Başbakanı Paşinyan’ın çatışmacı tutumuna dikkat çekerek, müzakere yapılamayacağını vurgulamıştır (TRT Haber, 2020b). 27 Eylül’de başlayan çatışmalar 44 gün sürmüş, Azerbaycan ordusu gerçekleştirmiş olduğu etkili operasyonlar neticesinde büyük bir zafer kazanmış, 286 köy, 4 kasaba ve 5 kenti Ermenistan işgalinden kurtarmıştır. Ardından, Ermenistan savaşı kaybettğini kabul etmiştir (Rehimov, 2020c).

10 Kasım 2020’de Rusya’nın öncülüğünde Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes sağlanmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan arasında anlaşmaya varılmış, sonunda Azerbaycan’ın zaferi tescil edilmiştir. Ayrıca, bu anlaşmayla Ermenistan Ağdam, Laçın ve Kelbecer’den çekileceğini taahhüt etmiştir (SDE, 2020). Nitekim kasım ayının sonunda Ermenistan ordusu Ağdam, Laçın ve Kelbecer’den çekilmiştir (Habertürk, 2020b).

Azerbaycan, yıllardır Ermenistan’ın işgali altında bulunan Dağlık Karabağ topraklarının bir kısmını ve civarındaki illerin tamamını geri almayı başarmıştır. Ancak varılan anlaşma gereği Azerbaycan, Dağlık Karabağ’da beş yıl boyunca Rus barış gücünün bulunmasını kabul etmiştir (BBC, 2021). Diğer taraftan Türkiye ve Rusya, yapılan ateşkesin gözlemlenmesi amacıyla işgalden kurtarılan Ağdam’da 30 Ocak 2021’den bu yana ortak gözlem faaliyeti yürütmektedir. Ortak gözlem merkezinde görevli Türk ve Rus askerler insansız hava araçlarıyla (İHA) ateşkesin ihlal edilip edilmediğini kontrol etmektedir (CNN Türk, 2021).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, kazanılan zafer sonrası ulusa sesleniş konuşması yaparak, Dağlık Karabağ meselesinin çözüldüğünü, artık böyle bir meselenin olmadığını bildirmiştir. Bununla birlikte, düşmanın Azerbaycan’a ait topraklardan kovulduğunu, yeni bir gerçekliğin

ortaya çıktığını ve bu gerçekliğin herkes tarafından kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Rehimov, 2020d). Buradan hareketle Aliyev'in söylemlerinden Dağlık Karabağ meselesindeki gidişatın değiştiği anlaşılmaktadır. Dağlık Karabağ'ın bir sorun olarak artık gündeme gelmemesi gerektiği açıkça vurgulanmaktadır. Bu minvalde, Azerbaycan'ın kazanmış olduğu zaferin diğer devletlerce de kabul görmesi beklenmektedir.

5.1. Bölgedeki Değişen Gidişatta Türkiye'nin Rolü

Azerbaycan ve Ermenistan arasında varılan anlaşmayla bölgenin jeopolitiği yeniden şekillenmeye başlamıştır. Türkiye ise bu değişimde hiç şüphesiz kilit bir rol oynamıştır. Kremlin'e yakınlığı ile bilinen ve Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi üyesi olan Fyador Lukyanov, bu hususta Türkiye'nin denklemin önemli bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin, Azerbaycan'a olan desteği ile çatışmanın seyri değişmiş ve Azerbaycan'ın kazandığı zaferle Türkiye bölgedeki nüfuzunu arttırmıştır (Guardian, 2020).

İngiliz basını, Azerbaycan ve Ermenistan savaşındaki en büyük kazananın Türkiye olduğunu vurgulamaktadır. Telegraph Gazetesi'nde yayımlanan bir analizde, Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği siyasi desteğin ve İHA'ların bütün dengeleri Azerbaycan lehine çevirdiği belirtilmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin bölgede büyük bir farklılık oluşturduğu ve doğal olarak bunun siyasi karşılığını da alacağı ifade edilmiştir (Kilner, 2020). Türkiye'nin bölgedeki etkisi ve Azerbaycan'a vermiş olduğu Bayraktar TB2 silahlı insansız hava araçlarının (SİHA) başarısı Alman basınında da büyük yankı bulmuştur. İlk SİHA savaşının Karabağ'da yaşandığını belirten Almanya Savunma Bakanı Annegret Kramp-Karrenbauer, savaşın seyrinin değişmesinde Türkiye'nin büyük rol oynadığını vurgulamıştır. Bununla birlikte, Almanya Savunma ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (GIDS) Başkanı Gert Estenhofer, Türkiye'nin bu alanda çok yüksek bir teknik seviyeye ulaştığını ifade etmiştir (Milliyet, 2020). Aynı zamanda, Foreign Policy dergisinde yayımlanan bir makalede SİHA'ların, Dağlık Karabağ'da yaşanan çatışmalardaki rolüne dikkat çekilerek, bölgesel çatışmalarda dengeleri ve jeopolitiği değiştirebilecek

güce sahip olan SİHA'ların, Türkiye tarafından etkili bir biçimde kullanıldığı belirtilmiştir (Lyal, 2020).

Dağlık Karabağ çatışmasında kullanılan ve kazanılan zaferde önemli bir paya sahip olan Türk SİHA'ları, Amerika'da adeta bir ders niteliğinde çalışılmıştır. ABD ordusu stratejistleri, Dağlık Karabağ çatışmasındaki görüntüleri izleyerek, çeşitli analizler yapmışlardır. Yapılan analizlerde, avlanmanın çok kolay hale geldiği, bir ABD veya Rusya olmaya gerek kalmadan daha az bir finansmanla birleşik savaşlar ortaya koyulabileceği ifade edilmiştir (Detsch, 2021).

Azerbaycan ordusu, Dağlık Karabağ savaşında Ermenistan ordusuna ait 53 tanksavar, 4 Smerç çok namlulu roketatar, 2 Elbruz operasyonel füze sistemi, 97 Grad ve 2 Urugan roketatar, 1 TOS termobarik silah, 7 S-300 füze sistemi fırlatıcı, 5 TOR, 40 OSA ve 14 Zastava hava savunma sistemi, 22 İHA ve 5 radyo elektronik harp sistemini imha etmiştir. Ayrıca, 5 SU-25 tipi savaş uçağı, 287 tank, 69 piyade savaş aracı, 315 farklı kalibreli top, 63 havan, 252 kamyon, 10 özel araç ile birlikte Ermenistan birliklerine ait 7 komuta noktası ve 11 mühimmat deposu da Azerbaycan ordusu tarafından imha edilmiştir. Sonuç itibariyle savaşın bilançosu ağır olmuş, Ermenistan bu yıkım karşısında yaklaşık 4 milyar dolar değerinde bir silah kaybı yaşamıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'a vermiş olduğu SİHA'lar, bu savaşta Ermenistan ordusuna büyük zarar vermiş, yaşanan ağır kayıplar kısa bir süre sonra Ermenistan'ın teslim olmasını zorunlu kılmıştır (Mehdiyev, 2020).

Azerbaycan'ın savaşı kazanmasında Türkiye'nin siyasi desteği ve kararlı duruşu önemli olmakla birlikte, bu mücadelede Azerbaycan ordusunun Ermenistan ordusuna karşı sağladığı askeri üstünlük de önemli bir faktördür. Küresel boyutta ülkelerin askeri kapasitelerini karşılaştıran Global Fire Power Araştırma Kuruluşu'nun 2020 verileri dikkate alındığında, Azerbaycan'ın Ermenistan'a oranla askeri üstünlüğü göze çarpmaktadır. Genel sıralamada Azerbaycan 64. sıradayken, Ermenistan 111. sıradadır. Azerbaycan askeri kapasitesinin Ermenistan'dan fazla olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Azerbaycan savunmaya 2.8 milyar dolar ayırırken, Ermenistan 1.3 milyar dolar ayırmıştır (Global Fire Power, 2020).

Türkiye, kardeş ülke olarak gördüğü Azerbaycan'ı kuruluşundan bu yana desteklemektedir. İki ülke arasında savunma alanında yapılan işbirliği 1990'lı yıllarda başlamıştır. Bu minvalde Azerbaycan askeri personeli Türkiye'de eğitilmiştir. Türkiye'nin vermiş olduğu askeri eğitimler, Azerbaycan kolluk kuvvetlerinin gelişimine katkı sağlamıştır (Çetinkaya, 2020). Eğitim alanındaki işbirliği, 2010'da yapılan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması ile askeri ittifak boyutuna ulaşmıştır. Bu bağlamda iki ülkenin askeri kuvvetleri arasında koordinasyonun sağlanması noktasında müşterek tatbikatlar yapılmıştır. Son yıllarda, Türkiye ve Azerbaycan ordusu "TURAZ Şahini" ve "TURAZ Kartalı" tatbikatlarını gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı "3. Ordu" Nahcivan'da Azerbaycan'ın özel askeri birliklerini eğitmekte ve harekât yeteneklerinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Kasapoğlu, 2017). Bu tatbikatlarla birlikte iki ülke, birlik ve beraberlik mesajı vermeye devam etmektedir. Şubat 2021'de Türkiye'de gerçekleştirilen "Kış 2021 Tatbikatı" bunun açık bir göstergesidir. İki ülkenin savunma bakanları, kuvvet komutanları ve üst düzey askeri personelin katılımı ile gerçekleştirilen tatbikat, askeri birlikler arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi bakımından oldukça önemlidir (Öncü, 2021).

Her platformda Azerbaycan'a olan desteğini en üst düzeyde vurgulayan Türkiye, askeri işbirliğinin yanında savunma sanayi alanında yapılan yardımlarla bu desteğini somutlaştırmıştır. Türkiye, bu kapsamda Dağlık Karabağ çatışmasında kilit rol oynayan Bayraktar TB2'lerin ve İHA'larda kullanılan Türk yapımı akıllı mühimmat MAM-L ve MAM-C füzelerinin Azerbaycan'a satışını gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte, T-122 Sakarya ve T-300 Kasırga çok namlulu roketatarlar (ÇNRA) Türkiye tarafından Azerbaycan'a verilmiş ve Azerbaycan ordusu tarafından çatışmalarda kullanılmıştır (Aksan, 2020).

Türkiye, Azerbaycan ile yapmış olduğu Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması gereği Azerbaycan'a olan desteğini sürdürmektedir. Bu doğrultuda, Azerbaycan'ın Türkiye'den aldığı askeri ve siyasi destek kendisine sahada hem stratejik hem de taktiksel üstünlük kazandırmıştır. Ermenistan ise geçmişte olduğu gibi bu çatışmada da çaresiz

kaldığında Rusya'nın desteğine ihtiyaç duymuş, ancak beklediği desteği alamamıştır. Zira Paşinyan'ın Batı ile yakınlaşması Moskova'nın hoşuna gitmemiş, sonuç olarak bu durum sahaya yansımıştır. Bu durumda Ermenistan, ihtiyaç duyduğu desteği Fransa'da aramıştır. Ermeni lobilerinin Fransa'daki etkisi ve Fransa Cumhurbaşkanı Emanuel Macron'un, bölgeye yönelik politikaları çerçevesinde Ermenistan'a destek verilmiştir. Ancak, Türkiye'nin bölgedeki etkisi tüm dengeleri Azerbaycan'dan yana değiştirmiştir (Boyras & Güngörmez, 2020).

ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun 16 Kasım 2020'de Fransa'ya gerçekleştirdiği ziyaret sonrası Türkiye aleyhine yaptığı açıklamalara bakıldığında, Türkiye'nin bölgedeki politik kazanımlarının gerek Fransa'ya gerekse ABD'yi rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Pompeo, Macron ile yaptığı görüşme sonrası Fransız gazetesine (Le Figaro) verdiği röportajda, Türkiye'nin son dönemde Doğu Akdeniz, Suriye, Libya ve Dağlık Karabağ meselelerinde attığı adımlar oldukça saldırgan olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin yükselen askeri kabiliyetlerinden de endişe duyduklarını dile getirmiştir (Takvim, 2020). Fransa'nın Dağlık Karabağ meselesinde Türkiye aleyhine sergilediği tutumlar irdelendiğinde ABD ile birlikte endişe içinde olmasının sebepleri daha net anlaşılmaktadır. Türkiye'nin bölgesinde yapmış olduğu stratejik hamleler hem Fransa'ya hem de ABD'yi oldukça tedirgin etmiştir.

Türkiye'nin Suriye'deki askeri harekâtlarından rahatsız olduğunu dile getiren Macron, Libya ve Akdeniz meselelerinde de bu tavrını sürdürerek Türkiye'ye karşı politikalar yürütmektedir. Ortadoğu'dan dışlandığını düşünen Fransa, kendisi için stratejik öneme sahip Akdeniz Bölgesi'nde aynı durumu yaşamak istememektedir. 10 Haziran 2020'de Türk ve Fransız savaş gemilerinin Libya açıklarında karşı karşıya gelmesi, iki ülke arasında gerilime neden olmuştur. Dolayısıyla Fransa, Akdeniz politikaları önünde Türkiye'yi engel olarak görmektedir. Aynı şekilde Dağlık Karabağ meselesinde Türkiye karşıtı politikalar yürüten Macron, Karabağ çatışmasında Türkiye'nin Azerbaycan'ı teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Fransa, Minsk Grubu eş başkanı olarak tarafsız olması gerekirken, Dağlık Karabağ meselesinde Ermenistan'a destek vererek taraf

tutmuştur. Kasım 2020'de Fransız senatosunun Dağlık Karabağ'ın sözde bağımsızlığını tanıması ve Ermenilere insani yardımda bulunulması konusunda kabul ettiği tasarısı, bunun en açık göstergesidir (Yeşilot, 2020).

Son dönemlerde, ABD'nin NATO müttefiki olan Türkiye'ye karşı aldığı yaptırım kararları önemli bir politik yansımadır. "Amerika'nın Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Yasası (CAATSA)" olarak ifade edilen söz konusu yaptırımlar listesine Rusya, İran, Çin ve Kuzey Kore'den sonra Türkiye de eklenmiştir. Her ne kadar yaptırımların sebebi Türkiye'nin Rusya'dan satın aldığı S-400 füzeleri gösterilse de bu durumun arka planında Türkiye'nin giderek artan siyasi ve askeri başarıları vardır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun yaptırımlarla ilgili yapmış olduğu açıklama bunu ortaya koymaktadır. Çavuşoğlu, Doğu Akdeniz, Kafkasya, Suriye ve Libya'da Türkiye olmadan hareket edilememesinin sebebini, Türkiye'nin aktif dış politikasına bağlamaktadır. Ayrıca, söz konusu yaptırımlar nedeniyle Türkiye'nin ulusal çıkarlarından vazgeçmeyeceğini belirterek, Türkiye'nin kararlı duruşunu ortaya koymuştur (CNN Türk, 2020).

Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı kazandığı zafer, 10 Aralık 2020'de resmi bir törenle Bakü'de kutlanmıştır. Aliyev, bu törene kendisine destek veren Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı davet etmiştir. Aliyev, Türkiye'nin vermiş olduğu desteğin önemine değinerek, kardeşliği ve birlikteliği vurgulamıştır. Törende iki devletin askeri birlikleri kortej halinde yürüyüş yapmıştır. Ayrıca, zaferde büyük katkısı olan Türk SİHA'ları geçit töreninde sergilenmiştir. Burada önemli olan başka bir husus da Erdoğan ve Aliyev'in birlikte Ermenistan'a verdiği mesajlardır. İki lider, Ermenistan'ın bu yenilgiden dersler çıkararak, olumlu adımlar atması gerektiğini vurgulamıştır. Atılacak olumlu adımlar neticesinde, Türkiye'nin sınır kapılarının Ermenistan'a açılabileceğini bildiren Erdoğan, bundan sonraki süreçte Türkiye'nin Azerbaycan'a olan desteğini sürdüreceğini ifade etmiştir (Associated Press, 2020).

Sonuç

Azerbaycan ve Ermenistan arasında yıllardır cereyan eden sorunun düğümü çözülmeye başlamıştır. Ermenistan'ın almış olduğu ağır yenilgi, varılan mutabakat ile birlikte tescil edilirken, geçmişte işgal ettiği yerlerden geri çekilmesi, Azerbaycan adına tarihi bir zafer olmuştur. Bölgede Rusya'nın ve İran'ın desteğini alan Ermenistan, bu savaşta beklediği desteği görememiş, Fransa'nın verdiği destekse etkisiz kalmıştır. Rusya'nın ise Paşinyan yönetimini adeta cezalandırırçasına takındığı tutum, Ermenistan'ı sahada güçsüz bırakmıştır. İşte bu noktada, aktif bir dış politika ile kararlı bir duruş sergileyen Türkiye, "iki devlet tek millet" şiarıyla Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Türkiye'nin, Azerbaycan'a sağlamış olduğu siyasi ve askeri desteğin önemi ulusal ve uluslararası medyada ciddi yankı uyandırmış, savaşın en büyük galibinin Türkiye olduğu yönünde analizler yapılmıştır.

Azerbaycan, yıllardır haksız yere işgal altında bulunan topraklarını nihayet geri almıştır. Bu zamana kadar Rusya'nın ve İran'ın Ermenistan'a olan destekleri ve uluslararası örgütlerin soruna duyarsız kalması, problemin çözümünü zorlaştırmıştır. Ancak, bu süreç içerisinde gerek Türkiye'nin gerekse Azerbaycan'ın artan siyasi ve askeri kabiliyetleri, yıllardır süregelen bu durumu değiştirmiştir. Her ne kadar Ermenistan savaş kaybetse de Türkiye ve Azerbaycan yönetimleri, Ermenistan ile birlikte işbirliği yapılabileceğinin sinyallerini vermişlerdir. Bu doğrultuda, olumlu adımlar atıldığı takdirde Türkiye'nin, Ermenistan'a sınır kapılarının açılabilceğini ifade etmesi, bunun açık bir göstergesidir. Kaldı ki Ermenistan bu zamana kadar Rusya'ya her alanda bağımlı kalmış ve herhangi bir gelişme gösterememiştir. Bu durumu göz önünde bulundurarak, bölgesel dinamiklerin değiştiğinin farkında olmalı ve kazan kazan çerçevesinde hareket etmenin ülkesinin çıkarına olacağını görmelidir.

Dağlık Karabağ çatışmasında PKK/YPG terör örgütü mensuplarının Azerbaycan ordusuna karşı savaştırılması dikkate değer bir olgudur. Bölgesel ve küresel güçlerin taşeronluğunu yapan örgütün Azerbaycan ordusunun karşısına tekrar çıkma ihtimali dikkate alınmalıdır. Zira Türkiye'ye karşı Kuzey Irak ve Suriye'nin kuzeyinde PKK/YPG piyonu

oluşturulmak istenen senaryo, zamanla Azerbaycan için de planlanabilir. Bölgede İran, Rusya ve Ermenistan'ın terör örgütü ile olan bağları düşünüldüğünde bu durum kaçınılmazdır. Bu sebeple, Türkiye ve Azerbaycan her alanda karşılıklı işbirliğini derinleştirmeli ve bölgenin istikrarını arttıracak ortak politikalar yürütmelidir.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde etkinliğini korumaya çalışan Rusya'nın, bölgedeki varlığı kaçınılmazdır. Aynı şekilde Türkiye'nin, Rusya'nın arka bahçesi olarak görülen Kafkasya'da varlık göstermesi, Rusya ve İran'ı tedirgin etmektedir. Bu sebeple Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan anlaşmasına dayanarak bölgede asker konuşlandırmıştır. Her ne kadar Rusya, Türkiye'nin Kafkasya'daki etkisinden ve bölgedeki nüfuz alanının artmasından endişe duyuyor olsa da, Türkiye'nin öncelikli olarak işbirliğine dayalı bir dış politika anlayışı içerisinde olması, dikkate değer bir olgudur. Dolayısıyla Türkiye, Rusya ve İran başta olmak üzere bölge ülkeleri ile birlikte işbirliğine dayalı olarak atılacak adımlar, Kafkasya bölgesi için önemli bir kazanç sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abay, E. G. (2020). Ermenistan'ın Son 5 Yılda Aldığı Silahların Yüzde 94'ü Rusya'dan. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-in-son-5-yilda-aldigi-silahlarin-yuzde-94-u-rusya-dan/2023282#> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Ak, İ. (2019). Osmanlı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (64), 385–408.
- Aksan, S. (2020). Türkiye ile Azerbaycan işbirliği ihracat rakamlarına da yansıdı. TRT Haber. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-azerbaycan-is-birligi-ihracat-rakamlarina-da-yansidi-522912.html> web adresinden 22 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Aliyev, T. (2006). Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Asker, A. (2012). Rusya'nın Ermenistan'da Askeri Varlığı: Hukuki ve Politik Bakış Açısıyla Bir Değerlendirme. *Ermeni Araştırmaları*, (41), 93–112.
- Aslanlı, K. (2018). İran-Ermenistan Ekonomik İlişkileri. *İran Araştırmaları Merkezi*, 1–32.
- Associated Press. (2020). Azerbaijan Holds Parade After Nagorno-Karabakh Fighting. <https://apnews.com/article/international-news-azerbaijan-recep-tayyip-erdogan-armenia-parades-8968625b522256ec2c3c7dfde65630a5> web adresinden 19 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Başbozkurt, İ. (2020). Taşeronun Yeni Hedefi Azerbaycan! Stratejik Düşünce Enstitüsü. <https://www.sde.org.tr/analiz/taseronun-yeni-hedefi-azerbaycan-analizi-18436> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- BBC. (2021). Dağlık Karabağ: Azerbaycan, Ermenistan'la Yeni Bir Savaşa Mı Hazırlanıyor? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56256463> web adresinden 5 Mart 2021 tarihinde alınmıştır.

- Boyraz, H. M. ve Güngörmez, O. (2020). Karabağ Zaferinin Anatomisi. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/karabag-zaferinin-anatomisi/2073631> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Çapraz, H. (2012). 19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ Politikası. BELGİ Dergisi, (3), 231–240.
- Çetinkaya, S. G. (2020). Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu ve Jandarma Merkezli Yardımlar (1992-2014). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 15–40. doi:10.33905/bseusbed.688144.
- CNN Türk. (2020). Son Dakika Haberi... ABD'den Türkiye'ye S-400 Yaptırımı. <https://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-haberi-abdden-turkiyeye-s-400-yaptirimi> web adresinden 16 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- CNN Türk. (2021). Dağlık Karabağ'da Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi Faaliyetini Sürdürüyor. <https://www.cnnturk.com/turkiye/daglik-karabagda-turk-rus-ortak-gozlem-merkezi-faaliyetini-surdu-ruyor?page=2> web adresinden 5 Mart 2021 tarihinde alınmıştır.
- Detsch, J. (2021). The U.S. Army Is Using the Nagorno-Karabakh Conflict to Study Drone Warfare. Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2021/03/30/army-pentagon-nagorno-karabakh-drones/> web adresinden 5 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ekici, Y. (2017). Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu. Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 2(1), 62–77.
- Eletek, Ö. (2021). Ermenistan'da Darbe Hareketliliği. ANKASAM. <https://www.ankasam.org/ermenistanda-darbe-hareketlilik/> web adresinden 21 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Global Fire Power. (2020). Comparison Results (Armenia vs Azerbaijan). <https://www.globalfirepower.com/countries-comparison-detail.asp?form=form&country1=armenia&country2=azerbaijan&Submit=-COMPARE> web adresinden 16 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.

- Guardian. (2020). Nagorno-Karabakh Peace Deal Reshapes Regional Geopolitics. <https://www.theguardian.com/world/2020/nov/10/nagorno-karabakh-peace-deal-turkey-russia-reshapes-regional-geopolitics> web adresinden 16 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Habertürk. (2020a). Ermenistan, Azerbaycan sınırındaki Tovuz şehrine neden saldırıyor? <https://www.haberturk.com/ermenistan-azerbaycan-sinirindaki-tovuz-sehrine-neden-saldiriyor-2743906> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Habertürk. (2020b). Son Dakika: Ermenistan'a Verilen Süre Dolmuştu: Azerbaycan Ordusu Laçın'a Bayrak Dikti! <https://www.haberturk.com/son-dakika-ermenistan-a-verilen-sure-dolmustu-azerbaycan-ordusu-lacin-a-bayrak-dikti-haberler-2887732> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Kaczmarek-Khubnaia, J. (2017). Foreign Direct Investment In Armenia. *Journal of Geography, Politics and Society*, 7(4), 46–52. doi:10.4467/24512249jg.17.037.763.
- Kasapoğlu, C. (2017). Türkiye-Azerbaycan: Savunma İş Birliğinden Askeri İttifaka. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-azerbaycan-savunma-is-birliginden-askeri-ittifaka/952323> web adresinden 22 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Kilner, J. (2020). Analysis: The biggest Winner From The Azerbaijan-Armenia War is Turkey. *Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/news/2020/11/10/analysis-biggest-winner-azerbaijan-armenia-war-turkey/> web adresinden 16 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Kuduban, Ş. D. A. ve Kaya, M. (2017). Karabağ'ın Siyasi Serüveni: İslam Öncesinden Sovyet Adaresine. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, X(I), 113–124.
- Lyll, J. (2020). Drones Are Destabilizing Global Politics. *Foreign Policy*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2020-12-16/drones-are-destabilizing-global-politics> web adresinden 16 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.

- Mehdiyev, M. (2020). Armenia's Military Equipment Loss in Recent Karabakh War Stands at \$4 Billion, Exceeding State Budget - Caspian News. <https://caspiannews.com/news-detail/armenias-military-equipment-loss-in-recent-karabakh-war-stands-at-4-billion-exceeding-state-budget-2020-12-6-0/> web adresinden 16 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Milliyet. (2020). Almanya: Türkiye Tarihin İlk SİHA Savaşını Kazandı. <https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-almanya-turkiye-tarihin-ilk-siha-savasini-kazandi-6375684/9> web adresinden 16 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Mustafayev, B. (2013). Karabağ'ın İşgal Süreci ve Bölgede Yaşanan Son Olaylar Çerçevesinde Çözüm Arayışları. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (49), 281–294.
- Neciyev, E. (2011). Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi. Ermeni Araştırmaları, (39), 163–186.
- Öncü, A. S. (2021). Kış 2021 Tatbikatı ve Bölge İçin Önemi. ANKASAM. <https://www.ankasam.org/kis-2021-tatbikati-ve-bolge-icin-onemi/> web adresinden 22 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Özyılmaz, E. V. (2013). Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 191–208. doi:10.1016/B978-0-12-812501-4.00003-1.
- Rehimov, R. (2020a). Hocalı Katliamı'nın Tanığı Ermenilerin Vahşetini ve Yaşadığı İşkenceleri Unutamıyor. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hocali-katliaminin-tanigi-ermenilerin-vahsetini-ve-yasadigi-iskenceleri-unutamiyor-/1744244> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Rehimov, R. (2020b). Dağlık Karabağ'daki İşgale Son Verilmesini Öngören BMGK Kararları Uygulanmıyor. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabagdaki-iscgale-son-verilmesini-ongoren-bmgk-kararlari-uygulanmiyor/1989110> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.

- Rehimov, R. (2020c). Azerbaycan'da, Ermenistan'ın yenilgiyi kabul ettiği 10 Kasım tarihi "Zafer Günü" ilan edildi. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanda-ermenistanin-yenilgiyi-kabul-ettigi-10-kasim-tarihi-zafer-gunu-ilan-edildi/2062885> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Rehimov, R. (2020d). Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Düşmanı Topraklarımızdan Kovduk ve Yeni Bir Gerçeklik Yarattık. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-dusmani-topraklarimizdan-kovduk-ve-yeni-bir-gerceklik-yarattik/2061478> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Sarıahmetoğlu, N. (2011). Karabağ. (O. Yeşilot, Ed.) (1. Baskı.). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Sarıahmetoğlu, N. (2016). Karabağ Sorununun Çözüm Sürecinde Türkiye ve Rusya. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 3(2), 93–119. doi:10.16985/MTAD.2016227944.
- SDE. (2020). Azerbaycan-Ermenistan Anlaşmasının Tam Metni. Stratejik Düşünce Enstitüsü. <https://www.sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-anlasmasin-in-tam-metni-haberi-20029> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- SIPRI. (2021). International Arms Transfers Level Off After Years Of Sharp Growth ; Middle Eastern Arms Imports Grow Most , Says SIPRI. Stockholm International Peace Research Institute. <https://www.sipri.org/media/press-release/2021/international-arms-transfers-level-after-years-sharp-growth-middle-eastern-arms-imports-grow-most> web adresinden 22 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Şeker, Ş. (2021). İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(1), 1–14. doi:10.33905/bseusbed.859749.
- Takvim. (2020). Mike Pompeo Türkiye'ye Gelmeden Önce Le Figaro'ya Askeri Gücümüzün Endişe Verici Olduğunu Söyledi. <https://www.>

takvim.com.tr/guncel/2020/11/18/mike-pompeo-turkiyeye-gelmeden-once-le-figaroya-askeri-gucumuzun-endise-verici-oldugunu-soyledi web adresinden 16 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.

TRT Haber. (2020a). Ermenistan askeri, PKK'lı teröristlerin Dağlık Karabağ'da savaştığını itiraf etti. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ermenistan-askeri-pkkli-teroristlerin-daglik-karabag-da-savastigini-itiraf-etti-525481.html> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.

TRT Haber. (2020b). Dünden bugüne Azerbaycan-Ermenistan çatışması. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/dunden-bugune-azerbaycan-ermenistan-catismasi-519653.html> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.

Tuncel, T. K. (2020). Azerbaycan-Ermenistan Sınır Hattında 12 Temmuz 2020'de Patlak Veren Çatışma ve Karabağ İhtilafı Hakkında Değerlendirmeler. Avrasya İncelemeleri Merkezi. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/AZERBAYCAN-ERMENISTAN-SINIR-HATTINDA-12-TEMMUZ-2020-DE-PATLAK-VEREN-CATISMA-VE-KARABAG-IHTILAFI-HAKKINDA-DEGERLENDIRMELER> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.

Valiyev, E. ve Yörük, D. (2016). Güney Kafkasya'da Osmanlı Hakimiyeti (1723-1735). Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (40), 15-28. doi: 10.21563/sutad.268718.

Yeşilot, O. (2020). Fransa-Türkiye İlişkilerinde Dağlık Karabağ Gerginliği. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/fransa-turkiye-iliskilerinde-daglik-karabag-gerginligi/2061558> web adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Aralık 2021

Yıl 11, Sayı 2, ss.109-143.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.982596>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 13.08.2021

Kabul Tarihi: 10.12.2021

Journal of Individual & Society

December 2021

Year 11, Issue 2, pp.109-143.

Article Type: Research article

Submitted: 13.08.2021

Accepted: 10.12.2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

AKKURT, M. (2021). John Locke'un Siyaset Felsefesi Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni ve Amacı, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), 109-143.

JOHN LOCKE'UN SİYASET FELSEFESİ Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni ve Amacı

JOHN LOCKE'S POLITICAL PHILOSOPHY The True Original Extent and End of Civil Government

Mehmet AKKURT

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

Dr., University of Kahramanmaraş Sütçü İmam, Faculty of Arts and Sciences, Philosophy Department

E-posta: mehmetakkurt@ksu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7901-3725>

Öz

İnsan hakları, demokrasi, özgürlük, eşitlik, mülkiyet, yönetim ve siyasi iktidar gibi problemler, bugün hâlâ siyaset felsefesinde tartışma konusu olan problemlerdir. On yedinci yüzyılda yaşamış olmasına rağmen Locke'un bugün hâlâ önem arz etmesinin nedeni, söz konusu olan bu problemlerin onun düşüncesinde yer bulmasıdır. Locke'a göre insana dair problemleri anlamak ve çözmek, insan doğasını anlamayı gerektirir. İnsan doğası doğru bir şekilde anlaşılmazsa veya görmezden gelinirse, mevcut problemleri çözmek ve mevcut durumu iyileştirmek mümkün değildir. Doğa yasasının temeli olan şey, insanın kendini koruma arzusudur ve

bu arzu insan doğasındaki en kuvvetli tek güçtür. İnsan doğasındaki bu en kuvvetli güç, hem doğa durumunda hem de sivil durumda insanların davranışlarını belirleyen şeydir. İnsanların doğa durumunun eksikliklerini ve bu bağlamda ortaya çıkan kötülükleri engellemek için sivil duruma geçmeleri; yasa yapacak ve ihtilafları hükme bağlayacak bir iktidar, kararları uygulayacak ve suçluları cezalandıracak bir iktidar sağlayarak mülkiyeti (yaşam, özgürlük ve servet) güvence altına almaya çalışmaları, kendilerini koruma arzularından kaynaklanır. İnsanlar bu gücü anlayamazlarsa ve görmezden gelirlerse, kendi durumlarını ve şartlarını iyileştirmek için yapmış oldukları bütün çabalar, kendi şartlarını iyileştirmek yerine daha da kötüleştirecektir. Bundan dolayı Locke'a göre, insan doğasına aykırı hiçbir düzenleme varlığını devam ettiremez. Bu makalenin amacı, Locke'un siyaset felsefesinin temellerini ve bu bağlamda onun demokrasi, özgürlük, eşitlik, mülkiyet, yönetim ve siyasi iktidara ilişkin görüşlerini; siyasi iktidarın hakiki kaynağını, amacını ve meşruiyetini ortaya koymaktır. Bunlar, bugün hâlâ önemli problemlerdir ve Locke'un görüşleri bize hâlâ rehberlik edebilecek niteliktedir. Bundan dolayı asıl meselesi özgürlük ve insanı özgür kılmak olan Locke'un siyasi öğretisi bu çalışmada net bir şekilde ortaya konmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Doğa Durumu, Sivil Durum, Savaş Durumu, Siyasal İktidar, Özgürlük

Abstract

Problems such as human rights, democracy, freedom, equality, property, administration and political power are still controversial issues in political philosophy today. The reason why Locke is still important today despite living in the seventeenth century is that these problems took place in his conception. According to Locke, understanding and solving human problems requires an understanding of human nature. If human nature is not properly understood or ignored, it is not possible to solve existing problems and improve the current situation. The basis of natural law is man's desire for self-preservation, and this desire is the only most powerful force in human nature. This most powerful force in human nature is what determines the behavior of humans, both in the state of

nature and in the civil state. The transition of people to the civil state in order to prevent the deficiencies of the state of nature and the evils that arise in this context; and their efforts for securing property (life, liberty, and wealth) by providing a power to make laws and adjudicate conflicts, a power to enforce decisions and punish offenders stem from their desire to protect themselves. If people do not understand and ignore this power, all the efforts they made to improve their own situations and conditions will worsen their conditions instead of improving it. Therefore, according to Locke, no regulation contrary to human nature can survive. The aim of this article is to put forward the foundations of Locke's political philosophy and in this context his opinions on democracy, freedom, equality, property, government and political power; the true source, purpose and legitimacy of political power. These are still important problems today, and Locke's views are still capable of guiding us. Thus, Locke's political doctrine, whose main issue is freedom and making the human being free, was tried to be clearly put forward in this study.

Keywords: State of Nature, State of Civil, State of War, Political Power, Freedom

GİRİŞ

Locke, on yedinci yüzyıl İngiltere'sindeki siyasi ve entelektüel şekillenmenin hem şahidi hem de yardımcısıdır. On yedinci yüzyılda yaşamasına rağmen bireyin özgürlüğü ve bireyin eylemlerinde kendi aklına dayanarak karar vermesi konusundaki fikirleriyle Locke, Aydınlanma Çağı'nın önde gelen isimlerinden biridir. (Akarsu, 1961, s. 72) Her ne kadar Aydınlanma Çağı'nın felsefi zeminini meydana getiren düşünürlerden biri olsa da Locke'un bugün hâlâ önem arz etmesinin nedeni insan hakları, demokrasi, özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve iktidar gibi siyaset felsefesinde tartışma konusu olan problemlerin onun düşüncesinde yer bulmasıdır. Locke, sadece yaşadığı dönemde değil, öldükten sonra da siyasal, entelektüel ve kişisel alanlarda insan özgürlüğünün gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur ve hâlâ bulunmaya devam etmektedir. (Spellman, 1997, s. 9-32) Locke'un siyasi düşüncesini belirleyen şey,

insan özgürlüğüdür; eserlerini karakterize eden şey de insan özgürlüğü ilkesidir. İnsan özgürlüğü ilkesi en tam ifadesini İki İnceleme'de bulunduğundan dolayı çalışmamızın ana eksenini de bu eser oluşturacaktır.

Locke'un sorgulaması şu soru ile başlar: Siyasi iktidar nedir? Locke'un izini takip ederek yönetimin ya da siyasi iktidarın ne olduğu sorusunu cevaplandırmaya çalışacağız. Ancak Locke, İki İnceleme boyunca siyasi iktidarın doğası sorusuna yönelse de yaklaşımı oldukça dolaylı olduğundan perspektifi geniş tutmamız gerekecek. Yönetimin veya siyasi iktidarın olmadığı bir hayat, bir doğa durumu, mümkün müdür? Eğer mümkünse doğa durumunda hayat nasıl bir hayattır? Yönetim veya siyasi iktidarın varlığı doğa durumunu ortadan kaldırır mı, yoksa doğa durumu örtük olarak var olmaya devam mı eder? Doğa durumu hiçbir kuralın olmadığı bir başboşluk durumu mudur? Doğa durumu herkesin özgür ve eşit olduğu bir durum mudur? Eğer öyleyse insanlar neden bir yönetim kurmaya ihtiyaç duymuşlardır? Doğa durumundan sivil duruma geçilmişse bu geçiş nasıl gerçekleşmiştir? Siyasi iktidar nedir? Nasıl var olmuştur? Siyasi iktidarın kaynağı ve meşruiyetinin zemini nedir? Toplumsal ve siyasal hayatı belirleyenler, yasa yapma hakkını nereden alıyorlar? Yasa yapma hakkı tanrısal bir bağış mı, tanrısal bir bağış olmadığı iddia edilecekse kaynağı nedir ve nasıl oluşur? Yasa yapma hakkının birlikte yaşayan insanların kendi iradelerinden kaynaklandığı söylenebilir mi? Yönetim altındaki bir hayatın daha iyi bir hayat olduğu farz edilirse, böyle bir yönetimde yönetme hakkı kim ya da kimlerde olmalıdır? Yönetim denilen yapı nasıl inşa edilmelidir? Bu gibi sorular hem Locke'un siyasi öğretisinin anlaşılması hem de siyasal iktidarın ya da yönetimin doğasının anlaşılıp meşruiyetinin kabulü için kaçınılmazdır.

Birinci İnceleme, fanatik kralcı olan Sir Robert Filmer tarafından geliştirilen, kralların Adem'den miras aldıkları tanrısal bir hakla hükmettikleri şeklindeki argümanın tartışılmasına ve reddedilmesine ayrılmıştır. (Yolton, 1993, s. 277) Başka bir ifadeyle Birinci İnceleme, büyük ölçüde Filmer'in patriyarkal iktidarının siyasi iktidara dönüştürülemeyeceğine dair bir gösterimdir. Birinci İnceleme, kralın yönetimini Katolik inançları

temelinde meşrulaştıran Filmer anlayışını reddettiği ve siyasi iktidarın meşruiyetinin tanrısal olmadığını savunduğu için kendi dönemi itibarıyla radikal bir yapıya sahipti. İkinci İnceleme, Birinci İnceleme'deki argümanın kısa bir özeti ile başlar; Locke burada birçok kişinin krallara yaraşır gücün temeli olarak gördüğü tanrısal hak ilkesini reddeder ve yönetimin gerçek temeli olarak gördüğü şeyi açıklamaya çalışır. İkinci İnceleme'nin ilk yarısı, insanın siyasi iktidarının ve siyasi durumunun zıddı olarak insanın doğal iktidarının ve doğa durumunun tanıtılmasına ayrılır. Devamında siyasi iktidar ve siyasi toplumun doğrudan ve detaylı bir incelemesi gerçekleştirilir. (Mack, 2009, s. 5)

Locke'un başlangıç noktası şu sorudur: Siyasal iktidar nedir? Locke, siyasi iktidarı, mülkiyeti düzenlemek ve korumak için ölüm cezalarını ve dolayısıyla diğer bütün daha hafif cezaları da içeren yasalar yapma; toplumun zor kullanma gücünü bu yasaların uygulanmasında ve devletin yabancı saldırılardan korunmasında kullanma ve bütün bunları sadece kamu yararı için yapma hakkı olarak, kabul eder. (Locke, 2012, s. 8) Ancak Locke, bu tanımı anlayabilmemiz için bütün insanların doğal olarak ne durumda olduklarını düşünmemiz gerektiği dile getirir. Doğa durumunun, mükemmel bir özgürlük ve eşitlik durumu olduğu söyler. (Wootton, 2003, s. 262) Doğa durumunun mükemmel bir özgürlük durumu olması onun bir başıboşluk durumu olduğu anlamına mı gelir? Locke'un bu konudaki yanıtı çok nettir: "Doğa durumunun, bu durumu yöneten, herkesi bağlayıcı bir doğa yasası vardır", "bir başıboşluk durumu değildir". (Locke, 2012, s. 10) Locke, insanların doğal özgürlüğünün, kimsenin hiçbir yasaya bağlı olmaması şeklinde anlaşılmasını gerektiğini dile getirir, çünkü doğa durumunda herkesi bağlayan bir doğa yasası (doğal yasa) vardır ve sivil durumda da doğa yasasını temele alan oluşturulmuş bir anayasa vardır.

Locke'a göre, yasanın amacı, özgürlüğü ortadan kaldırmak ya da sınırlamak değil, tam aksine korumak ve genişletmektir; yasa yapma yeteneğine sahip varlıkların söz konusu olduğu bütün durumlarda, yasa yoksa özgürlük de yoktur. (Locke, 2012, s. 40) İnsanın doğal özgürlüğü, kendi yönetimi için sadece doğa yasasına sahip olmaktır, doğa

yasasından başka hiçbir sınırlamaya tabi olmamaktır. (Locke, 2012, s. 21) Bundan dolayı doğa yasasının ta kendisi olan aklın, sadece kendisine danışacak olan tüm insanogluna, herkesin eşit ve bağımsız olmasından dolayı, hiç kimsenin diğerinin yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ya da mülkiyetine zarar vermemesi gerektiğini öğrettiğini dile getirir. Buna ek olarak Locke, benzer yetilerle donatılmış, her şeyi tek bir doğa topluluğu içinde paylaşan varlıklar olarak daha alt düzeydeki varlıkların bizim kullanımımıza sunulmasına benzer biçimde sanki biz de birimizin bir diğerinin kullanımı için sunulmuş olması gibi kendi aramızda birbirimizi yok etmemize izin verecek bir ötekine tabi olma durumunun düşünülemediğini dile getirir. (Locke, 2012, s. 10-11) Anlaşılabacağı üzere Locke'un doğa durumu anlayışı Hobbes'un doğa durumu anlayışından oldukça farklıdır. Locke için doğa durumu, sivil toplumun ortaya çıkışından önce, doğa yasasının iyilik dolu yönetimi altında barış ve iyi niyet atmosferi içerisinde doğal özgürlük ve eşitliğin tadını çıkararak, hep birlikte barış içerisinde yaşayan insanların olduğu durumdur. Hobbes için doğa durumu, "herkesin herkese karşı" savaşı durumudur. (Simmons, 1995, s. 15-22) Hobbes, doğa durumu ile savaş durumunu eşit olarak görür, ancak Locke için durum farklıdır, doğa durumu ile savaş durumunu birbirinden ayırır. Locke'a göre, doğa durumu ile savaş durumu arasında, bazı insanların karıştırmış olmasına rağmen, bir barış, iyi niyet, karşılıklı yardım ve koruma durumu ile bir düşmanlık, kötü niyet, şiddet ve karşılıklı yok etme durumu arasında olduğu kadar açık bir farklılık vardır. (Locke, 2012, s. 18)

Locke'un siyasi düşüncesi için temel bir bağlam teşkil ettiğinden dolayı yukarıda genel çerçevesini çizdiğimiz doğa durumunun daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerekir. Onun siyasi düşüncesini anlamak istiyorsak, doğa durumundan tam olarak ne anladığı ortaya koymamız gerekir. (Simmons, 1995, s. 13) Bu bağlamda öncelikli olarak üzerinde duracağımız sorular şunlar olacaktır: Doğa durumu nedir? Ne kadar barışçıldır? Ve onu yöneten doğa yasası nedir?

1. Doğa Durumu ve Savaş Durumu

Genellikle doğa durumu, insanoğlunun ilk dönemleriyle, başka bir ifadeyle sivil toplumun ortaya çıkışından önceki bir dönemle ilişkilendirilir. Ancak gerçekten de Locke'un bahsettiği doğa durumu, sivil toplumun ortaya çıkışından önceki bir dönem midir? İnsanoğlunun ilk dönemleriyle mi sınırladır? Yoksa sivil toplum içerisinde ve bugün hâlâ varlığını devam ettiren bir durum mudur? (Simmons, 1995, s. 13) Locke'a ilişkin genel kanıları bir kenara bırakacak olursak, onun için doğa durumunun insanın ilk baştaki, siyaset öncesi şartlar ile sınırlı olmadığını görebiliriz. Locke, doğa durumunun var olup olmadığı meselesini ele aldığı anda şu iki temel soruyu kendisine sorar: Bu tür bir doğa durumu nerededir? Herhangi bir insan bu tür bir doğa durumunda hiç yaşamış mıdır? Locke bu iki soruya şu cevabı verir: Dünya üzerindeki bütün bağımsız yönetimlerin prensleri ve hükümdarları doğa durumunda olduklarından dünyada, en azından belirli sayıda insanın doğa durumunda bulunmadığı bir dönemin hiç olmadığı ve bundan sonra da olmayacağı açıktır. (Locke, 2012, s. 16) Locke'un vermiş olduğu cevaptan da anlaşılacağı üzere doğa durumu, sadece siyaset öncesi insanın durumuyla ilişkili değildir. Dünyada, en azından belirli sayıda insanın doğa durumunda bulunmadığı bir dönemin hiç olmadığı ve bundan sonra da olmayacağı açıktır, derken Locke, çok açık bir şekilde sivil durumda da doğa durumunun var olabileceğini ifade etmektedir.

Doğa durumu, sadece insanoğlunun ilk dönemleriyle, başka bir ifadeyle sivil toplumun ortaya çıkışından önceki bir dönemle, siyaset öncesi insanın durumu ile ilişkili değilse, o zaman tam olarak doğa durumu nedir? Locke'un doğa durumu tanımını oldukça açıktır. Ona göre doğa durumu, yeryüzünde aralarında yargıçlık yapma yetkisine sahip ortak bir üst otorite olmaksızın akla göre birlikte yaşayan insanların durumu, tam olarak doğa durumudur. (Locke, 2012, s. 18) Bu tanımdan hareketle Locke'un doğa durumu tasvirinin sivil toplumun ortaya çıkışından önceki bir dönemi ifade ettiği düşünülebilir ancak Locke devamında şunu dile getirir: "belirli sayıdaki insanlar, birliktelik de kurmuş olsalar, kendisine başvuracakları karar verici bir iktidara sahip olmadıkları yerde

hâlâ doğa durumundadırlar.” (Locke, 2012, s. 59) İnsanlar birliktelikte kurmuş olsalar, bir yönetim ya da bir siyasi iktidar altında da yaşıyor olsalar, kendisine başvuracakları karar verici bir iktidar olmadığına doğa durumundadırlar. Locke çok açık bir şekilde, siyasal bir iktidar var olsa bile ona başvuru imkânı olmayan insanların bir doğa durumunda olacağını dile getirir. Başka bir ifadeyle doğa durumu bugün de dahil olmak üzere insanlık tarihinin herhangi bir zamanında bulunabilir. Locke’un ifadesine tekrar dönecek olursak dünyada, en azından belirli sayıda insanın doğa durumunda bulunmadığı bir dönemin hiç olmadığı ve bundan sonra da olmayacağı açıktır. (Locke, 2012, s. 16) Locke için doğa durumu, insanın sivil ya da siyasi içinde bulunduğu duruma ilişkin bir tasvirden daha kapsamlı bir şeydir.

Locke için doğa durumunun, yeryüzünde aralarında yargıçlık yapma yetkisine sahip ortak bir üst otorite olmaksızın akla göre birlikte yaşayan insanların durumu olduğunu belirttik. Locke’un kendi doğa durumu tanımının tam tersi bir şekilde ama aynı şekilde kısa ifadelerle sivil durumun veya sivil toplumun ne olduğunu ortaya koyabiliriz. Sivil toplum, yeryüzünde aralarında yargıçlık yapma yetkisine sahip ortak bir üst otorite ile yaşayan insanların durumudur. Locke’un ifadesiyle, tek vücut halinde bir araya gelmiş ve ortak biçimde oluşturulmuş bir yasa ile aralarındaki anlaşmazlıkları karara bağlamaya ve suçluları cezalandırmaya yetkili başvurulacak bir yargı organına sahip olanlar birbirleriyle sivil toplumdadırlar. (Locke, 2012, s. 58) Anlaşılacağı üzere burada kilit nokta, ortak biçimde oluşturulmuş yargıçlık yapma yetkisine sahip ortak bir üst otorite, ortak bir başvuru organı, ifadeleridir. Locke ortak bir üst otoriteden bahsettiğinde, bu ortak üst otoriteye başvurudan da söz eder. Daha önce belirttiğimiz gibi sadece ortak bir üst otorite ifadesini temele aldığımızda, doğa durumu ortak bir üst otoritenin olmadığı durum, sivil durum ise ortak bir üst otoritenin var olduğu durum olarak karşımıza çıkmakta, ancak sivil durumda ortak üst otoriteye başvuru imkânı söz konusu olmadığına durum ne olacak? Sivil durumda ortak bir üst otorite olsa bile buna başvuru imkânı söz konusu değilse mevcut durum doğa durumuyla eş değer olmaz mı? İnsanların başvurabileceği ortak bir üst otoritenin var olmadığı durum Locke için doğa

durumu değil midir? Tekrar Locke'un ifadesine başvuracak olursak: "ortak bir başvuru organı olmayanlar, yeryüzünde demek istiyorum, hâlâ doğa durumundadırlar..." (Locke, 2012, s. 58) Bütün bu ifadeleri açık kılacak öncül şudur: sivil toplumda bile, sivil otorite gücünün her zaman uygulanabilir olamamasıdır. Sivil otorite olsa bile sivil otorite gücünün uygulanabilir olmadığı bir an veya durum başvuru organının olmadığı bir an ve durumdur. Başka bir ifadeyle sivil toplumda bile doğa durumunun ortaya çıktığı anlar ve durumlar vardır. Bu bağlamda en nihayetinde şimdilik şunu söyleyebiliriz: Doğa durumu, tüm insanların doğal olarak içinde bulunduğu durumdur; sivil toplum bunu örten bir insan icadıdır, çoğunlukla doğa durumunun varlığını devam ettirdiği ve en azından kısmen de olsa yok edilemez olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. (Locke, 2012, s. 139)

Doğa durumunun varlığını devam ettirdiği ve en azından kısmen de olsa yok edilemez kaçınılmaz bir gerçek olduğu fikri, en iyi şekilde Locke, savaş durumundan söz ederken ortaya çıkar. Savaş durumu Locke'un doğa durumu fikrinin anlaşılması için önemlidir. Doğa durumunun net bir şekilde anlaşılması önemlidir, çünkü onun siyaset felsefesi için temel bir bağlam teşkil etmektedir. Savaş durumu nedir, nasıl ortaya çıkar? Locke, savaş durumundan neden söz eder? Doğa durumunda veya sivil toplumda bir savaş durumu söz konusu olabilir mi? Savaş durumunu ortaya çıkaran durumlar nelerdir? Locke için savaş durumu neden önemlidir?

Daha öncede belirttiğimiz gibi Locke'un doğa durumu anlayışı ile Hobbes'un doğa durumu anlayışı birbirinden oldukça farklıdır; aynı şekilde ikisinin savaş durumu anlayışları da birbirinden oldukça farklılık göstermektedir. Hobbes, doğa durumu ile savaş durumunu eşit olarak görür. Onun için doğa durumu, "herkesin herkese karşı" savaşı durumudur. Ancak Locke'un doğa durumu Hobbes'ununki kadar şiddet içerikli değildir. Eğer güç haksız biçimde kullanılacaksa bu Hobbes'un ortaya koyduğu şekilde insanların birbirine zarar vermesine yönelik doğal bir yatkınlık sebebiyle değildir. Çünkü Locke Hobbes'un yaptığı gibi her insandan diğer her bir insanın potansiyel katiliymiş gibi söz

etmez. Locke, insanların birbirine zarar vermeye yönelik eğilimlerinin olduğunu düşünmekten ziyade insanların kendi doğal şartlarının yoksunluğu ve zorluğundan söz eder. Bundan dolayı Locke için durum farklıdır; doğa durumu, sivil toplumun ortaya çıkışından önce, doğa yasasının iyilik dolu yönetimi altında barış ve iyi niyet atmosferi içerisinde doğal özgürlük ve eşitliğin tadını çıkararak, hep birlikte barış içerisinde yaşayan insanların olduğu durumdur. Locke'un savaş durumu tanımında kilit kavram şudur: Haksız güç kullanımı. Locke'a göre bir insanı başka biriyle savaş durumuna sokan şey haksız güç kullanımıdır. (Locke, 2012, s. 120) Ona göre, haksız güç kullanan kim olursa olsun kendisini, kendilerine karşı güç kullanmış olduğu kişilerle bir savaş durumuna sokar. (Locke, 2012, s. 149) Savaş durumu söz konusu olduğunda Locke'un üzerine basa basa vurguladığı şey, haksız, adaletsiz ve yetkisiz güç kullanımının her zaman bu gücü kullanan kişiyi savaş durumuna soktuğudur. (Locke, 2012, s. 102) Bu noktada önemli olan sorulardan birisi, Locke'a göre savaş durumu, doğa durumunda mı; yoksa sivil durumda mı ortaya çıkar? Bu sorunun yanıtı önemlidir çünkü hem sivil durumun ortaya çıkışı ile hem de direnme hakkıyla bağlantılıdır. Bu soruyu yanıtlamak için anahtar ifade: "her zaman bu gücü kullanan kişiyi savaş durumuna sokar" ifadesidir. Yetkisiz güç kullanımını gerçekleştiren kişi kim olursa olsun "her zaman bu gücü kullanan kişiyi savaş durumuna sokar." Anlaşılabileceği gibi Locke, savaş durumunu herhangi bir dönemle, herhangi bir yerle, herhangi bir durumla ya da bir üst otoritenin varlığı ya da yokluğuyla sınırlandırmaz. Doğa durumu, kendisine başvurulacak ortak bir yargıcın olmadığı, doğa yasası hariç herhangi bir yasanın olmadığı durumdur. Sivil toplum, kendisine başvurulacak sivil yasayı uygulama yetkisi olan ortak bir yargıcın, bir üst otoritenin olduğu durumdur. Locke'a göre, hangi durum söz konusu olursa olsun haksız, adaletsiz ve yetkisiz güç kullanımının olduğu yerde savaş durumu mevcuttur. Başka bir ifadeyle Locke'a göre hem doğa durumu hem de sivil durum içerisinde haksız güç kullanımı söz konusu ise savaş durumu söz konusudur. Ancak Locke, bazı yerlerde savaş durumunu sivil durumun dışında tutuyormuş gibi görünür. Yukarıda ifade ettiklerimizden hareketle Locke'un çelişkiye düşüyormuş

gibi görüldüğü düşünülebilir ancak herhangi bir çelişki söz konusu değildir. Locke'a göre, sivil toplum içerisinde savaş durumu, sadece ortak yargıca ait gücün etkisiz kılınması durumunda ortaya çıkabilir. Burada dikkat çekilen nokta, sivil toplumda bile, sivil otorite gücünün her zaman uygulanabilir olamamasıdır. İnsanlar sivil durumda olsalar bile o an için anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturacak ortak bir yargıç olmadıkça doğa durumundaymış gibi olurlar. Başka bir ifadeyle, sivil toplumda savaş durumu, sadece sivil toplum içinde doğa durumu ortaya çıktığı ölçüde ortaya çıkabilir. Savaş durumu, sadece doğa durumunda veya geçici olarak ona benzeyen bir durumda var olabilir. Sivil otoritenin ya da ortak yargıcın gücünün etkin olmadığı ya da etkisiz kılındığı durumlarda savaş durumu söz konusu olabilir. Sivil otoritenin ya da ortak yargıcın gücünün etkin olduğu, toplum yasasını anında ve etkin bir biçimde uygulaması durumunda, doğa durumu ve dolayısıyla savaş durumu meydana gelemez. Sivil toplumda savaş durumu olarak görünen şey, sivil toplum içinde yer alan doğa durumundaki savaş durumudur. Daha öncede belirttiğimiz gibi doğa durumu, sadece insanoğlunun ilk dönemleriyle, siyaset öncesi insanın durumu ile ilişkili değildir. Locke, "dünyada, en azından belirli sayıda insanın doğa durumunda bulunmadığı bir dönemin hiç olmadığı ve bundan sonra da olmayacağı açıktır", derken kastettiği doğa durumunun her zaman varlığını koruduğudur; örtük durumda da olsa var olduğudur. Sivil durum bir insan icadıdır; sivil durum doğa durumunu örten bir icattır ancak zaman zaman bu örtünün aralandığı durumlar ortaya çıkabilir.

Bu konuya bu kadar dikkat çekmemizin ve bu konu üzerinde bu kadar durmamızın nedeni, "direnme hakkı"dır. Locke, direnme hakkından söz ederken aynı zamanda doğa durumu ve savaş durumunun sivil toplum içerisinde yinelenmesinden söz eder. Doğa durumu, sadece insanoğlunun ilk dönemleriyle, siyaset öncesi insanın durumu ile sınırlı olsa idi o zaman sivil toplum içerisinde ortaya çıkan doğa durumu ve savaş durumu ve bu bağlamda direnme hakkından söz etmek mümkün olmazdı. Bu sayede Locke, kendisiyle çelişmeden sivil toplum içerisinde meydana gelen savaş durumundan ve direnme hakkından bahsedebilmektedir.

Sivil durum doğa durumunu örten bir insan icadıdır, ancak insanlar neden doğa durumunu örtecek bir icada ihtiyaç duymuşlardır? Bu soru, siyasi otoritenin kaynağı ve meşruiyetiyle doğrudan bağlantılıdır. Başka bir ifadeyle, siyasi toplumun hakiki temelleri, yönetimin gerçek kökenleri ile bağlantılıdır. Locke'un tanımına göre, doğa durumu, doğa yasasının iyilik dolu yönetimi altında barış ve iyi niyet atmosferi içerisinde doğal özgürlük ve eşitliğin tadını çıkararak, hep birlikte barış içerisinde yaşayan insanların olduğu durumdur. Doğa durumu, "mükemmel bir özgürlük durumu" ve "aynı zamanda bir eşitlik durumu" ise insanlar neden sivil duruma geçmişlerdir? Neden ortak bir üst otoriteye ya da yönetime ihtiyaç duymuşlardır? (Dunn, 1995, s. 41) Doğa durumu iyi bir hayatı ifade ediyorsa insanlar ne diye bir yönetim inşa etmeye kalkıştılar? Toplumsal hayatı tanzim edenler, buna yönelik kanun koyma hakkını nereden alıyorlar? Bu ve buna benzer soruların cevabı, doğa durumundan sivil duruma neden geçildiği sorusunun yanıtında mevcuttur.

İnsanların doğa durumundan sivil duruma neden geçtikleri sorusunun yanıtını Locke, doğa durumundan hareketle ortaya koymaya çalışır. Locke'a göre, siyasi otoritenin ne olduğunu anlamak, onun kaynağını, kökenini tespit etmek; siyasi toplumun hakiki temellerini, yönetimin gerçek kökenlerini ortaya koymak için insanların doğal durumlarını göz önünde bulundurmaya gerektirir.

Locke, doğanın aynı nitelikteki bütün nimetleri ve aynı yetilerin kullanımını bakımından ayrımsız doğanın aynı tür ve sınıftaki varlıklardan her birinin, tabi kılma ve tabi olma ilişkisi olmaksızın, diğerine eşit olması gerektiğinden daha açık bir şey olamaz, der. (Locke, 2012, s. 9-10) Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Locke için doğa durumu, tabi kılma ya da tabi olma ilişkisinin olmadığı herkesin özgür ve eşit olduğu bir durumdur. Onun için doğa durumu, mükemmel bir özgürlük durumu ve aynı zamanda bir eşitlik durumudur. Ancak her ne kadar doğa durumu mükemmel bir özgürlük ve eşitlik durumu olsa da bir başıboşluk durumu değildir. Doğa durumunun, bu durumu yöneten, herkesi bağlayıcı bir doğa yasası vardır. (Locke, 2012, s. 10) İnsanların doğal

özgürlüğü, kimsenin hiçbir yasaya bağlı olmaması değil, kendi yönetimi için sadece doğa yasasına sahip olmaktır, doğa yasasından başka hiçbir sınırlamaya tabi olmamaktır. (Locke, 2012, s. 21) Başka bir deyişle doğa durumu, insanların kendi eylemlerinin yönetiminde yalnızca doğal yasaya bağlı oldukları ve sadece ona uygun düşündükleri bir özgürlük durumudur. Doğa durumu aynı zamanda tüm otorite ve yargılama hakkının karşılıklı olarak herkese ait olduğu ve kimsenin kimse üzerinde herhangi bir egemenlik hakkının bulunmadığı bir eşitlik durumudur. Anlaşılacağı üzere Locke için özgürlüğün ve eşitliğin teminatı doğa yasasıdır. Locke, bu yasanın ta kendisi olan akıl, sadece kendisine danışacak olan tüm insanoğluna, herkesin eşit ve bağımsız olmasından dolayı, hiç kimsenin diğerinin yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ya da mülkiyetine zarar vermemesi gerektiğini öğrettiğini dile getirir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Locke için doğa durumu, doğal yasanın egemen olduğu ve bu yasa temelinde kimsenin bir diğerinin yaşamına, özgürlüğüne ve mülkiyetine zarar vermediği, kimsenin bir ötekine tabi olmadığı durumdur. Ancak buradaki temel sorudur: Özgürlüğün ve eşitliğin teminatı olarak herkesin itaat ettiği akıl anlamında doğal yasa kim tarafından uygulanacaktır? Doğa durumunda doğal yasayı uygulayacak ortak, yetkili bir icra makamı yoktur. Doğa durumunda başkalarını temsilen yasayı tatbik etme otoritesine kimse sahip olmadığından, masumları koruma veya suçluları engelleme, cezalandırma işini herkes kendi başına yapmak zorundadır. Eşitlik durumu olan doğa durumunda, doğal olarak diğer insanların tabi oldukları üst bir otorite ya da yargılama hakkını elinde bulduran herhangi biri yoktur. Doğa durumunda üst bir otorite ya da başvurulacak ortak bir yargıç olmadığından, herkes, kendi davasının yargıcısıdır. Başka bir deyişle doğa durumunda, herkes, doğa yasasını yürütme yetkisine veya iktidarına sahiptir. (Locke, 2012, s. 15) Doğa durumunda herkesin doğal yasayı yürütme yetkisine sahip olması ve kendi davasının yargıcısı olması demek, Locke için, doğa durumunda her bir insanın kendi kararıyla suçun bedelini ödetmek ve suç işlemesi muhtemel olanları da caydırmak için doğal yasayı uygulama hakkına ve otoritesine sahip olması demektir. Sorunun başlangıç noktası burasıdır: herkesin doğal yasayı yürütme

yetkisine sahip olması, herkesin kendi davasının yargıcı olması. Doğa durumunun devam ettirilebilecek bir durum olmamasının nedeni, insanların kendi davalarında yargıç olmalarının akabinde zorunlu olarak ortaya çıkan kötülüklerdir. (Locke, 2012, s. 15) Doğa durumunda, herkesin kendini koruma, kendisine zarar verecek şeyleri engelleme, yani suçluları cezalandırma ve doğal yasayı uygulama hakkı vardır. Ancak Locke, kendi kardeşine zarar verecek kadar adaletsiz olan kişinin, verdiği zarardan dolayı kendini suçlarken nadiren aynı şekilde adaletli olacağını dile getirir. (Locke, 2012, s. 15) Locke'a göre, insanlar kendi çıkarlarının etkisi altında kaldıklarından yasanın kendi özel davalarına uygulanması söz konusu olduğunda yasaya kendilerini bağlayan bir yasa olarak izin verme eğiliminde olmazlar. (Locke, 2012, s. 82) Bundan dolayı, her ne kadar doğa yasası, rasyonel bir varlık ve bu yasanın bir öğrencisi için anlaşılabilir ve açık olsa da, insanların yasayı incelemekten dolayı bilgisiz olmaları ve kendi çıkarlarının etkisi altında olmaları nedeniyle kendi davalarında yargıç olmaları, zorunlu olarak birtakım kötülüklerin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Unutulmamalıdır ki, işlenen suçlar ölüm cezası bile gerektirse uygulama yetkisi yine doğal yasanın teminatı altında bireye aittir. Ancak böylesi bir durumda yasayı yürütme yetkisi, bunu diğerlerine karşı kötüye kullanan ve kendilerine karşı uygulanmasını reddeden cahil, taraflı ve kendi kardeşine zarar verecek kadar adaletsiz olan insanların elinde ise o durumda yasanın uygulanması, haksız güç kullanımını ortaya çıkarmaz mı? Başka bir deyişle, herkesin herkesi öldürebileceği bir durum, bir savaş durumu ortaya çıkmaz mı? Böylesi bir durumun güvenli bir durum olduğunu söylemek mümkün müdür?

Belirtmek gerekir ki Locke için doğa durumu her ne kadar Hobbes'un iddia ettiği gibi herkesin herkese karşı savaşı durumu olmasa da insanların kendi davalarının yargıcı olması doğa durumundaki barışı ortadan kaldıracak ve savaş durumunu meydana getirebilecek bir hadisedir. Bundan dolayı Locke, doğa durumunun, insanların kendi davalarında yargıç olmalarının akabinde zorunlu olarak ortaya çıkan kötülüklerden ötürü devam ettirilebilecek bir durum olmadığını; sivil yönetimin, insanların kendi davalarında yargıç olabildikleri, kesinlikle muhteşem

olması gereken doğa durumunun sakıncalarının doğru çaresi olduğunu dile getirir. Başka bir deyişle Locke, sivil yönetimin varlık nedeni olarak, doğa durumunun bu rahatsız edici yönlerinin düzeltilmesini göstermektedir. Locke'un ifadesiyle, bu rahatsız edici ve sakıncalı durumlardan dolayıdır ki doğal halde yaşayan insanlar, kendi rızalarıyla kendilerini sivil toplumların üyeleri yaparlar.

2. Sivil Durum ve Doğa Yasası (Kendini Koruma Arzusu)

Locke, doğa durumunun rahatsız edici yönlerinin düzeltilmesi için sivil duruma geçildiğini belirtir, ancak bu geçiş süreci nasıl başlar? Bu sorunun kilit kavramı, savaş durumu tehlikesidir. Doğa durumu, doğa yasasının egemenliği altında, herkesin özgür ve eşit olduğu, akla göre hep birlikte yaşayan insanların durumu olarak tasvir edilse de doğa durumunun savaş durumuna dönüşme tehlikesi her zaman vardır. Doğa yasası yanlış anlaşılırsa; yasayı yürütme yetkisi, bunu diğerlerine karşı kötüye kullanan ve kendilerine karşı uygulanmasını reddeden cahil ve taraflı insanların elinde ise, onu incelemeyip, güçlü bir kendini koruma arzusunun etkisinde kalıp bizzat kendi koruması için genel barış şartlarının önemini yeterince kavrayamayan kişiler tarafından uygulanırsa bu, haksız güç kullanımındır ve doğal yasanın bir ihlalidir; bu durum herkesi artan bir tehlikeye maruz bırakır; söz konusu tehlike savaş durumudur ve sonuç yaşamın yok edilmesi olacaktır. Şimdi bunun ne anlama geldiğini ortaya koya çalışalım. Doğa yasası gereğince kişi kendisini korumak zorundadır; aynı zamanda yapabildiği kadar insanlığın geri kalanını koruma görevi bulunmaktadır. Locke' göre, Tanrı ve doğa bir insanın kendini korumayı ihmal edecek derecede kendini yok saymasına asla izin vermez. (Locke, 2012, s. 110-111) Başka bir ifadeyle, doğa yasasının temeli, her insanın içine yerleştirilmiş olan kendini koruma arzusudur. Locke'a göre, yaşamını ve varlığını korumaya yönelik güçlü arzu, Tanrı'nın kendisi tarafından bir eylem ilkesi olarak insanın içine yerleştirilmiş olduğundan; Tanrı'nın insandaki sesi olan akıl, insana, kendi varlığını korumak zorunda olduğu biçimindeki doğal eğilimi öğretmekten ve insanı buna inandırmaktan

başka şey yapamadığından insan, kendi yaratıcısının iradesine uymuştur. (Locke, 2007, s. 91) Anlaşılabilirliği üzere, kendini koruma arzusu, Tanrı tarafından insanların içine yerleştirilmiş ilk ve en güçlü arzudur ve bu arzu doğalarının en temel ilkelerine işlenmiştir. Dolayısıyla kendini korumaya yönelik bir davranış biçimi, doğa yasası olan akıl ile uyumlu olan bir davranış biçimidir. Ancak insanlar bu arzuyu yerine getirecek araçları anlamlandırırken doğa yasasından habersiz olabilirler ve bu nedenle farkında olmadan onun ilkelerine karşı, akla karşı davranabilirler. Aslında bu insanların kendilerini korumaya yönelik çıkarlarına karşı davranışları demektir. Her ne kadar insanlar kendilerini başkalarından gelebilecek tehlikelere karşı koruma hakkına sahip iseler de içlerinden doğal yasadan haberdar olmayan ya da kendini koruma haklarını kötüye kullanmak isteyenlerin çıkması da olasıdır. Başkalarının mülkiyetini, doğal özgürlüklerini ve yaşamlarını ortadan kaldırmaya veya bunlara saldırmaya kalkışanlarda olabilir. Doğa yasasını yanlış anlayan kişiler; onu incelemeyip, güçlü bir kendini koruma arzusunun etkisinde kalıp bizzat kendi koruması için genel barış şartlarının önemini yeterince kavrayamayan kişiler, başkalarına karşı saldırganlık gösterebilirler. Başkasına karşı saldırganlık göstermek, onun hayatını, mülkiyetini, özgürlüğünü ortadan kaldırmaya çalışmak aslında doğa yasasının bir ihlalidir, çünkü Locke'a göre bu, herkesi artan bir tehlikeye maruz bırakır, korumayı tehlikeye atar. Ancak Locke aynı zamanda şunu dile getirir: Beni yok etmekle tehdit eden şeyi yok etme hakkına sahip olmam gerektiği makul ve adildir. Burada bir çelişki varmış gibi görünebilir ancak kesinlikle bir çelişki durumu söz konusu değildir. Çünkü Locke'a göre, bu tür insanlar ortak akıl yasasının bağları altında değildirler, güç ve şiddet kurallarından başka kuralları yoktur. Bundan dolayı bu kişilere karşı, iktidarları altına düşüldüğünde düşeni yok etmeleri kesin olan tehlikeli ve zararlı yırtıcı av hayvanları muamelesi yapılabilir. (Locke, 2012, s. 17) Burada hatırdan tutulması gereken nokta, doğa yasası gereğince kişi kendisini korumak zorundadır, ifadesidir. Yukarıda bahsettiğimiz güçlü bir kendini koruma arzusunun etkisinde kalıp başkalarına karşı saldırganlık göstermek ya da haksız güç kullanmak doğa yasanın ihlali ve bir savaş durumudur. Bu

herkesi artan bir tehlikeye maruz bırakır; doğa durumunun, bir yıkım ve düşmanlık durumu olan savaş durumuna dönüşmesine neden olabilir. Doğa durumunda ortaya çıkan bir savaşı sonlandırmak, sivil durumda ortaya çıkan bir savaşı sonlandırmaktan daha zordur.

Doğa durumundan sivil durma geçilmesinin nedeni, yukarıda bahsettiğimiz doğa durumunda söz konusu olan eksikliklerin giderilmesi ve barış durumunu yok edecek olası bir yıkım ve düşmanlık durumu olan savaş durumu tehlikesini ortadan kaldırmak; dolayısıyla haksız güç kullanımını engellemek, insanların hayatlarını, mülkiyetlerini, özgürlüklerini güvence altına almaktır. Locke'a göre, doğa durumunda söz konusu olan güçlükler nedeniyle insanlar, sivil duruma geçmeye karar vermişlerdir; kendisine başvurulacak ortak bir üst otoriteye, bir yargıca ihtiyaç duymuşlardır. Bu bağlamda insanların davranışlarını belirleyen şey, doğa yasasının temeli olan kendini koruma arzusudur. Şartların değişmesi, başka bir ifadeyle doğa durumundan sivil duruma geçilmesi, kendini koruma arzusunu ortadan kaldırmaz. Doğa yasasının temeli olan kendini koruma arzusu değişen durum ve şartlarda insanların eylemlerine yön verir. Dolayısıyla siyasi iktidarın temelinde kendini koruma arzusu vardır. Locke, böylelikle siyasi otoritenin kaynağını, kökenini; siyasi toplumun hakiki temellerini, yönetimin gerçek kökenlerini ortaya koyar.

Bir kez daha tekrarlayacak olursak doğa durumu, doğa yasasının iyilik dolu yönetimi altında hep birlikte barış içerisinde yaşayan insanların olduğu durumdur. İnsanın doğal özgürlüğü, kendi yönetimi için sadece doğa yasasına sahip olmaktır, doğa yasasından başka hiçbir sınırlamaya tabi olmamaktır. (Locke, 2012, s. 21) Söz konusu olan bu durum sivil duruma geçildiğinde değişir mi? Daha önce belirttiğimiz gibi doğa yasasının temeli olan kendini koruma arzusu ister doğa durumunda olsun ister sivil durumda olsun insanların eylemlerine yön verir. Şartlar değişse de değişmeyen tek şey kendini koruma arzusudur. Bu aynı zamanda doğa yasasının sivil durumda da varlığını devam ettirdiğini gösterir. Öyleyse oluşturulacak bir yönetimin temelini belirleyecek olan şey doğa yasasıdır. İnsanlar kendi rızaları ile yönetimi inşa ederler ancak onların davranışlarına rehberlik eden şey, doğa yasasının

temeli olan kendini koruma arzusudur. Dolayısıyla yönetimin ya da iktidarın meşruiyeti doğa yasasıdır. Tanrı ve doğa bir insanın kendini korumayı ihmal edecek derecede kendini yok saymasına asla izin vermez. (Locke, 2012, s. 110-111) İnsanlar doğa yasasının temeli olan bu ilkeye, kendini koruma ilkesine aykırılık arz edebilecek bir yönetim inşa etmezler ya da bu ilkeye aykırılık arz eden veya bu ilkeyi teşvik etmeyen bir yönetim varlığını sürdüremez. Dolayısıyla insanlar hayatlarını, özgürlüklerini ve mülkiyetlerini ortadan kaldıracak bir yönetim inşa etmezler, zira yönetimin varlık sebebi doğa yasasını, doğal hakları korumaktır. Bundan dolayı insanlar doğa durumunda özgür oldukları gibi sivil durumda da bu özgürlükleri devam eder. Bir yönetime veya otoriteye tabi olmak bir anlamda doğa yasasına tabi olmak demektir. İnsanların sivil toplumun sivil yasalarına tabi olması özgürlüğü ortadan kaldırmaz çünkü Locke'a göre, siyasi toplumun sivil yasaları, doğa yasasına dayanır ve doğa yasasına dayandıkları ölçüde doğru ve meşrudurlar. Locke'a göre, doğa yasasının yükümlülükleri toplumda sona ermez, bunlar aynı zamanda, birçok durumda daha belirgin hale getirilir ve gözetilmelerini güçlendirmek amacıyla bu yükümlülüklerle insani yasalarla bilinebilir yaptırımlar eklenir. Buna ek olarak doğa yasasının bütün insanlar için diğerleri için olduğu kadar yasa yapıcılar için de ebedi bir kural olarak kalmaya devam edeceğini dile getirir. Başka bir ifadeyle Locke'a göre, yasa yapıcıların meydana getirdikleri yasalar ve kurallar, doğa yasası ile uyumlu olmak zorundadır ve temel doğa yasası insanoğlunun korunması olduğundan buna karşı olan hiçbir insani yaptırım iyi ya da geçerli olamaz. (Locke, 2012, s. 89) Anlaşılabilirliği üzere Locke için sivil bir otoriteye ya da yasaya tabi olmak aslında doğa yasasına tabi olmak demektir. Sivil bir otoriteye veya yasaya tabi olmak insanın doğa durumundaki özgürlüğünü ortadan kaldırmaz, kaldıramaz. Eğer bu olursa temel doğa yasası ihlal edilmiş olur, dolayısıyla yönetimin var olma nedeni ortadan kalkar ve yönetim meşruiyetini kaybeder. Kısacası, insanlar sivil siyasi duruma geçseler bile doğal hakları her zaman bakidir. Zaten insanların sivil toplumu oluşturmalarının nedeni doğa durumunun eksikliklerinden dolayı oluşabilecek kötülükleri, zor kullanmayı, savaş durumunu ve en nihayetinde doğal hak ihlallerini engellemektir.

3. Mülkiyet Teorisi

Locke'a göre, yaşamını ve varlığını korumaya yönelik güçlü arzu, Tanrı'nın kendisi tarafından bir eylem ilkesi olarak insanın içine yerleştirilmiş olduğundan; Tanrı'nın insandaki sesi olan akıl, insana, kendi varlığını korumak zorunda olduğu biçimindeki doğal eğilimi öğretmiştir. (Locke, 2007, s. 91) Akla uygun düşünüldüğünde, insanların doğuştan kendi kendilerini koruma hakkına sahip oldukları anlaşılacaktır. Bundan dolayı doğa, insanların yeme, içme gibi ihtiyaçlarını karşılamaya ve yaşamlarını idame ettirmeye uygun bir tarzda yaratılmış ve insanların ortak kullanımları için Tanrı tarafından onlara bahşedilmiştir. Locke'un temel varsayımı şudur: Tanrı, yeryüzünü insanların çocuklarına vermiştir, ortak bir şekilde onu insanlığa vermiştir. Ancak bu varsayım yapıldığında, birinin bir şey üzerinde nasıl mülkiyet sahibi haline gelebileceği bazılarına çok büyük bir güçlük olarak görünür. Bu varsayım başlangıçta sahiplenmenin olmadığı, mülkiyetin olmadığı anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle Locke, en baştaki genel ortaklığın, genel bir mülkiyetsizlik durumu olduğunu dile getirir. Bu durum başlangıçta herhangi bir sahiplik durumunun söz konusu olmadığı gösterir. Böylesi bir durumda herhangi bir insan kendisine ait bir takım özel şeylere nasıl sahip olabilecektir; bir şey üzerinde nasıl mülkiyet sahibi haline gelebilecektir? Aslında durum Locke için açık olmasına rağmen bazılarının bunu anlamakta zorluk çekebileceğini belirtmektedir. Bundan dolayı Locke, Tanrı'nın insanoğluna ortak olarak verdiği dünyanın belirli kısımları üzerinde ve üstelik bütün ortakların açık bir anlaşması olmaksızın insanların, nasıl bir mülkiyete sahip hale gelebileceğini göstermeye çalışacağını dile getirir. (Locke, 2012, s. 23) Anlaşılabilirliği üzere Locke'un cevap bulmaya çalıştığı soru, insanların nasıl bir mülkiyete sahip hale gelebileceği ya da birisi herhangi bir şeyi nasıl mülk edinir hale geldiği sorusudur. Locke'un bahsettiği şey özel mülkiyettir.

Tanrı, yeryüzünü insanların çocuklarına vermiştir; yeryüzü ve yeryüzünde var olan her şey, insanların varlığını idame ettirmek üzere verilmiştir. Yeryüzünde bulunan her şey üzerinde her bir insanın hakkı vardır ancak sahipliği söz konusu değildir. İnsanlığın ilk dönemlerinde

bolca işlenmemiş toprak ve az sayıda insan vardı. Bundan dolayı yeryüzünde insanların varlıklarını sürdürebilmeleri için bol miktarda yiyecek kaynağı mevcuttu. Bütün kaynaklar doğanın ürünü olduğu için onlar üzerinde hiç kimsenin özel sahipliği söz konusu değildi. Ancak Locke'a göre her insan yine de kendi şahsı üzerinde bir mülkiyete sahiptir. Yeryüzüne ilişkin bir mülkiyete sahip olmasa da insan, kendi şahsı üzerinde bir mülkiyete sahiptir. Böylelikle Locke, başlangıçta da mülkiyetin varlığını kabul eder. Mülkiyetin kaynağı sanıldığı gibi sadece emek değildir, insanın kendi şahsı ve bedenidir. Başka bir deyişle emeğin kaynağı da insanın kendi şahsı ve bedenidir. Söz konusu olan emek bunların sadece doğal bir uzantısıdır. Locke'a göre, yeryüzü ve bütün alt varlıklar, insanların tümüne ortak bir şekilde ait olsa da, her insan yine de kendi şahsı üzerinde bir mülkiyete sahiptir. Bunda, kişinin kendisinden başka hiç kimsenin hakkı yoktur. (Locke, 2012, s. 24) İlk ve doğal mülkiyet, insanın kendi şahsı ve bedeni üzerine olan mülkiyettir; söz konusu olan bu mülkiyet diğer tüm mülkiyetlerin temeli ve kaynağıdır. Locke, kişinin bedeninin emeği ve ellerinin işi, tam anlamıyla kendisindedir, der. (Locke, 2012, s. 24) Başka bir ifadeyle insanlar, sadece kendi şahsının, bedeninin değil bunun yansırı onun doğal uzantısı olan kendi emeğinin de sahibidir. İnsanın doğa durumunda kendi bedeninin emeği ve ellerinin işi ile doğal ortaklık durumunda çekip çıkardığı şey onundur. İlk mülkiyetin dışında diğer tüm mülkiyetler kişinin kendi bedeninin emeği ve ellerinin işi ile elde edilir.

Locke'a göre bir meşe ağacının altında topladığınız meşe palamutları ya da ormandaki ağaçlardan kopardığınız elmalar sizindi; ilk toplama bunları onun yapmasaydı, başka hiçbir şey onun yapamazdı. Locke'a göre emek, bunlarla ortak olan arasına bir ayrım koydu. Kişi bu şeylere, her şeyin ortak anası doğanın katmış olduğundan daha fazlasını kattı ve böylece bunlar onun özel hakkı haline geldi. (Locke, 2012, s. 24) Hiç kimseye ait olmayan ve doğada bolca bulunan meşe palamutlarını kişi kendi bedeninin emeği ve ellerinin işiyle elde ettiği için artık onundur, çünkü kendi emeğini katıp doğal ortaklık durumundan çekip çıkarmıştır. Locke'a göre, ilk ve doğal mülkiyetin dışından diğer tüm mülkiyeti başlatan şey, ortaklaşa olan bir şeyin bir bölümünü almak ve bu bölümü,

doğanın içinde muhafaza ettiği durumdan çekip çıkarmaktır; mülkiyet olmaksızın ortak olanın kullanımı söz konusu olmazdı. Dolayısıyla Locke'a göre, şu ya da bu bölümü almak bütün ortakların açık onayına bağlı değildir. Eğer öyle olsaydı, Tanrı'nın ona verdiği bolluğa rağmen insan açlıktan ölürdü. Pınardan akan su ayrı ayrı her bir kişiye ait olsa da testideki su sadece onu testiyle çıkarandır. Başka bir ifadeyle benim olan emek, bu şeyleri içinde buldukları ortaklaşa durumun içinden çekip çıkararak içlerine benim mülkiyetimi yerleştirmiş bulunmaktadır, der Locke. (Locke, 2012, s. 24-25) Kişinin kendi emeği ve kendi çabasıyla elde etmiş olduğu şey, onun özel mülkiyetidir. Bedenin emeğiyle elde edilen şeyler üzerinde, doğa durumundaki ortak kullanım hakları geçerli olmaktan çıkar. Başka biri, emeğinizi katıp doğal ortaklık durumundan çekip çıkardığınız şey üzerinde hak iddia edebilir mi? Söz konusu olan bu mülkiyete itiraz edebilir mi? Locke'a göre bu itiraz başka türlü geçerli olabilirdi, ancak bolluk durumunda geçerli değildir. Eğer onun tek istediği elmalar ise onun alması için halen yeterince ve sizinki kadar iyi nitelikte elma mevcuttur. Şayet sizin mülkiyetinizde olan elmaları istiyorsa, aslında sadece sizin onlarla bir araya getirmiş olduğunuz emeğinizi istiyordur, demektir. Ancak Locke'a göre, bu emeğin üzerinde onun hiçbir hakkı yoktur. Burada gözden kaçırılmaması gerek nokta, başkaları için de yeterli miktar ve nitelikte ortaklaşa şeyin bulunması durumudur. Herkes için yeterli miktar ve nitelikte elma veya meşe palamudu var ise, başkası neden sizin topladığınız elma veya palamutları istesin? Locke'a göre onun istediği sizin emeğinizdir, ancak sizin bedeniniz ve onun doğal uzantısı olan emeğiniz sizin ilk mülkiyetinizdir ve onun bu mülkiyet üzerinde hiçbir hakkı yoktur. Locke'a göre bu emek, emek verenin sorgulanamaz şekilde mülkiyeti olduğundan dolayı, bu emeğin karışmış olduğu şey üzerinde de ancak bu insanın hakkı olabilir, en azından diğerleri için ortak biçimde kullanılacak yeterince ve onunki kadar iyi nitelikte şey bulunduğu sürece. (Locke, 2012, s. 24)

Locke'a göre emek, edindiklerimizle ortak olan arasına bir ayırım koyar. Kişi bu şeylere, her şeyin ortak anası doğanın katmış olduğundan daha fazlasını katar ve böylece bunlar onun özel hakkı haline gelir. Çünkü gerçekten de her şeyin üzerine değer farkı koyan emektir.

(Locke, 2012, s. 31) Doğanın katmış olduğundan daha fazlasını katan ve her şeyin üzerine değer farkı koyan şeyin emek olduğu ifadesi oldukça önemlidir, çünkü Locke bundan hareketle özel olan ile ortak olanın birleşiminin nasıl tamamıyla özel olan bir sonuç ortaya çıkardığını temellendirmeye çalışır. Başka bir ifadeyle, özel olan ile ortak olanın birleşimi nasıl sonuç olarak özel mülkiyeti meydana getiriyor? Cevap Locke'un ifadesinde saklıdır: Kişi bu şeylere, her şeyin ortak anası doğanın katmış olduğundan daha fazlasını katar. (Locke, 2012, s. 24) Yeryüzünde bulunan her şey, meyveler, hayvanlar, su kaynakları insan emeği eklenmeden doğada var oldukları halleriyle insanlar için faydasızdır. Nasıl ki başka bir yerde bulunan bir geyiğin bir faydası yoksa, yanı başımızda duran bir geyiğinde yakalanıp avlanana kadar, başka bir deyişle emek eklemeksizin bir yararı yoktur. Eğer benim emeğimin katılması, onsuz "neredeyse değersiz" olan bir şeyi değerli hale getirmişse, o halde benim emeğim onun içinde değer addedilebilecek tek şey olacaktır, emeğin onu bana ait kıldığı kabul edilmelidir. (Locke, 2012, s. 33-34) Benim emeğim her şeyin ortak anası doğanın katmış olduğundan daha fazlasını katar ve böylece bunlar benim özel hakkım haline gelir. Locke benzer ifadeleri toprak mülkiyeti içinde kullanır. Bir insanın sürdüğü, ektiği, ıslah ettiği, işlediği ve ürünlerinden yararlanabildiği kadar toprak onun mülkiyetidir.

Başkaları için de yeterli miktar ve nitelikte ortaklaşa şeyin kaldığı yerde, emeğinizi katıp doğal ortaklık durumundan çekip çıkardığınız şey sizindir. Bu ifadeden hareketle Locke'un doğa durumunda sahiplenmeye herhangi bir sınır getirmedeği düşünülebilir. Gerçekten de yeterli miktarda ve nitelikte kaldığı müddetçe insan istediği kadar sahiplenebilir mi? İsteddiği kadar biriktirebilir mi? İsteddiği kadar mülk edinebilir mi? Locke için mülkiyet her ne kadar bedeninin doğal uzantısı olan emekle elde edilen bir hak ise de, acaba bunun bir sınırı var mıdır? Bir insanın emeğiyle özel mülkiyete sahip olması doğal ise de hayatını kolaylaştırmanın ve ihtiyaçlarını karşılamanın çok ötesinde özel mülkiyete sahip olması doğal değildir. Doğal değildir, çünkü doğa, buna bir sınır koyar. Doğa durumunda beslenebileceğinizden çok daha fazla meyve veya sebze sahibi olmanız faydasızdır, çünkü bozulmaya tabidir.

Bunlara fazlasıyla sahip olmanız emeğinizi boşa harcamanız demektir, çünkü doğada yeterli miktar ve nitelikte bulunmaktadır. Locke'a göre özel mülkiyete sınırı koyan doğadır. Bozulmaya da tabi olsa beslenebileceğinizden çok daha fazlasına sahip olabilirsiniz, bu emeğinizi boşa harcamak anlamına gelse bile. Burada sahiplenmeye ilişkin bir sınır söz konusu değildir, ancak sahiplendiğiniz şeyin (meyve veya sebzenin) doğal olarak bir dayanma sınırı vardır. Bolluk döneminde sahiplenmeye ilişkin bir sınır yok, doğanın işleyişinden ötürü sahiplenilen şeylerin uzun ömürlü olmamasından dolayı biriktirilememesi ya da elde tutulamaması durumu (doğanın koyduğu sınır) söz konusudur. Ancak eğer diğerleri için yeterince ve sizinki kadar iyi nitelikte şey yoksa, yani bir kıtlık durumu söz konusuysa o zaman ihtiyaçlarını karşılamanın çok ötesinde özel mülkiyete sahip olması mümkün değildir. Diğerleri için yeterince bulunmaması durumunda, emek bile bütünün bir parçası üzerinde diğer herkesi dışarıda bırakıp hak iddiasına imkân veremeyecektir. Yeterince bulunmayan bir şey, sizin sahipliğinizde olsa bile, başka herhangi birisi de en az sizin kadar onun üzerinde hak iddia edebilir. Bir anlaşmazlık durumunda, hak, daha güçlü olanın kullandığı kuvvetle kurulacaktır. Anlaşılabilceği üzere Locke, bolluk döneminde sahiplenmeye ya da özel mülkiyete dair bir sınırın olmadığını (doğanın dayattığı sınır haricinde), ancak kıtlık ya da azlık döneminde insanların sadece yaşamlarını idame ettirebilecek kadarına sahip olabileceklerini dile getirir.

Locke, toprak mülkiyetiyle ilgili olarak da aynı şeyleri ifade eder. Bir kişinin işleyip hasat yaptığı ve bozulmadan önce kullandığı şey onun özel mülk hakkıydı; onun kendine ayırıp besleyebildiği ve kullanabildiği sığırlar ve ürün de aynı şekilde onundu. Ancak Locke'a göre, onun çevirdiği mülkte otlar yerde çürür veya onun ektiği yerdeki meyveler toplanmadan öylece durup zayi olsaydı, yeryüzünün bu kısmına, onun mülkiyetine geçirmiş olmasına bakılmaksızın, halen boş ve işlenmemiş gözüyle bakılabilirdi ve başka bir kişinin mülkü haline gelebilirdi. (Locke, 2012, s. 30-31)

Doğanın işleyişinden ötürü sahiplenilen şeylerin uzun ömürlü olmamasından dolayı biriktirilememesi ya da elde tutulamaması durumu

aşılabilir mi? Diğerleri için yeterince ve sizinki kadar iyi nitelikte şey yoksa, bu durumda ihtiyaçlarını karşılamanın çok ötesinde insanların özel mülkiyete sahip olmasının bir yolu var mıdır? Bir insanın ihtiyacından fazla özel mülkiyete sahip olmasını; bozulmadan önce tüketebileceklerinden daha fazlasını sahiplenebilmesini ya da üretebilmesini olanaklı kılacak olan şey, Locke'a göre para'dır. Sahip olduğunuz şey bozulmaya tabi olsa bile takas yaptığınız sürece bozulabilir olması sorun değildir, çünkü bozulmadan elinizden çıkarmanızın bir yolu vardır. Dolayısıyla Locke'a göre, özel mülkiyetin doğuşu sürecinde, doğal bir gelişim süreci içerisinde takas problemini halletmenin bir yolu olarak paranın icadı gerçekleşmiştir. Paranın kullanımı, insanların kolay bozulabilir ürünler karşılığında bunu alabileceklerine dair "karşılıklı rızası" ile yaygınlaşmıştır. (Locke, 2012, s. 35) Paranın icadı ve kullanımı, bozulmadan önce tüketebilecek olandan daha fazlasını sahiplenmeyi, özel mülkiyetin muhafazasını, özel mülkiyetin genişletilmesini ve sahipliğin sürdürülmesini kolaylaştırmış; ürününü bizzat kendisinin kullanabileceğinden daha fazla toprak sahibi olmayı bir insan için karlı hale getirmiştir. (Locke, 2012, s. 36-37) Unutulmamalıdır ki, Locke'a göre, paranın icadı ve kullanımı sivil toplumdan önce gerçekleşmiştir. Paranın kullanımı, sivil toplumdan önceki şartların hızlı bir şekilde değişmesine neden olmuştur; artık insanlar, yaşamlarını idame ettirebileceklerinden çok fazlasına sahip olmuşlardır. Paranın icadı ve kullanımı, insanı doğanın işleyişinden kaynaklanan sınırdan kurtarmış, insanı ekonomik anlamda özgür kılmıştır. Paranın sağlamış olduğu olanak vasıtasıyla insanlar hayal edemeyecekleri derecede mülkiyet sahibi olmaya başlamışlardır ve bu mülkiyetin korunması problemini beraberinde getirmiştir. Artık daha fazla koruma olmadan insanların bir arada yaşamaları mümkün değildi. Paranın icadından önce insanlar sahip oldukları şeyler konusunda eşitlerdi; doğal ortaklık durumunda yaşamınızı idame ettirebileceğiniz kadarına sahiptiniz ancak para, bu eşitliği ortadan kaldırmıştır. Anlaşılabileceği üzere Locke, özel mülkiyetin kaynağını açık bir şekilde gösterir, aynı zamanda mülkiyet eşitsizliğinin temelini ve haklılığını da ortaya koyar. Doğal ortaklık durumunda mülkiyet bakımından bir eşitlik söz konusudur, ancak unutulmamalıdır ki bu, bir bolluk durumu

olmasının yansira görece olarak insanların sayısının az olduğu bir durumdur. İnsanların sayısının artması ve kıtlık durumu şartları değiştirir; insanlar artık doğanın sunduklarıyla yetinmeyip daha fazlasını üretmek zorundadırlar. (Locke, 1954, s. 210-211) Buna olanak sağlayan şey, takas olanağı ve bunu kolaylaştıran şey paradır. Locke'a göre, insanlar, mübadele ilişkisi içinde ürün fazlası yerine, sahibinin ellerinde çürümediğinden ya da bozulmadığından dolayı başka birine zarar vermeksizin biriktirilebilen altın ve gümüş metallerini alarak yeryüzünün orantısız ve eşitsiz bir sahiplenmesi üzerinde anlaştıkları açıktır. Aynı zamanda Locke, malların, özel mülklerin eşitsizliği biçimindeki bu paylaşımını, insanlar ... sadece altın ve gümüşe bir değer atfederek ve paranın kullanımı konusunda zımnem anlaşılarak bunu uygulanabilir kıldı, der. (Locke, 2012, s. 36-37)

Locke'un mülkiyet teorisinde; sivil yönetimden önce, doğa durumunda liberal ekonominin temeli olan özel mülkiyetin tam ve kusursuz bir şekilde mevcut olduğunu görüyoruz. Locke'un düşüncelerinde emek-değer teorisinin, biriktirme teorisinin ve paranın işlevi teorisinin temellerini çok net bir şekilde görebilmekteyiz. Aynı zamanda bireyin, genel olarak elde tutulan şeyleri sahiplenmek; kendi yararı ve toplumun yararına onları mübadele etmek için kişisel kapasiteye sahip bir varlık olarak düşünüldüğünü görmekteyiz. Bunların yansira, Locke'un mülkiyet teorisi, doğa durumundan sivil topluma geçişin neden gerekli olduğunu ortaya koyar. Paranın ortaya çıkmasıyla birlikte başlangıçtaki ortaklık durumundaki şartlar derin bir değişime uğramış; doğanın hakimiyeti ve sınırlandırması ortadan kalkmış; insanlar biriktirmeye ve muazzam bir servete sahip olmaya başlamışlardır. Bu durum mülkiyeti koruma problemini beraberinde getirmiş ve aynı zamanda doğa durumunun sürdürülebilirliğini de imkânsız hale getirmişlerdir. Artık doğa durumunda bulunan imkanlarla korunamayacak kadar insanlar mülk sahibi olmuşlardır. Locke'a göre insanlar, sahip oldukları mülkiyeti korumak adına sivil topluma doğru sürüklenmiş; doğa durumunun sakıncalarından ve savaş durumuna düşme tehlikesinden kurtulmak için bir yönetime, ortak bir yargıcın otoritesine ve iktidarına ihtiyaç duymuşlardır.

Doğa durumu, her ne kadar mükemmel bir özgürlük ve eşitlik durumu olsa da; her ne kadar insanlar doğa yasasından kaynaklanan bir takım haklara sahip olsalar da, yine de doğa durumu çok güvenli bir durum değildir, özellikle de paranın kullanımının ve bununla birlikte gelen muazzam mülkiyet birikimi nedeniyle güvenli değildir. (Locke, 2012, s. 81) Değişen şartlar nedeniyle savaş durumu tehlikesi her zamankinden daha fazladır. İnsanlar sahip oldukları hakları her an kaybedebilirler. Tekrarlamak gerekir ki, kendini koruma arzusu insan eyleminin ilk prensibidir, aynı zamanda doğa yasasının kaynağıdır. İşte bu arzu çerçevesinde insanlar, diğerleriyle bir araya gelip bir siyasi toplum oluşturmayı, bir yönetim altında birleşmeyi ve karşılıklı olarak birbirlerinin hayatlarını, özgürlüklerini ve mülklerini ortak olarak korumayı arzularlar. Asıl ve ana amaç, mülkiyetin korunmasıdır, der Locke, ancak mülkiyeti hayat, özgürlük ve serveti de içerecek şekilde daha kapsamlı bir anlamda kullanır. (Locke, 2012, s. 57)

4. Siyasi Toplum, Siyasi İktidar ve Sınırlı Yönetim

Sivil toplum, doğa durumunun sakıncalarını, eksikliklerini ortadan kaldırmak için tasarlanmıştır. Sivil toplumun temel karakteri, yasa yapacak, anlaşmazlıkları hükme bağlayacak bir yargıç ve kararları uygulayacak, suçluları cezalandıracak bir iktidar sağlayarak mülkiyetin korunmasını güvenceye alma arzusundan ortaya çıkar. Yönetimin inşası için öncelikle yapılması gereken şey, herkes tarafından kabul edilen ve tanınan, aralarında ortaya çıkabilecek tüm anlaşmazlıkları karara bağlamayı sağlayabilecek oluşturulmuş, yerleşik, bilinen bir yasa. Oluşturulan yasaya göre anlaşmazlıkları karara bağlama yetkisini sahip bir yargıç ve bu yargıca gerekli icrayı/yürütmeyi sağlama iktidarı. Böylelikle egemen bir yönetim altında tek bir halk, bir siyasi bütün oluşturmak amacıyla bir topluma girilir. (Locke, 2012, s. 59) Locke, siyasi toplum ile yönetimi düşünce zemininde birbirinden ayırır, ancak birbirinden bağımsız bir şekilde var olamazlar çünkü siyasi toplum yönetimi gerektirir. İnsanlar yerleşik bir yasa ile yönetilmek amacıyla siyasi topluma katılırlar, ve bu amaç, sadece tam olarak Locke'un yönetim oluşturma eylemini ifade

ettiği biçimde yasama ve yürütme güçleri kurarak gerçekleştirilebilir. Başka bir ifadeyle siyasi toplum ve yönetim, pratikte birbirinden ayrılamaz. Siyasi toplum sadece bir yönetim kurabilir, çünkü yönetim olmadan siyasi toplum hiçbir şey yapamaz. İnsanlar arasında doğa durumunu sona erdiren anlaşma (sözleşme) sadece bir topluluğa girmek ve bir siyasi bütün oluşturmak üzere karşılıklı olarak birbiriyle yapılan sözleşmedir. (Locke, 2012, s. 16) Bu sözleşmeyle her bir insan, doğa durumunda sahip oldukları doğal iktidarlarını topluma devrederler. Bunun anlamı, doğa durumundaki herkesin, doğa yasasının temeli olan kendini koruma arzusu çerçevesinde kendi doğal haklarını koruma ve ihlali durumunda da gerekli cezayı uygulama iktidarını/yetkisini kendi rızalarıyla yani iradi olarak topluma devretmesidir. (Tully, 1993, s. 282) Her bir insanın doğa durumunda sahip olduğu bu iktidarlar, sivil toplumun yasama, yürütme ve yargı iktidarının/hakkının kökenidir. (Locke, 2012, s. 58) Başka bir ifadeyle yasama, yürütme ve yargılama hakkının devridir. İnsanlar, oluşturulan ortak yasa ile sahip oldukları doğal hakları daha iyi koruyabileceklerini ve yasanın ihlali durumunda da cezalandırmanın daha kolay olabileceğini düşünürler. Ancak doğa yasasının temeli olan kendini koruma hakkı ya da iktidarı bütünüyle topluma devredilmez. Locke, kendini koruma iktidarının, kendisinin ve toplumun geriye kalanının korunmasının gerektirdiği düzeyde bırakıldığını söyler. (Locke, 2012, s. 83)

Locke'a göre, insanların doğal iktidarları, sözleşme yoluyla sivil toplumun siyasi iktidarlarına dönüştürülür. Ancak doğa yasasının temeli olan kendini koruma hakkı ya da iktidarı bütünüyle topluma devredilmez, çünkü kendini koruma iktidarının bütünüyle devri, keyfi bir iktidarın ortaya çıkmasına neden olacaktır, ki bu, siyasal iktidarın oluşturulma amacına ters düşmektedir.

Siyasi iktidar, yapıma amacından dolayı sınırlıdır. İnsanlar, doğa durumunun belirsizliğine ve tehlikelerine çözüm getirmek; yaşamlarını, özgürlüklerini ve servetlerini korumak; barış ve huzurlarını güvence altına almak için siyasal iktidarı oluştururlar. (Locke, 2012, s. 90) Keyfi, sınırsız bir iktidarın olduğu yerde bunların gerçekleşmesi mümkün değildir.

Bundan dolayı insanların, herhangi birine ya da daha çok kişiye kişilikleri ve servetleri üzerinde mutlak bir keyfi iktidar vermeyi, Locke'a göre, bunu yapmaya yetecek bir iktidarları olsaydı bile, amaçlayacakları düşünülemez. Çünkü bunu yapmak demek, insanların doğa durumundan daha kötü bir duruma kendilerini sokmaları demektir. Belirtmek gerekir ki, doğa durumunda bile, hiç kimsenin bir başkasının yaşamı, özgürlüğü ya da serveti üzerinde keyfi iktidarı yoktur. (Gough, 1956, s. 21) İnsanlar yaşamlarını, özgürlüklerini ve servetlerini koruma amacı taşımayan ve onların barış ve huzurlarını güvenceye almak için hak ve mülkiyete ilişkin belirlenmiş kuralları olmayan bu tür yönetimler uğruna doğa durumu özgürlüğünden vazgeçmezlerdi ve kendilerini bu yönetimler altında bağlamazlardı. Koruma konusunda güç bakımından eşit koşullarda buldukları doğa durumunda insanlar, kendi haklarını başkalarından gelecek zararlara karşı savunma özgürlüğüne sahiptirler. Böylesi bir durumdayken insanlar, neden kendi kişilikleri ve mülkiyetleri üzerinde mutlak bir keyfi iktidar oluştursunlar? İnsanların kendisini savunma hakkı veya gücü olmaksızın kontrolsüz bir hükümdarın keyfi iktidarına tabii olması, Locke'a göre, insanların doğa durumundan daha kötü bir duruma kendilerini sokmaları anlamına gelirdi. (Locke, 2012, s. 90) İnsanların özgür iradeleriyle rıza gösterdikleri şeyin bu olduğu düşünülemez, çünkü hiçbir akıllı varlığın kendi durumunu daha da kötüleştirmek için değiştirmek isteyeceği düşünülemez. (Locke, 2012, s. 84) Doğa durumundan sivil topluma geçilirken, insanlar kendi yaşamları, özgürlükleri ve mülkiyetleri üzerinde yönetime asla mutlak ve keyfi bir tasarruf hakkı vermezler. Nasıl ki doğa durumunda hiç kimsenin diğerleri üzerinde mutlak ve keyfi bir iradesi ya da iktidarı yoksa ve doğa yasası herkesi bağlıyorsa, siyasi toplumda da aynı durum geçerlidir. İnsanların kendilerini kudretli bir sınırsız iktidarına tabi kılmaları düşünülemez ve bu doğal değildir. Kendini kudretli bir sınırsız iktidara tabi kılmak, kendini koruma arzusunun insan eyleminin ilk prensibi olduğu şeklindeki öncül ile ters düşmektedir. Bundan dolayı sınırsız iktidar kullanımı, siyasi iktidar olarak kabul edilemez. (Grant, 1987, s. 56) Ne mutlak keyfi iktidar ne de kurumsallaşmış sürekli yasalar olmaksızın yöneten; toplumun ve yönetimin amaçlarıyla uyusamaz.

Dolayısıyla böylesi bir iktidar ya da yönetim meşru değildir. İnsanların rızası ve sözleşmeleri haricinde kurulmuş olan hiçbir yönetim biçimi meşru değildir. Meşru yönetimin/iktidarın tek kaynağı insanların rızasıdır ve her türlü otorite sadece insanların rızasından türetilir.

Locke, mutlak monarşinin hiçbir şekilde bir sivil yönetim biçimi olmadığını söyler. (Locke, 2012, s. 59) İnsanların oluşturmuş olduğu bir yasanın olmadığı; olsa bile doğa yasasına dayanmayan bir yasanın olduğu yerde keyfi kuralların egemenliği söz konusu olacağı için yönetim tarzı insanların mülkiyetlerinin korunmasına yönelik değil, iktidarı elinde bulunduran ya da bulunduranların intikam, ihtiras ve açgözlüklerinin tatminine yönelik olacaktır. Bundan dolayı Locke, yönetilenlerin rızasına dayalı sınırlı bir yönetimde ısrar eder. İnsanlar, doğa yasasının temeli olan kendini koruma iktidarını bütünüyle siyasi topluma ya da yönetime devretmezler. Yönetim meşru bile olsa sonrasında insanların yaşamı üzerinde mutlak, keyfi bir otoriteye dönüştüğünde, yani meşruiyetini kaybettiğinde ya da gücün olası kötüye kullanımında, insanların kendilerinin korunmasını ya da direnmeyi mümkün kılacak olan şey, kendini koruma iktidarındır. Bu nedenle bir topluluğun üyeleri, doğal iktidarlarının bir kısmını, korunmaları için topluluğun ya da yönetim iktidarından ziyade ona istinaden ellerinde tutarlar. Anlaşılabilirce üzere burada karar verici mekanizma bireylerdir ve bu hakları daimidir.

Kim yönetmeli ya da yönetim biçimi ne olmalıdır? Buna karar verecek olan kimdir? Siyasi toplum, herkesin rızasıyla meydana gelir, ancak diğer konularda herkesin rızası durumunun sürdürülmesi mümkün değildir. Bu noktada Locke, çoğunluğa vurgu yapar. Çoğunluk hükmeder. Doğa durumunda insanlar güç bakımından eşittirler ve herkesin rızasıyla siyasi toplumu meydana getirirler, ancak siyasi toplum oluştuktan sonra söz konusu olan bu güç bakımından eşitlik ortadan kalkar ve daha fazla gücü elinde bulunduran hükmedecektir, bu güç çoğunluktur. İnsanların ilk kez toplum içinde birleşmesi üzerine çoğunluk, doğal olarak topluluğun bütün gücüne kendi içinde sahip olacaktır, der Locke. (Locke, 2012, s. 85) Bu durum insanların doğa durumuna en

yakın olduğu zamanlar için geçerlidir. Burada kast edilen, siyasi toplumun meydana getirilmesinin akabinde henüz yönetimin olmadığı durumdur. Siyasi toplumu meydana getiren, herkesin rızasıdır, ancak yönetimi ya da yönetim biçimini belirleyecek olan çoğunluktur. Çoğunluk, mutlak, keyfi bir otorite meydana getirebilir mi? Locke'un cevabı nettir: hiçbir akıllı varlık, doğa durumundaki kendi durumunu daha da kötüleştirmek için değiştirmek isteyeceği düşünülemez. (Locke, 2012, s. 84) Zaten insanların doğa durumundan sivil topluma geçmelerinin sebebi, doğa durumunun sakıncalarını ortadan kaldırmak, yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını güvence altına almaktır. Sivil duruma geçtiklerinde bu hakları tehdit edebilecek ya da ortadan kaldıracabilecek bir yönetim inşa etmezler. Bu durum, sivil duruma geçme sebepleriyle aykırılık arz eder.

Yönetimin oluşturulabilmesi için öncelikle anayasanın oluşturulması gerekir, çünkü anayasa yönetimi ve yönetimin şeklini belirler; bu, siyasi toplumun zorunlu olarak yönetim olmaksızın gerçekleştireceği bir eylemdir. Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı bunu gerçekleştirecek olan çoğunluktur. Çoğunluk, yasa koyma, yasanın icrası ya da yürütme gücünü kendi elinde tutabilir; böylesi bir yönetim biçiminin adı demokrasidir. Yasa koyma ve yürütme yetkisini/gücünü kendi elinde tutmayıp yalnızca seçkin birkaç kişiye emanet edebilir, böylesi bir durumda yönetim oligarşi adını alır. Şayet yasa koyma ve yürütme yetkisini/gücünü tek bir kişiye emanet ederse, bu durumda yönetim monarşi adını alır. Dolayısıyla yönetim biçimi, bir üst otorite olan çoğunluğun rızasına ve belirlemesine bağlıdır; oluşturulan otorite çoğunluğun otoritesine göre ikinci dereceden bir otoritedir. (Locke, 2012, s. 85) Buradaki asıl unsur çoğunluktur; çoğunluğun rızası ve iradesi yönetimi oluşturabilir. Anlaşılacağı üzere otorite ya da güç, oluşturulan yönetime bütünüyle devir edilmez sadece emanet edilir. Yönetimi oluşturan şey, çoğunluğun rızası, anlaşması (sözleşme) ve iradesidir, bundan dolayı oluşturulan yönetim sözleşmenin taraflarından birisi değildir, sadece sözleşmenin sonucudur. Yönetimin meşruiyeti de bu rızaya, anlaşmaya ve iradeye dayanır. (Göze, 2000, s. 157) Bu anlaşmaya dayanmayan hiçbir yönetim meşru değildir. Doğa yasasından kaynaklanan kendini

korumaya yönelik egemen güç, her zaman insanın kendisinde kalmaktadır. Locke'a göre, insanlar, terk etme iktidarına sahip olmadıkları korunma hakkına sürekli olarak sahip olacaklardır. Oluşturulan yönetim elbette itaat edilmesi gereken otoritedir. Yönetimin nihai gayesi insanların haklarını korumaktır; bunu gerçekleştirdiği sürece insanların da ima sahip oldukları egemen güç pasif halde onlarda kalır. Ne zaman ki yönetim nihai gayesinden saparsa ya da yönetimin dağılması durumu söz konusu olursa, o zaman insanların sahip olduğu bu egemen güç tekrar aktif hale gelir, yeni bir yönetim inşa etmek için.

Locke, her yönetimde toplumun idaresine yönelik üç aygıtın bulunduğu söz eder. Bunlar, yasama, yürütme ve federatif güçtür. Locke, yasama gücü ile yürütme gücünün farklı ellerde olması gerektiğini düşünür. Çünkü yasama ve yürütme gücü aynı ellerde olursa, bu iki gücü elinde tutanlar avantajlı duruma gelecektir ve aynı zamanda yapılan yasalardan kendilerini muaf tutmaya çalışabilirler. (Locke, 2012, s. 95) Bundan dolayı Locke, yasama ve yürütme gücünü birbirinden ayırır. Bahse konu olan şey, kuvvetler ayrımıdır. Yürütme, yasa yapıcılar tarafından yapılan yasaları uygulama rolüne sahiptir. Dolayısıyla Locke için yasama gücü yürütme gücünden bir anlamda üstündür. (Locke, 2012, s. 99) Locke, yargıdan da yasamanın bir parçası olarak söz eder ve bunları birbirinden ayırmaz. Savaşa ve barışa ya da bu yönde birlikler ve ittifaklar kurmaya karar verecek olan güç, federatif güçtür. Locke, yürütme gücü ile federatif gücü birbirinden ayırır, ancak bazen bu ayırımın ciddi sorunlara neden olabileceğini söyler. Her ne kadar yürütme gücüne göre federatif güç ikincil bir öneme sahip olsa da Locke, bu iki gücün farklı ellere güvenli bir şekilde yerleştirilemeyeceğinden endişe duyar. (Locke, 2012, s. 97). Locke'daki kuvvetler ayrımının Montesquieu'daki kadar net olmadığını belirtmemiz gerekir.

Bir anlamda üstün olan yasama gücü, kendi kuruluş amacına aykırı düzenlemeler yapabilir mi? Yasama gücü üstündür ancak sınırsız ve keyfi değildir. (Göze, 2000, s. 160) Yasama gücü, insanların kişilikleri ve servetleri üzerinde keyfi bir güce dönüşürse kendi kuruluş amacından sapmış olur. Çünkü insanlar, doğa durumunun belirsizliğine ve

tehlikelerine çözüm getirmek; yaşamlarını, özgürlüklerini ve servetlerini korumak; barış ve huzurlarını güvence altına almak için siyasal iktidarı oluştururlar. Bunları tehlikeye atacak ya da yok edecek her türlü düzenleme ve uygulama egemen gücün, siyasal iktidarın meşruiyetini ortadan kaldırır. Yasama gücü ve yürütme gücü ister ayrı ellere yerleştirilmiş olsun ister tek bir ele yerleştirilmiş olsun, bu güç doğa yasasına aykırı bir şekilde insanlara karşı kullanılırsa Locke'a göre bu bir savaş durumudur. Siyasi iktidar durumunda bulunan herhangi birisi, bu iktidarı keyfi bir şekilde kullanırsa; insanların kişilikleri ve servetleri üzerinde keyfi bir güce/iktidara dönüşürse; insanların kendisine duyduğu güvenin aksine kendi çıkarlarını gözetmek için kullanırsa, herhangi bir yetkisi veya hakkı olmaksızın onlara karşı güç kullanırsa; o zaman kendisini toplumdan ayırmış olur; böylece kendisini onların toplumunun dışında onlar ile birlikte bir doğa durumu içerisine, bir savaş durumuna sokmuş olur. Savaşın dönüşünün karşısında direnme hakkı mevcuttur. Dolayısıyla insanların, kendi gücüyle, şartları yeniden eski haline dönüştürme hakkı vardır. Varlık amacından sapan bir siyasal iktidar, artık insanların siyasal iktidarı ya da yöneticisi olarak kabul edilemez. İnsanların kendisine emanet ettiği gücü onlara karşı kullanarak, etkin bir biçimde onların yönetimini yok eder. Artık sivil toplum içerisinde ortaya çıkan bir doğa durumu ve savaş durumu söz konusudur. Savaşın dönüşünün karşısında direnme hakkı her zaman mevcuttur. Bir yönetim ya da iktidar olsa bile bu yönetim artık insanların yönetimi değildir ve insanların kendilerine ait olmayan bu yönetime direnme hakkı vardır. İnsanların kendilerine ait olmayan bir yönetime direnme ve ortadan kaldırma; bunun yerine yeni bir yönetim inşa etmeye hakları vardır. Yönetimin güçlerinin insanları tehlikeye atmakta kullanılıp kullanılmadığına, insanlara ait yönetimin çözülüp çözülmediğine karar verecek olan, yine insanlardır. Locke'a göre insanlar, bu kararı akıl yürüterek değil hissederek verirler. Doğa durumu içerisindeki bir savaş durumunda insanların yönetime devretmiş oldukları bütün haklar, asıl sahibine yani insanlara geri döner. Locke'a göre asıl egemen güç insanlardır, ancak yönetim varken bu güç pasif halde onlarda kalır. Ne zaman ki yönetim, nihai gayesi olan şeyi, yani insanların haklarını

koruyamazsa ya da buna karşı bir tehdit haline dönüşürse, pasif olan bu güç aktif hale gelir ve yeni bir yönetim inşa etmek için bunu gücü kullanırlar. İnsanoğlunun siyasi girişimi, doğa durumunun bütün kötülüklerinden kurtulmak için ve tekrar doğa durumuna düşmekten kaçınmak için verilen sonu gelmez bir mücadeledir.

SONUÇ

Locke'un asıl meselesi özgürlüktür ve eserlerinin çerçevesini de belirleyen şey budur. Locke'un temel iddialarından biri yasanın olmadığı yerde özgürlüğünde olamayacağıdır. Doğa durumunda insanların özgürlüğünün kaynağı doğa yasasıdır; sivil durumda ise özgürlüğün kaynağı ve güvencesi, doğa yasası çerçevesinde oluşturulmuş olan anayasa ve sivil yasalardır. Doğa durumunda insanlar doğa yasasının iyilik dolu atmosferi altında yaşasalar da her bir kişide olan yasayı yürütme yetkisi, bunu diğerlerine karşı kötüye kullanan ve kendilerine karşı uygulanmasını reddeden cahil ve taraflı insanların elinde ise o durumda yasanın uygulanması, haksız güç kullanımına neden olacaktır ve bu durum insanları bir savaş durumuna sürükleyecektir. Doğa durumunda doğa yasası olsa bile doğa durumunun eksikliklerinden ve bir savaş durumu tehlikesinden dolayı insanların yaşamları, özgürlükleri ve mülkiyetleri tehlike altındadır. İnsanlar doğa durumunun eksikliklerini ve bu bağlamda ortaya çıkan kötülükleri engellemek için sivil duruma geçecekler; yasa yapacak ve ihtilafları hükme bağlayacak bir iktidar, kararları uygulayacak ve suçluları cezalandıracak bir iktidar sağlayarak mülkiyeti (yaşam, özgürlük ve servet) güvence altına almaya çalışırlar. Ancak bunu yapmak, insan doğasını anlamayı gerektirir. Gerçekte insanı, insanın doğasını ve insana ilişkin durumları somut veriler ve muayyen bir çerçeve üzerinden analiz edebilmek son derece zordur, çünkü insanın bizzatı kendine özgü halleri olabildiğince karmaşıktır. (Çelebi, 2019, s. 73) Dolayısıyla Locke, siyasi iktidarın hakiki temellerini ve amacını ortaya koymaya çalışırken bu zorlukların üstesinden de gelmeye çalışmıştır. Doğa yasasının temeli olan şey, insanın kendini koruma arzusudur ve bu arzu insan doğasındaki en kuvvetli tek güçtür. İnsan doğasındaki

bu en kuvvetli güç, hem doğa durumunda hem de sivil durumda insanların davranışlarını belirleyen şeydir. İnsanlar bu gücü anlayamaz ve görmezden gelirlerse, kendi durumlarını ve şartlarını iyileştirmek için yapmış oldukları bütün çabalar ters tepecektir. Kendi şartlarını iyileştirmek yerine daha da kötüleştireceklerdir. İnsan doğasına aykırı hiçbir düzenleme varlığını devam ettiremez. Bundan dolayı Locke, insan doğasındaki en kuvvetli güç olan kendini koruma arzusuna büyük önem atfetmektedir. Çünkü doğa durumunda da siyasi anlayışta da en belirgin olan tek güç, kendini koruma arzudur. Önemli olan bu arzuyu doğru bir şekilde anlamak ve yönlendirmektir. Locke'a göre doğa durumundan sivil duruma geçmenin temelinde de bu arzu yer almaktadır. Yönetimin temelinde bu arzu vardır; yönetim bu arzuyu tatmin ettiği sürece ya da kendisini ona uydurduğu sürece var olmaya devam edecektir, çünkü insan doğasını değiştirmek mümkün değildir. Akla uygun olan, değiştiremeyeceğiniz şeye kendinizi uydurmanızdır. İnsan doğasını değiştiremezsiniz sadece güç ve şiddetle baskılayabilirsiniz, bu sonu gelmez bir mücadeleyi ve savaşı getirir. Galip gelecek olan şey, değişmeyen şeydir. Locke'un asıl meselesi özgürlüktür ve bu, insanın doğasının doğru bir şekilde anlaşılmasını gerektirmektedir. Locke'un siyasi öğretisi ve amacı insanı özgür kılmaktır.

KAYNAKÇA

- Çelebi, E. (2019). John Locke'da Temsil Teorisi: Sözcük ve İde İlişkisi. (M. Sağlam, Ed.) Birey ve Toplum, 9(18), 73-90.
- Akarsu, B. (1961). John Locke'un Devlet Felsefesi. Felsefe Arkivi, 0(12).
- Dunn, J. (1995). The Political Thought of John Locke. New York: Cambridge University Press.
- Göze, A. (2000). Siyasal Düşünceler ve Yönetimler. İstanbul: Beta.
- Gough, J. W. (1956). John Locke's Political Philosophy. Oxford: The Clarendon Press.
- Grant, R. W. (1987). John Locke's Liberalism . Chicago: Chicago University Press.
- Locke, J. (1954). Essays on the Law of Nature. (W. Leyden, Ed.) Oxford: Clarendon.
- Locke, J. (2007). Hükümet Üzerine Birinci İnceleme. (F. Bakırcı, Çev.) Ankara: Kırilangıç Yayınevi.
- Locke, J. (2012). Yönetim Üzerine İkinci İnceleme. (F. Bakırcı, Çev.) Ankara: Ebabil.
- Mack, E. (2009). John Locke (Cilt 2). (J. Meadowcroft, Ed.) London: Continuum.
- Simmons, A. J. (1995). On The Edge Of Anarchy. (M. Cohen, Ed.) New Jersey: Princeton University Press.
- Spellman, W. M. (1997). John Locke. London: Macmillan Press.
- Tully, J. (1993). An Approach to Political Philosophy: Locke In Contexts. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wootton, D. (2003). John Locke. (D. Wootton, Ed.) Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc.
- Yolton, J. W. (1993). A Locke Dictionary. USA: Blackwell.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Individual & Society

Aralık 2021

December 2021

Yıl 11, Sayı 2, ss.145-165.

Year 11, Issue 2, pp.145-165.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1011311>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 18.10.2021

Submitted: 18.10.2021

Kabul Tarihi: 11.12.2021

Accepted: 11.12.2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

YELMAN, E. (2021). Vergi Karmaşıklığı Bağlamında Türkiye’de Harcama Vergilerinin Okunabilirlik Analizi, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), 145-165.

VERGİ KARMAŞIKLIĞI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE HARCAMA VERGİLERİNİN OKUNABİLİRLİK ANALİZİ

EXPENDITURE IN TURKEY IN CONTEXT OF TAX COMPLEXITY READABILITY ANALYSIS OF TAXES

Ercan YELMAN

Öğr. Gör. Düzce Üniversitesi, Akçakoca Meslek Yüksekokulu

Lecturer, University of Düzce, Akçakoca Vocational School

E-posta: ercanyelman@duzce.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7077-375X>

Özet

Vergi kanunlarının karmaşık oluşu ve okunabilirliğine ilişkin hususlar yeni olmamakla birlikte günümüzde hala tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bu çerçevede hazırlanan bu çalışmada vergi karmaşıklığı bağlamında Türkiye’de harcama vergilerinin okunabilirlik analizi ele alınmıştır. Çalışmanın ana teması bu doğrultuda hazırlanarak Türk Vergi Sistemi içerisinde yer alan harcama vergilerinin vergi karmaşıklığı bağlamında okunabilirlik açısından karmaşıklık düzeyleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Türk Vergi Sistemi’nde yer alan harcama vergilerinin vergi karmaşıklığı bağlamında kanun metinlerin okunabilirlik düzeylerini ölçmektir. Çalışmanın amacı doğrultusunda harcama vergileri ayrı ayrı Ateşman okunabilirlik formülü yardımı ile analiz edilmiştir. Çalışma

neticesinde ilgili kanun metinlerine bakıldığında en karmaşık vergi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi olurken okunabilirlik düzeyi en kolay kanun ise Şans Oyunları Vergisi Kanunu olarak gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergilendirme İlkeleri, Basitlik ve Açıklık İlkesi, Vergi Karmaşıklığı, Vergi Kanunlarının Okunabilirliği

JEL Sınıflandırması: K34

Abstract

The complexity and legibility of tax laws is a traditional approach, but still continues to be the subject of discussion today. In this study, which was prepared within the framework of this scope, the issue of readability analysis of expenditure taxes in the context of tax complexity is discussed in Turkey. The main theme of the study was prepared in this direction, in this context, the legibility levels of tax complexity of expenditure taxes were examined in Turkish Tax System. The aim of the study is to measure how the tax complexity of expenditure taxes affects the legibility levels of law texts in the Turkish Tax System. For purpose of this study, expenditure taxes were analyzed separately with the help of Ateşman readability formula. As a result of the study, when the relevant law texts are examined, it has been observed that the most complex tax systems are the Banking and Insurance Transactions Tax, while the most legible law is the Gambling Tax Law.

Keywords: Taxation Principles, Simplicity and Clarity Principles, Tax Complexity, Readability of Tax Laws

JEL Classifications: K34

Giriş

Devletin en önemli gelir kaynağı vergilerdir. Vergi sistemlerinin verimli ve etkin bir şekilde çalışması vergilerin eksiksiz ve zamanında tam olarak toplanmasına bağlıdır. Bu verimliliği ve etkinliği etkileyen hususlardan biri de vergi kanunlarının sade ve anlaşılır olmasıdır. Bu nedenle vergi karmaşıklığı, hem mükellefler hem de vergi idaresi ve yargısı için önemli bir kavramdır. Bu denli popüler ve tartışma konusu olan bu kavram, sadece Türkiye’de değil aynı zamanda tüm dünyada

tartışma konusu olmakla birlikte sürekli gündemi meşgul eden bir husustur. Vergi karmaşıklığını meydana getiren unsurlar ve nedenlerin yanı sıra bu karmaşıklığı gidermek için yapılan çalışmalar incelendiğinde vergi karmaşıklığı kavramına ilişkin net bir tanımlama yapılamamaktadır (Saad, 2014, s. 1071). Bu nedenle mevzuatın okunabilirliğinin ve anlaşılabilirliğinin zorluğu, vergi hukuku karmaşıklığının olası nedenlerinden biridir. Bu bağlamda vergi ile ilgili kanun ve düzenlemelerinin anlaşılır olması vergi uyumunu artırmakla birlikte vergi kayıplarını ve kaçakçılığını da azaltabilmektedir.

Vergi karmaşıklığını gerek minimize etmek gerekse de vergi uyumunu artırmak açısından karmaşıklık seviyesinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede literatür incelendiğinde vergi karmaşıklığını ölçmek için çeşitli yöntemler ve ölçütler kullanılmaktadır (Öner & Cural, s. 2019, s. 100). Bu çalışmanın konusunu vergi karmaşıklığı bağlamında Türkiye’de harcama vergilerinin okunabilirlik düzeyinin analizi oluşturmaktadır. İlgili çalışma kapsamında harcama vergilerinin seçilmesinin nedeni ise Türk Vergi Sistemi’ne (TVS) bakıldığında dolaylı ve dolaysız vergilerden meydana geldiği görülmektedir. Bu bağlamda devletin elde etmiş olduğu vergi gelirlerinin % 67’ si dolaylı vergilerden, %33’ü ise dolaysız vergilerden oluşmaktadır. Söz konusu dolaylı vergilerden elde edilen gelirlerin ise yaklaşık %84’ü ÖTV, KDV gibi harcama vergilerinden oluşmaktadır. 2020 vergi gelirleri incelendiğinde sadece KDV ve ÖTV’den elde edilen gelir düzeyi tüm vergi gelirlerinin %45’ini oluşturmaktadır. Böylece TVS’in temel gelir kaynağı harcamalar ve işlemler üzerinden alınan vergilerden oluştuğu ifade edilebilir (Yeşilyurt, 2016, s. 239). Bu nedenle harcama vergilerine ilişkin mevzuatın iyi anlaşılması vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Yapılan literatür taraması neticesinde bu denli önemli olan bir gelir kaynağının vergi karmaşıklığı bağlamında okunabilirlik düzeylerinin incelenmesine yönelik araştırmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Çalışmada harcama vergilerinin karmaşıklık düzeylerinin belirlenerek, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, TVS’de yer alan harcama vergilerinin vergi karmaşıklığı bağlamında kanun metinlerin okunabilirlik düzeylerini ölçmektir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda harcama vergileri ayrı ayrı “ateşman okunabilirlik formülü” ile analiz edilmiştir. Analiz yapılırken; kanunun içerisinde yer alan başlıklar, dipnotlar, madde numaraları vb. noktalar hesaplamaya dâhil edilmemiştir. Çalışmanın sonucunda söz konusu kanun metinlerinin genel olarak karmaşık olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda vergilendirme ilkeleri ve vergi karmaşıklığına ilişkin kavramsal çerçeve, ikinci kısımda vergi karmaşıklığı ve vergi kanunlarının okunabilirliğine ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Son kısımda ise araştırmanın yöntem ve bulgularına yer verilmiştir.

1. Vergilendirme İlkeleri ve Vergi Karmaşıklığına İlişkin Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu kısmında vergilendirme ilkeleri, vergi hukukunda basitlik, açıklık ilkesi ve vergi karmaşıklığı kavramları açıklandıktan sonra karmaşıklığın öneminden bahsedilmiştir.

1.1. Vergilendirme İlkeleri

Devletin en önemli gelir kaynağı olan vergilerden istenilen verimliliğin elde edilmesi ve vergilerin fonksiyonlarının yerine getirilebilmesi için vergi sistemlerinin de etkin ve verimli çalışması gerekmektedir. Bu etkinlik ve verimliliğinin sağlanması, vergilerden beklenen amaç ve fonksiyonların gerçekleşmesi için vergi sistemlerinde olması gereken bir takım ilkeler bulunmaktadır. Bu ilkeler literatüründe vergilendirme ilkeleri olarak adlandırılmaktadır (Pehlivan, 2017, s. 145) Başka bir deyişle vergilendirme ilkeleri, uygulanan veya uygulanacak olan vergilerin amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için tabi olduğu normları ifade etmektedir (Buyrukoglu & Buzkiran, 2016, s. 2078).

Literatür incelendiğinde vergilendirmeye ilişkin ilkeler Adam Smith ile başlamış, daha sonra Adolph Wagner’in vergilendirme ilkeleri ile devam etmiştir. Sonraki değişim ve gelişimlere paralel olarak H. Haller ve F. Neumark bu ilkeleri geliştirerek vergilendirmenin temellerini belirlemişlerdir. Tarihsel süreç içerisinde bu ilkelerin içerikleri değişime

uğrasa da hâlâ vergilendirme konularında belirleyici etkiye sahip oldukları görülmektedir (Arslan, 2020, s. 689). Vergilendirme ilkeleri literatürde çeşitli sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu çerçevede genel kabul görmüş olan sınıflandırma Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Genel Kabul Görmüş Vergilendirme İlkelerinin Sınıflandırılması

A. Smith Vergilendirme İlkeleri	A. Wagner Vergilendirme İlkeleri	H. Haller Vergilendirme İlkeleri	F. Neumark Vergilendirme İlkeleri
Adalet İlkesi	Mali İlkeler	Mali Amaç	Ahlaki ve Sosyal Vergilendirme İlkeleri
Belirlilik İlkesi	İktisadi İlkeler	Özgürlük Amacı	Vergi Hukuku ve Vergi Tekniğine Ait İlkeler
Uygunluk İlkesi	Adalet İlkeleri	Refah Amacı	Mali İlkeler
İktisadilik İlkesi	Basitlik İlkesi	Adalet Amacı	İktisadi İlkeler
	Öngörülebilirlik İlkesi		

Kaynak: Durmaz, 2017, s. 145; Arslan, 2020, s. 689; Pehlivan, 2017, s. 145-160 yararlanarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu sınıflandırma kapsamında vergi sisteminin verimli ve etkin çalışması, söz konusu ilkelere bağlıdır. Öyle ki uygulanan ya da uygulanacak olan vergilerin etkin, adil ve basit olması vergi sistemlerinin daha verimli çalışmasını sağlamaktadır. Özellikle de vergi kanunların basit ve anlaşılır olması bu etkinlik açısından önemlidir (Uğurlu, 2019, s. 178).

1.2.Vergi Hukukunda Basitlik ve Açıklık İlkesi

Basitlik kelime itibariyle “*yapılması veya anlaşılması kolay olan, karışık olmayan, bayağı*” anlamlarına gelmektedir (TDK, Güncel Türkçe Sözlük, 2021). Vergi hukukunda basitlik ilkesini, vergilendirme hususunda yapılan ya da yapılacak olan düzenlemelerin sade olması ve kolay bir şekilde mükellefler tarafından anlaşılabilir olması şeklinde tanımlamak mümkündür (Pehlivan, 2018, s. 60). Daha geniş bir ifade ile basitlik ilkesi, verginin temel unsurlarının neler olduğunun yanı sıra vergi

sisteminde yer alan ve farklı konularda hangi vergilerin olduğu, ne kadar vergi alınacağı ve aynı zamanda verginin amacının açık ve net bir şekilde kavranabilmesi anlamını taşımaktadır (Durmaz, 2017, s. 145).

TVS içerisinde yer alan vergiler açısından, basitlik ilkesi hem vergi idaresi hem de mükellef nezdinde son derece önemli bir ilke olarak görülmektedir. Bu bağlamda vergilendirmeye ilişkin düzenlemeler ya da hususlarda meydana gelen hataların veya karmaşık hükümlerin olması hem devlet hem de mükellef açısından açık ve gizli maliyetler yükleyebilmektedir. Bu nedenle vergi sistemlerinin karmaşık olması vergi mükelleflerinin vergiden kaçınmasına ya da vergi kaçırmasına neden olduğu gibi aynı zamanda vergi gelirlerinde kayıplara neden olabilmektedir. İlgili bu olumsuzluklar, aynı zamanda vergi sistemlerine ve devlete olan güven ve saygınlığı azaltabilmektedir. Oysa mükelleflerin vergiye uyumunu ve vergilendirmeye ilişkin hususların benimsenmesini sağlamak açısından vergilendirmeye ilişkin düzenlemelerin sade, kolay ve anlaşılabilir nitelikte olması gerekmektedir (Saraçoğlu vd, 2018, s. 287).

Vergilendirmede açıklık ilkesi; verginin temel hususları ve vergilendirmeye ilişkin düzenlemelerin, hem mükellefler hem de vergi idaresi açısından sade ve anlaşılır olmasının yanı sıra aynı zamanda bu düzenlemelerin yanlış anlamlara ve yorumlara yer vermeyecek şekilde düzenlenmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Dirican, 2020, s. 40). Bu bağlamda hem mükellefler hem de vergi idaresi açısından, verginin temel unsurları, vergiyi doğuran olay, kaynağı vb. diğer noktalarda yapılan ya da yapılacak olan düzenlemelerin sade ve anlaşılır olması gerekmektedir. Bu nedenle vergi politikalarının ve vergi sistemlerinin başarıya ulaşması için söz konusu düzenlemelerin herkes tarafından anlaşılıyor olması gerekmektedir. Aksi takdirde vergi kanun ve düzenlemelerinin karmaşık bir şekilde yazılması mükelleflerin vergiden kaçınmasına, vergi kaçırmasına ve bu durumun sonucunda da vergiye uyumun azalmasına neden olabilmektedir. Ayrıca vergi kanun ve düzenlemelerinin karmaşık halde yazılması sadece vergi mükellefleri için değil aynı zamanda vergi idaresi ve yargısı için de önem arz etmektedir (Akdoğan, 2020, s. 217-218). Literatürde basitlik ve açıklık ilkesi farklı ilkeler gibi görünüyorsa da aslında basitlik ilkesi aynı zamanda açıklık ilkesinin tamamlayıcı

unsurlarından biri olduğundan, bu iki ilkenin birinden ayrı düşünülmemesi gerekmektedir (Arslan, 2020, s. 690).

1.3. Vergi Karmaşıklığı Kavramı ve Vergi Karmaşıklığının Önemi

Vergilendirmeye yönelik işlemlere basitlik ve açıklık ilkesi çerçevesinde incelendiğinde vergi kanun ve düzenlemelerinin, günlük konuşma dilinin dışında yazılmaları, kolaylıkla anlaşılmamaları durumu gerek mükellefleri gerekse vergi idaresi ile vergi yargısı açısından bir takım sorun ve karmaşıklığına neden olabilmektedir (Akdoğan, 2020, s. 217-218). Bu nedenle vergi karmaşıklığı, vergi mevzuatı ve vergilendirme işlemleri açısından önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Öner & Cural, 2019, s. 99).

Literatür incelendiğinde vergi karmaşıklığına ilişkin birçok tanımlama yapılmıştır. Ancak vergi karmaşıklığına ilişkin gerek Türkiye’de gerekse dünyada yayınlanan bilimsel eserlerde net bir tanımlama yapılmadığı görülmektedir (Karabacak, 2013a, s. 17). Bunun temel sebebi, vergi sistemlerinin karmaşıklığının çok boyutlu olması şeklinde ifade edilebilmektedir (Saygın vd, 2019, s. 146). Karmaşıklık kelime itibariyle “öğelerinin veya gerekli işlemlerin sayısının çokluğu, çeşitliliği yüzünden anlaşılması, yapılması güç olan, komplike olması” şeklinde ifade edilmektedir (TDK, Güncel Türkçe Sözlük, 2021). Vergi karmaşıklığını; mükelleflerin vergi kanunları ve düzenlemelerine ilişkin hususları anlaması ve aynı zamanda bu düzenlemeler ile kanunlara uyum sağlaması şeklinde tanımlamak mümkündür (Üyümez, 2016, s. 77). Vergi karmaşıklığına ilişkin literatür incelendiğinde bilim insanları vergi karmaşıklığını tanımlamaktan ziyade daha çok söz konusu karmaşıklığa neden olan çeşitli faktörleri sınıflandırıldığı görülmektedir (Zeren, 2019, s. 146).

Slemrod (1989),a göre vergi karmaşıklığına neden olan faktörleri öngörülebilirlik, idare edilebilirlik, zorluk ve uygulanabilirlik şeklinde ifade etmiştir (Budak & Benk, 2020, s. 170). McCaffery (1990) ise vergi karmaşıklığına neden olan faktörleri teknik karmaşıklık, yapısal karmaşıklık ve uyum karmaşıklığı şeklinde ifade etmiştir (Budak vd, 2017, s. 64).

Teknik olarak karmaşıklık, vergi kanunlarında yer alan metinlerin anlamına ilişkin algılama zorluğu olarak ifade edilmektedir. Yapısal anlamda karmaşıklık ise, mükelleflere ve vergi idaresine avantaj sağlamak amacıyla belirli husus ve düzenlemeler ile bunları meydana getiren kurallara uyma zorunluğunu içermektedir. Son olarak uyum karmaşıklığı ise vergilendirmeye ilişkin kayıt ve hususların usulüne uygun şekilde hazırlanırken yaşanan zorlukları ifade etmektedir (Değirmenci, 2019, s. 6).

Cooper 1993 yılında yaptığı çalışmada vergi karmaşıklığına neden olan faktörleri orantılılık, öngörülebilirlik, uyumluluk, yönetim ve koordinasyon şeklinde belirtmiştir (Cooper; 1993, Aktararan, Öner & Cural, 2019, s. 99). Bu bağlamda vergi sisteminin karmaşıklığı, dört farklı kategoride incelenebilmektedir. Vergilendirmeye ilişkin politikalardan, vergi mevzuatlarından ve yönetim anlayışından kaynaklanan karmaşıklar ile mükelleflerin vergi uyumuna ilişkin karmaşıklıklardır. Vergi politikalarına ilişkin karmaşıklar; genel olarak vergilendirmenin mali amaçları dışında meydana gelen düzenlemelerle ortaya çıkarken, vergi mevzuatların karmaşıklığı ise kanunların yasama organları tarafından hazırlanırken okunabilirlik düzeyleri ile diğer anlamlarda meydana gelen karmaşıklıklar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bir diğer faktör olan yönetsel karmaşıklık, vergi idarelerinin uygulamalarda ortaya koymuş olduğu farklı kural ve uygulamaların neden olmasından kaynaklanmaktadır. Son olarak uyumsuz karmaşıklık ise vergi mükelleflerinin vergilendirmeye ilişkin hesaplama ve vergi planlamalarına dair meydana gelmektedir (Saygın vd, 2019, s.146). Çalışmada bu faktörler içerisinde vergi mevzuatından kaynaklanan karmaşıklıklar ile vergi kanunlarının okunabilirliğinden kaynaklanan karmaşıklıklar çerçevesinde analiz yapılmıştır.

2. Literatür Taraması

Çalışmada vergi mevzuatından kaynaklanan karmaşıklıklar çerçevesinde geçmişten günümüze kadar benzer nitelikte yapılan çalışmalar Tablo- 2'de sunulmuştur. Bu çerçevede yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde elde edilen sonuçlara bakıldığında vergi kanunlarının genel olarak karmaşık olduğu ve okunabilirlik düzeyinin zor olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Vergi Karmaşıklığını ve Vergi Kanunlarının Okunabilirliğini Ölçmek Amacıyla Yapılan Bazı Çalışmalar

Yazar veya Yazarın İsimleri	Çalışmanın Yılı	Çalışmanın Başlığı	Çalışmanın Sonucu
Karabacak	2013b	Türk Vergi Kanunlarının Karmaşıklık Düzeyinin Ölçümü Üzerine Bir Deneme	Çalışmada, Türk Vergi Sistemi’nde yer alan kanunlarının karmaşıklık düzeyi Taylor (1953) tarafından geliştirilen “çıkartmalı okunabilirlik tekniği” ile ölçülmüştür. Vergi kanunlarına yönelik çıkartmalı puanlarla ulaşılan genel sonuç kanunların karmaşıklık düzeyinin oldukça yüksek olduğu yönündedir.
Umar	2013	Complexity Of Nigerian Company Income Tax Act (CITA 2007): Readability Assessment	Çalışmada Nijerya Gelir Vergisi Kanunu’nun okunabilirlik düzeyinin test edilmesi amacıyla Flesch Okuma Kolaylığı Puanı ve Flesch-Kincaid Sınıf Düzeyi, Ortalama Cümle Uzunluğu (ASL) ve Pasif Ses Yüzdesi (PPV) formülleri kullanılmıştır. Bu çerçevede Nijerya Kurumlar Vergisi Yasası’nın düşük okunabilirlik seviyesine sahip olduğu ve kanun metinlerinin anlaşılmasının zor olduğu sonucuna varılmıştır.
Robert P. Strauss and Skye Toor	2014	The Readability of the US Federal Income Tax System: Some First Results	Çalışmada yapılan okunabilirlik değerlendirmeleri Fog Index ve Flesch’e dayanmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre ABD vergi sisteminin okunabilirliğinin “zor” olduğu ve eğitim seviyesinin 12. sınıf okuma seviyesinde olduğu görülmüştür.
Saad vd;	2014	Complexity Of The Malaysian Income Tax Act 1967: Readability Assessment	Çalışmada yapılan okunabilirlik değerlendirmeleri FRES ve F-KGL analizi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre gelir vergisi kanununun anlaşılması karmaşık düzeydedir. Bulgular, incelenen materyallerin yeniden yazılması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca karmaşıklığın giderilmesinin sadece bilgi birikimine değil, aynı zamanda vergi dairesine de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Umar ve Saad	2015	Readability Assessment of Nigerian Company Income Tax Act	Çalışmada Nijerya Kurumlar Vergisi Kanunu'nun (CITA 2007), okunabilirlik düzeyini ölçmek için Flesch Reading Ease Score (FRES), Flesch-Kincaid Grade Level (F-KGL), Ortalama Cümle Uzunluğu (ASL) ve Pasif Ses Yüzdesi (PPV) gibi okunabilirlik formüllerini kullanmışlardır. Araştırma sonuçları, CITA 2007'nin okunabilirliğinin düşük olduğunu ve bu durumun kanunun anlaşılmasını çok zorlaştırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca, sonuçlar CITA 2007'nin ancak yükseköğrenim görmüş bireyler tarafından anlaşılabileceğini göstermektedir.
Saad ve Udin	2016	Public Rulings as Explanatory Materials to the Income Tax Act 1967: Readability Assessment	Gelir Vergisine ek olarak çıkarılan kamu kararlarının okunabilirlik düzeyini ölçmek amacıyla Flesch Reading Ease Index (FRES) ve Flesch-Kincaid Grade Level Index (F-KGL) olmak üzere iki okunabilirlik ölçütü kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, kamu kararlarının çoğunluğunun zor kategoriye girdiğini ve materyalleri anlamak için mükelleflerin yükseköğrenime sahip olmaları gerektirdiğini ortaya koymaktadır.
Yusoff ve Mohd	2018	E-Filing Readability and Taxpayer's Understanding	Çalışma, okunabilirlik açısından bireysel vergi mükellefleri arasında e-beyannamelerin karmaşıklığını incelemektedir. E-beyannamelerin okunabilirliğini ölçmek için Flesch Reading Ease Readability (FRES) ve Flesch-Kincaid Grade Level Readability (F-KGL) kullanılmıştır. Ayrıca mükelleflerin bireysel anlayışlarını ölçmek için beşli likert tipi anket çalışması yapılmıştır. Bireysel mükellefler arasında e-beyannamelerin okunabilirlik düzeyinin ortalama düzeyde olduğunu ve ancak mezuniyet/STPM/diploma, lisans ve lisansüstü düzeydeki mükellefler tarafından iyi anlaşılabilceğini göstermektedir.

Öner ve Cural	2019	Vergi Karmaşıklığı: Gelir Vergisi Kanunu, Gelir Vergisi Beyanname Düzenleme Rehberleri ve Beyan Broşürlerinin Okunabilirliği	İlgili çalışmada Türk Gelir Vergisi'nin karmaşıklık düzeyi incelemiştir. Çalışmada Flesch Reading Ease Score (FRES) formülü, Flesch-Kincaid Grade Level (F-KGL) formülü, Gunning-Fog indeksi ve Türkçe metinler için geliştirilmiş olan Ateşman okunabilirlik formülü'nü kullanmıştır. Yapılan çalışmada gelir vergisi kanunu ve gelir vergisi çerçevesinde yapılan diğer düzenlemelerde yer alan metinlerin okunabilirlik seviyesinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda söz konusu metinlerin lisans ve lisansüstü mükellefler açısından okunabilir olduğu görülmektedir.
Değirmenci	2019	Gelir Üzerinden Alınan Vergiler Kapsamında Türk Vergi Sisteminde Vergi Karmaşıklığı Analizi	Çalışmada vergi karmaşıklığının tespit edilmesi amacıyla Türk Gelir Vergisi Kanunu ve Türk Kurumlar Vergisi Kanununun bölümler itibarıyla okunabilirlik düzeyi Ateşman okunabilirlik formülü kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma neticesinde Ateşman okunabilirlik testi çerçevesinde gelir üzerinden alınan vergilerin metinlerine ilişkin okunabilirlik düzeyinin zor olduğu sonucuna varılmıştır. Bir başka ifade ile TVS içerisinde yer alan gelir vergisi kanununun anlaşılır olmadığı sonucuna varılmıştır.
Martinez ve Silva	2019	Tax Law Readability and Tax Complexity	Çalışma neticesinde elde edilen sonuçlara bakıldığında söz konusu kanun metinlerinin uzun cümle ve kelimelerden meydana geldiği görülmektedir. Ayrıca çalışmada söz konusu kanun metinlerinin okunmasının ancak mükelleflerin yüksek düzeyde eğitim almaları gerektiği vurgulanırken, kanun metinlerinin anlaşılabilir düzeyleri ise düşük seviyede olduğu ifade edilmiştir.
Arslan	2020	Vergilemede Açıklık Ve Basitlik İlkesi: Kurumlar Vergisi Kanunu'nun Okunabilirlik Düzeyine İlişkin Bir İnceleme	Çalışmada TVS'de süregelen vergi karmaşıklığı, Kurumlar Vergisi Kanunu'nu üzerinden Ateşman okunabilirlik formülü çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışma neticesinde Kurumlar Vergisi Kanunu'nda yer alan metinlerin okunabilirliğinin zor olduğu sonucuna varılmıştır.

Çakır	2021	Türk Vergi Sisteminde Vergi Karmaşıklığının Analizi	Çalışma kapsamında Türk Vergi Sisteminde yer alan Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Katma Değer Vergisi'nin karmaşıklık düzeyleri ölçülmüştür. Bu bağlamda elde edilen sonuçlara bakıldığında söz konusu bu vergilerin karmaşıklık düzeylerin kabul edilebilir seviyenin üzerinde çıktığı ifade edilmektedir.
-------	------	---	--

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

3. Harcama Vergilerinin Karmaşıklık Analizi

Çalışmanın bu kısmında harcama vergilerinin kanun metinleri Ateşman okunabilirlik formülü kapsamında analizleri yapılmış olup, ilgili analiz sonuçlarına ve araştırmanın yöntemine yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Okunabilirlik kavramına ilişkin birçok tanımlama yapılmıştır. Okunabilirlik genel olarak metinlerin okunabilirlik testleri ve formülleri ile bireylerin okuma düzeylerine yönelik olarak yapılan değerlendirme şeklinde ifade edilmiştir (Bora & Arslan, 2021, s. 22). Bir başka ifade ile okunabilirlik, yazılan metinlerin anlaşılması yönünden bireyler tarafından anlama düzeylerinin kolaylık ve zorluk derecesini ifade edilmektedir (Ateşman, 1997, s. 71). Okunabilirlik, çoğu zaman ilgili metinlerin niceliksel özelliklerini, diğer bir ifade ile kelime sayısı ile uzunluklarını değerlendirerek metinlerin güçlük derecesini ölçmeyi amaçlamaktadır (Bağcı & Ünal, 2013, s. 13).

Metinlerin okunabilirliği, günümüzde birçok kişi tarafından yeni bir kavram olarak algılanmasına rağmen aslında bu çerçevede yapılan çalışmalar eskiye dayanmaktadır. Bu bağlamda zamanla metinlerin okunabilirliğine ilişkinde gelişimler ve değişimler meydana gelmiştir (Değirmenci, 2016, s. 56). Geçmişten günümüze kadar yaşanan bu değişimlerle birlikte okunabilirlik düzeylerinin ölçülmesi için birçok çalışma ve hesaplama yapılmıştır. İlk zamanlarda yapılan çalışmalarda İngiliz dili için oldukça fazla formül geliştirilirken daha sonra farklı diller içinde okunabilirlik düzeylerinin ölçülmesine yönelik çalışmalarda yapılmıştır (Arslan, 2020, s. 692). Günümüzde ise farklı diller için

okunabilirlik düzeylerinin ölçülmesinde genel olarak; Dale Cale formülü, Gunning Fog Endeksi, Flesch-Kincaid okunabilirlik formülü ve Fry okunabilirlik grafiği formülleri kullanılmaktadır (Zorbaz, 2007, s. 82). Ancak İngilizce dil yapısının Türkçe ’ye göre farklılık göstermesi, Ateşman okunabilirlik formülünün Türkçe metinler için geliştirilmiş olması (Değirmenci, 2016, s. 82) nedeniyle çalışmada Ateşman okunabilirlik formülü kullanılmıştır. Ateşman okunabilirlik formülü Flesch formülü esas alınarak hazırlanmış ve bu bağlamda Türkçe metinlerin okunabilirlik düzeylerinin ölçülmesi amacıyla geliştirilmiştir. Bu çerçevede Ateşman okunabilirlik formülü şu şekilde hazırlanmıştır;

$$\text{Okunabilirlik Değeri} = (198,825) - 40,175 (X) - 2610 (Y)$$

X : Hece olarak ortalama sözcük uzunluğu (hece sayısı / kelime sayısı)

Y = Sözcük olarak ortalama cümle uzunluğu (kelime sayısı / cümle sayısı)

Yukarıda verilen formüle göre metinlerin okunabilirlik değerini bulmak için hesaplanmaya dâhil edilen metinlerde X, yani hece olarak ortalama sözcük uzunluğu bulunur. Hece olarak ortalama sözcük uzunluğu ise hesaplamaya dahil edilen metinlerde yer alan cümle sayısının kelime sayısına bölünmesi ile bulunmaktadır. Daha sonra değerlendirmeye alınan metinlerde ortalama sözcük uzunluğu, yani Y ifadesi bulunur. Hesaplama da ortalama sözcük uzunluğu ise yine hesaplamaya dahil edilen metinlerde yer alan kelime sayısı cümle sayısına bölünerek hesaplanmaktadır. Böylece metinlerin okunabilirlik değerleri hesaplanmış olmaktadır. Ender Ateşman’ın bu formül sonucunda elde edilen metinlerin okunabilirlik değerleri ile metinlerin okunabilirlik seviyesi arasındaki ilişkiyi aşağıdaki tablo ile belirtmektedir (Ateşman, 1997, s. 74).

Tablo 3: Metinlerin Okunabilirlik Seviyesi ve Okunabilirlik Sayıları

Metinlerin Seviyesi	Okunabilirlik	Metinlerin Okunabilirlik Değeri
Çok Kolay		90-100
Kolay		70-89
Orta Güçlükte		50-69
Zor		30-49
Çok Zor		1-29

Kaynak : (Ateşman, 1997, s. 74).

Tablo- 3'te görüldüğü üzere Ateşman formülü neticesinde elde edilen okunabilirlik değerleri aynı zamanda metinlerin okunabilirlik seviyesini de belirlemektedir. Örneğin Ateşman formülü sonucunda metinlerin okunabilirlik değeri 100 olan bir metin okunabilirlik düzeyi çok kolay iken, okunabilirlik değerinin 29 olması halinde ise bu metnin okunabilirlik seviyesinin çok zor olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca Ateşman formülünden elde edilen okunabilirlik değeri ile bireylerin eğitimi açısından okuma düzeyleri arasındaki ilişki aşağıda Tablo-4'de verilmiştir.

Tablo 4: *Ateşman Metinlerin Okunabilirlik Endeksi ile Bireylerin Okuma Eğitim Seviyeleri Arasındaki İlişki*

Okunabilirlik Değeri	Bireylerin Okuma Eğitim Seviyeleri
90 - 100	4. sınıf ve daha alt sınıflar tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.
80 - 89	5. veya 6. sınıf öğrencileri tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.
70 - 79	7. veya 8. sınıf öğrencileri tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.
60-69	9. ya da 10. sınıf öğrencileri tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.
50-59	11. ya da 12 sınıf öğrencileri tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.
40-49	Ön lisans mezunları tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.
30-39	Lisans mezunları tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.
29 ve altı	Lisansüstü mezunları tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.

Kaynak: Ateşman okunabilirlik indeksi ile okunabilirlik düzeyleri arasındaki ilişki, <http://okunabilirlikindeksi.com/> (E.T., 08.06.2021).

Tablo- 4 incelendiğinde, Ateşman formülünden elde edilen okunabilirlik değerinin karşılığında bireylerin tahmini okunabilirlik eğitim düzeyleri arasındaki ilişki belirtilmiştir. Örneğin; okunabilirlik sayısı 29 olan bir metnin bireyin tahmini eğitim düzeyi en az lisansüstü olmalıdır.

3.2.Bulgular ve Değerlendirme

Çalışmanın bu kısmında harcama vergilerinin kanun metinlerinin karmaşıklık analizi sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Çalışmada, harcama vergilerinin vergi karmaşıklığı açısından ilgili

kanunların okunabilirliği Ateşman okunabilirlik formülü ile ölçülmüştür. Ayrıca analiz yapılırken, sadece kanunun içerisinde yer alan madde metinleri çalışma kapsamına dâhil edilmiş olup, kanunda yer alan başlık, madde numaraları, dipnot vb. noktalar hesaplamaya dâhil edilmemiştir.

Tablo 5 : Harcama Vergilerinin Genel Olarak Karmaşıklık Analizi

	Ortalama Sözcük Uzunluğu	Ortalama Cümle Uzunluğu	Ateşman Okunabilirlik Endeksi	Okunabilirlik Düzeyi
Katma Değer Vergisi	2,76	22,40	29,50	Lisans Mezunu
Özel Tüketim Vergisi	2,64	16	51	11-12. Sınıf
Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	2,85	25,2	18,60	Lisans Üstü Mezunu
Konaklama Vergisi	2,89	17,9	36	Lisans Mezunu
Özel İletişim Vergisi	2,80	20,9	31,8	Lisans Mezunu
Şans Oyunları Vergisi	2,52	16,2	55,3	11-12. Sınıf
Dijital Hizmet Vergisi	2,85	20,09	29,8	Lisansüstü Mezunu
Damga Vergisi	2,72	20,6	35,8	Lisans Mezunu
Harçlar Kanunu	2,68	18,8	42,1	Ön Lisans

Kaynak: Ateşman okunabilirlik formülü çerçevesinde yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katma Değer Vergisi Kanunu (KDVK) toplamda 13621 sözcük içermektedir. KDVK’ya yönelik elde edilen bulgular Tablo- 5’de görülmektedir. Buna göre KDVK’daki sözcüklerin ortalama uzunluğu 2.76 iken ortalama cümle sayısı ise 22.40’dır. Okunabilirlik analizi bulgularına göre KDVK’nın okunabilirlik indeks değeri 29.50 olup, kanun metninin okunabilirlik düzeyi zor seviyedir. Bu bağlamda ilgili kanunun rahatlıkla okunabilmesi için en az lisans mezunu olmak gerekmektedir.

Özel Tüketim Vergisi Kanunu (ÖTVK) toplamda 5729 sözcük içermektedir. ÖTVK’ya yönelik elde edilen bulgular Tablo-5’te görüldüğü üzere; sözcüklerin ortalama uzunluğu 2.64 iken ortalama cümle sayısı ise 16’dır. Okunabilirlik analizi bulgularına göre ÖTVK’nın okunabilirlik

indeks değeri 51 olup, kanun metninin okunabilirlik düzeyi orta güçlüktedir. İlgili kanun 11-12.sınıflar tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.

Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi Kanunu (BSMVK) toplamda 1135 sözcük içermektedir. BSMVK'ya yönelik elde edilen bulgular Tablo-5'te görüldüğü üzere; BSMVK'daki sözcüklerin ortalama uzunluğu 2.85 iken ortalama cümle sayısı ise 25,2'dir. Okunabilirlik analizi bulgularına göre BSMVK'nın okunabilirlik indeks değeri 18,6 olup kanun metninin okunabilirlik düzeyi çok zor seviyesindedir ve ancak lisansüstü mezunu bireyler tarafından okunabilmektedir.

2020 yılında vergi sistemimize giren Konaklama Vergisi Kanunu (KVK) toplamda 287 sözcük içermektedir. KVK'ya yönelik elde edilen bulgular Tablo-5'te görüldüğü üzere; KVK'daki sözcüklerin ortalama uzunluğu 2.89 iken ortalama cümle sayısı ise 17,9'dur. Okunabilirlik analizi bulgularına göre KVK'nın okunabilirlik indeks değeri 36 olup, kanun metninin okunabilirlik düzeyi zor seviyesindedir ve ancak lisans mezunları tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.

Özel İletişim Vergisi Kanunu (ÖİVK) toplamda 439 sözcük içermektedir. ÖİVK'ya yönelik olarak ulaşılan bulgular Tablo-5'te görüldüğü üzere; ÖİVK'daki sözcüklerin ortalama uzunluğu 2,80 iken ortalama cümle sayısı ise 20,9'dir. Okunabilirlik analizi bulgularına göre ÖİVK'nın okunabilirlik İndeks değeri 31,8 olup, kanun metninin okunabilirlik düzeyi zor seviyesindedir ve ancak lisans mezunları tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.

Şans Oyunları Vergisi Kanunu (ŞOVK) toplamda 340 sözcük içermektedir. ŞOVK'ya yönelik elde edilen bulgular Tablo-5'te görüldüğü üzere; ŞOVK'daki sözcüklerin ortalama uzunluğu 2,52 iken ortalama cümle sayısı ise 16,2'dir. Okunabilirlik analizi bulgularına göre ŞOVK'nın okunabilirlik indeks değeri 55,3 olup, kanun metninin okunabilirlik düzeyi orta güçlükte olmakla birlikte 11-12. sınıflar tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.

Dijital Hizmet Vergisi Kanunu (DHVK) toplamda 1293 sözcük içermektedir. DHVK'ya yönelik elde edilen bulgular Tablo-5'te görüldüğü üzere; DHVK'daki sözcüklerin ortalama uzunluğu 2,85 iken ortalama

cümle sayısı ise 20,9’dir. Okunabilirlik analizi bulgularına göre DHVK’nın okunabilirlik indeks değeri 29,8 olup, kanun metninin okunabilirlik düzeyi zor seviyesindedir ve ancak lisans mezunları tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.

Damga Vergisi Kanunu (DVK) toplamda 3440 sözcük içermektedir. DVK’ya yönelik elde edilen bulgular Tablo-5’te görüldüğü üzere; DVK’daki sözcüklerin ortalama uzunluğu 2,72 iken ortalama cümle sayısı ise 20,6’dir. Okunabilirlik analizi bulgularına göre DVK’nın okunabilirlik indeks değeri 35,8 olup, kanun metninin okunabilirlik düzeyi zor seviyesindedir ve ancak lisans mezunları tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.

Harçlar Kanunu (HK) toplamda 9707 sözcük içermektedir. HK’ya yönelik elde edilen bulgular Tablo-5’te görüldüğü üzere; HK’daki sözcüklerin ortalama uzunluğu 2,68 iken ortalama cümle sayısı ise 18,8’dir. Okunabilirlik analizi bulgularına göre HK’nın okunabilirlik indeks değeri 42,1 olup, kanun metninin okunabilirlik düzeyi zor seviyesindedir ve ancak ön lisans mezunları tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.

Ateşman okunabilirlik formülü’ne göre yapılan harcama vergilerinin karmaşıklık analizi karşılaştırıldığında, en karmaşık vergi Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi Kanunu olurken, okunabilirlik düzeyi en kolay kanun ise Şans Oyunları Vergisi Kanunu’dur. Ayrıca harcama vergileri içerisinde hazineye en yüksek gelir sağlayan iki vergi olan KDV ve ÖTV’nin okunabilirlik düzeyi de oldukça zor olduğu görülmektedir. Tablo-5’te de görüldüğü üzere harcama vergilerinin okunabilirlik düzeyleri kolay anlaşılabilir olmadığı, yani karmaşık bir düzeyde oldukları ifade edilebilir.

SONUÇ

Çalışmada vergi karmaşıklığı bağlamında Türkiye’de harcama vergilerinin okunabilirlik analizi Ateşman okunabilirlik formülü ile ele alınmıştır. Çalışmanın ana teması bu doğrultuda hazırlanarak TVS içerisinde yer alan harcama vergilerinin, vergi karmaşıklığı bağlamında okunabilirlik açısından karmaşıklık düzeyleri incelenmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre, harcama vergilerinin genel olarak anlaşılabilirlik düzeyinin zor olduğu ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda harcama vergilerinin genel olarak kanun metinlerinin karmaşık bir halde olduğu sonucuna ulaşılabılır. Ayrıca elde edilen bulgular neticesinde okunabilirlik düzeyinin en zor olduğu vergi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi olurken okunabilirlik düzeyi en kolay vergi ise Şans Oyunları Vergisi olarak ortaya çıkmıştır. Analiz sonuçlarına göre elde edilen bir diğer bulgu ise, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisinin lisansüstü mezunlar tarafından kolay bir şekilde okunabildiğidir. En kolay anlaşılabilir kanun olan Şans Oyunları Vergisi kanununda ise 11-12. sınıflar tarafından rahatlıkla okunabilmektedir.

Vergi kanunlarının okunabilirliğine ilişkin yapılan çalışmalara baktığımızda çalışmamızda da olduğu genel olarak yaygın bir şekilde kullanılan okunabilirlik formülleri kullanılarak vergi karmaşıklığı ölçülmeye çalışılmıştır. Birbirinden farklı çalışmalar olmalarına rağmen benzer nitelikte sonuçlara ulaşılması yapılan analizlerin bir bakıma güvenilir olmasını da sağlayabilmektedir.

TVS’de yer alan harcama vergilerinin kanun metinlerinin Ateşman okunabilirlik formülü ile karmaşıklık düzeylerinin ölçülmesi elbette yeterli olmayabilir. Bu nedenle TVS’de yer alan vergi kanunların daha anlaşılır ve okunabilir şekilde düzenlenmesinin yanı sıra aynı zamanda vergi karmaşıklığını ölçmek için daha iyi ve objektif şekilde yeni okunabilirlik testleri geliştirilebilir ve çalışmalar yapılabilir. Okunabilirlik formülleri olsun ya da olmasın vergi kanunlarının metinsel olarak kolay anlaşılması hem mükellef hem de devlet açısından önemlidir. Bu bağlamda kanun yapıcılar tarafından vergilendirmeye ilişkin mevzuat çıkarılırken cümle yapıları, uzunluğu, hece sayısı vb. noktalarda vergi mükelleflerinin de anlayabilmesi için kanun metinlerinin anlaşılabilir olmaları önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2020). Kamu Maliyesi, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Arslan, C. B. (2020). Vergilemede açıklık ve basitlik ilkesi: kurumlar vergisi kanunu’nun okunabilirlik düzeyine ilişkin bir inceleme, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(4), 687-695.
- Ateşman okunabilirlik indeksi ile okunabilirlik düzeyleri arasındaki ilişki, <http://okunabilirlikindeksi.com/> (E.T: 08.06.2021).
- Ateşman, E. (1997). Türkçe okunabilirliğin ölçülmesi, Dil Dergisi, 58, 71-74.
- Bağcı, H. & Ünal Y. (2013). İlköğretim 8. sınıf türkçe ders kitaplarındaki metinlerin okunabilirlik düzeyi, Ana Dili Eğitimi Dergisi, 1(3), 12-28.
- Bora, A. & Arslan, M.A. (2021). Türkçe ders (5, 6, 7, 8) kitaplarındaki metinlerin okunabilirlik yönünden incelenmesi, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 10(1), 222-236.
- Budak T. & Benk S. (2020, April). The theoretical perspective of tax complexity indexes, International Academic Conference Multidisciplinary Issues and Contemporary Discussions in Social Science (Global Meeting of Social Science Community), Rome.
- Budak, T., James, S. & Benk, S. (2017, Mayıs). Vergi Sisteminin Basitleştirilmesi: Kavramsal Bir Değerlendirme, 32. Uluslararası Maliye Sempozyumu, Uludağ Üniversitesi, Antalya.
- Buyrukoğlu, S. & Buzkıran, D. (2016). Klasik ve modern vergileme ilkeleri çerçevesinde uzlaşma müessesesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(7), 2077-2091.
- Çakır, M. (2020), Türk Vergi Sisteminde Vergi Karmaşıklığının Analizi, doktora tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara
- Değirmenci, T. (2019) Gelir Üzerinden Alınan Vergiler Kapsamında Türk Vergi Sisteminde Vergi Karmaşıklığı Analizi, yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Dirican, H. (2020) Adam Smith'in Vergileme İlkeleri Çerçevesinde Vergiye Gönüllü Uyumun Analizi: Kocaeli Örneği, yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu.
- Durmaz, R. (2017). Katma değer vergisi kanunu'na sonradan eklenen hükümlerin vergide basitlik ve belirlilik ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi, Vergi Raporu, 219, 141-151.
- <https://www.sbb.gov.tr/vergi-gelirleri/> (E.T: 15.11.2021).
- Karabacak, Y. (2013a). Vergi karmaşıklığı modern vergi sistemlerinin kaçınılmaz sonucu mudur?, Mali Çözüm Dergisi, 120, 15-30.
- Karabacak, Y. (2013b). Türk vergi kanunlarının karmaşıklık düzeyinin ölçümü üzerine bir deneme. Maliye Dergisi, 165, 38-53.
- Martinez, A.L. & Silva, R. (2019). Tax law readability and tax complexity, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3440547 (E.T: 01.07.2021).
- Öner, S. & Cural, M. (2019). Vergi karmaşıklığı: gelir vergisi kanunu, gelir vergisi beyanname düzenleme rehberleri ve beyan broşürlerinin okunabilirliği, Maliye Araştırmaları Dergisi, 5(1), 99-114.
- Pehlivan, O. (2017). Kamu Maliyesi, Trabzon.
- Pehlivan, O. (2018). Kamu Maliyesi, Trabzon.
- Saad, N. & Udin, N. M. & Derashid, C. (2014). Complexity of the Malaysian income tax act 1967: readability, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 164, 606 – 612.
- Saad, N. & Udin, N.M. (2016). Public rulings as explanatory materials to the income tax act 1967: readability, Advanced Science Letters, 22(5-6), 1448-1451.
- Saad, N. (2014). Tax knowledge, tax complexity and tax compliance: taxpayers' view, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 109, 1069-1075.
- Saraç, F., Arslan, C.B. & Gümüş Ö.(2018, Nisan), Mevzuat Ekseninde Türkiye'de Vergi Karmaşıklığı, İCES (1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi), İstanbul.

- Saygın, Ö., Sandalcı U. & Sandalcı, İ. (2019). Vergi sistemi karmaşıklığının vergi uyumu üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik bir araştırma, *Vergi Sorunları Dergisi*, 366, 144-162.
- Strauss, R.P. & Toor, S. (2014). The Readability of the us federal income tax system: some first results, *National Tax Association*, 107, 1-17.
- TDK, Güncel Türkçe Sözlük (2021). <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 16.10.2021).
- Uğurlu, H. (2019). Vergilendirmede basitlik ilkesi açısından türk vergi sisteminin değerlendirilmesi, *The Journal of International Scientific Researches*, 4(2), 178-194.
- Umar, M. S. (2013). Complexity of nigerian company income tax act (CITA 2007): Readability Assessment, https://etd.uum.edu.my/5067/2/s809990_abstract.pdf (E.T: 01.07.2021).
- Umar, M.S.& Saad, N. (2013). Complexity of nigerian company income tax act, *Jurnal Pengurusan* 44, 25 – 33.
- Üyümez, M. E. (2016). Vergi mevzuatının karmaşıklığı ve uzlaşma yöntemi bağlamında vergi uyumunun değerlendirilmesi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 8(1), 75-92.
- Yeşilyurt, H. (2016), Bazı açılardan türk vergi sistemi eleştirisi: kirli yaşıyoruz, temizmiş gibi yapıyoruz, *TBB Dergisi*, 122, 235-258.
- Yusoff, S.N. & Mohd, S. (2018). E-filing readability and taxpayer’s understanding, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8(10), 1145-1152.
- Zeren, G. (2019). Türkiye’de ve bazı ülkelerde vergi karmaşıklığının karşılaştırmalı İncelenmesi, *International Journal of Public Finance*, 4(2), 145 – 165.
- Zorbaz, K. Z. (2007). Türkçe ders kitaplarındaki masalların kelime – cümle uzunlukları ve okunabilirlik düzeyleri üzerine bir değerlendirme, *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 3(1), 87-101

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Aralık 2021

Yıl 11, Sayı 2, ss.167-178.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1019216>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 04.11.2021

Kabul Tarihi: 13.12.2021

Journal of Individual & Society

December 2021

Year 11, Issue 2, pp.167-178.

Article Type: Research article

Submitted: 04.11.2021

Accepted: 13.12.2021

Atf Bilgisi / Reference Information

ÇELEBİ, E. (2021). John Locke Epistemolojisinde Doğruluk Kavramı, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), 167-178.

JOHN LOCKE EPİSTEMOLOJİSİNDE DOĞRULUK KAVRAMI

A CONCEPT OF TRUTH IN JOHN LOCKE EPISTEMOLOGY

Emin ÇELEBİ

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü
Prof. Dr., University of İnönü, Faculty of Arts and Sciences, Philosophy Department
E-posta: emin.celebi@inonu.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8548-3811>

Öz

17. yüzyılın önemli düşünürlerinden olan J. Locke, dönemin epistemolojik paradigmasının oluşumunda önemli bir rol ifa etmiştir. Felsefi görüşleriyle kendisinden sonraki dönemleri de etkileyen filozof, özellikle Aydınlanma düşüncesinin kilometre taşlarından biri olarak kabul edilebilir. Epistemolojisini bütünüyle deney üzerine inşa etme iddiasında olan filozofun, bu iddiasını ne denli tutarlı bir biçimde gerçekleştirdiği tartışmaya açıktır. Bununla beraber epistemolojisini kurgularken yaptığı birçok çözümlenin çağdaş epistemolojilerde karşılık bulan bir mahiyette olduğunu söyleyebiliriz. Epistemolojik doğruluk meselesi de bunlardan biridir. Bu çalışmada Locke'un doğruluk görüşü, epistemolojisi bağlamında tartışmaya konu edilecek ve ancak kısmi bir doğruluk ortaya koyabildiği ileri sürülecektir. Bunun ise filozofun "bütün bilgilerimizin basit idelerden oluştuğu" biçimindeki tümel ve tikeli tazammun eden kabulünden kaynaklandığı iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: J. Locke, Bilgi, İde, Doğruluk.

Abstract

J. Locke, one of the important thinkers of the 17th century, played an important role in the formation of the epistemological paradigm of the period. The philosopher, who influenced the periods after him with his philosophical views, can be considered as one of the milestones of the Enlightenment thought. It is open to debate whether the philosopher, who claims to build her epistemology entirely on experiment, realizes this claim consistently. However, we can say that many of the analyzes she made while constructing her epistemology found their way into contemporary epistemologies. The issue of epistemological truth is one of them. In this study, Locke's view of truth will be discussed in the context of his epistemology and it will be argued that he can only reveal a partial truth. Also it will be argued that this is due to the philosopher's assumption that 'all of our knowledge consists of our simple ideas' implying the universal and the particular one.

Keywords: J. Locke, Knowledge, Idea, Truth,

I. GİRİŞ

İngiliz deneyciliğinin en önemli filozoflarından biri olan J. Locke epistemolojisinin temel kavramı kuşkusuz 'ide'dir. Zihin ve nesne ilişkisi sürecinde zihne ait olan anlam-kavram kimi zaman ide olarak adlandırılırken kimi zaman zihnin nesneyi algılama işlemi, duyu ve duyu verisi arasındaki ilk muhataplık durumu, ide olarak tanımlanır. Kimi zaman ise ide ile ad/sözcük aynılaştırılır. Kısacası ide'nin, bilme sürecinin ana objesi olarak kullanılan bir kavram olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Ayers, 1999: 6). Böylelikle ide (anlam, im ve algı) adla birlikte deneyim ve anlaşılabilirlik sahasına ait olur. En genel hatlarıyla bilgi de bu çerçevede ortaya çıkar.

Locke'un epistemolojik çerçevede olup biteni tanımlarken terminolojik olarak çok özenli davrandığını söylemek güçtür. Algılama sürecinde zihnin pasif oluşu ile beraber duyu verisi ve idenin teşekkül sürecinin eş

zamanlı olması, böyle bir terminolojik karmaşayı beraberinde getirmiş olabilir. Bütün bunların ise Locke epistemoloji açısından birçok farklı yorumlamaya kapı araladığı söylenebilir (Çelebi, 2019: 75-89).

Kuşkusuz bilginin olduğu yerde ancak doğruluktan bahsedebiliriz. Bilginin doğası ve doğruluk, birbirinden kopmaz bir ilişkisellik içerisindedir. Aster'in ifadesiyle "bilme, kuşkusuz her daim doğru olan bilgi olmak ister" (Aster, 1994: 11). Gerçekte "biliyor sözcüğü, doğru olduğunu biliyor" demekten başka bir şey değildir (Grünberg, 1971: 41). Çünkü yanlış aramak anlamsızdır ve insanoğlunun anlamsızlık arayışı ancak mutlak anlamdan sıkıldığı zaman mümkün olabilir ki bu da paradoksal bir biçimde mümkün değildir.

Doğru bilgiyi aramakla birlikte doğruluğun ne olduğu ve hangi ölçütlere göre saptanabileceği konusunda bir ittifak yoktur. Çağdaş epistemolojilerde justification/ verification (doğrulama) başlığı altında tartışılan bu mesele, J. Locke'ta truth (doğruluk, hakikat) başlığı altında ele alınır. Fakat iki kavrama biçimi arasında paradigmatik bir farklılık olduğunu söylemek gerekir. Günümüzde tartışmalara konu edildiği haliyle 17. Yüzyılda epistemolojik-metafiziksel ayırımlar söz konusu değildi ve daha bütüncül bir kavrama biçimi hâkimdi. Dolayısıyla Locke bu meseleyi kimi zaman önerme bilgisi bağlamında çağdaş paradigmatmaya yakın bir biçimde ele alırken kimi zaman daha genel ve metafiziksel bir çerçeve içerisinde kalır ancak her halükarda aradığı şey kesinliktir. Şimdi meseleye daha yakından bakalım.

II. J. LOCKE'UN DOĞRULUK TEORİSİ

Doğruluk, bilginin doğasına ait olduğundan öncelikle filozofun bilgiyi nasıl tanımladığına bakmak gerekir: "Bilgi iki ide arasındaki uyuşma veya uyuşmamanın algılanmasıdır." (Locke, 2004: 356; 1825: 385). Locke'un bu tanımdan hareket edecek olursak ideler arasındaki uyuşmanın veya uyuşmamanın algılanmasının doğruluk ile olan ilişkisi şu şekillerde ortaya çıkmalıdır. (i) İki idenin birbiri ile olan ilişkisinin doğru olup olmadığı, (ii) idenin karşılık düştüğü obje ile olan uyumu,

(iii) idenin yerini tutan adın ide ile uyumu, (iv) adın, karşılık düştüğü obje ile olan uyumu.

Locke, iki ide arasında gerçekleşen irtibat olan önermeleri temelde ikiye ayırır: (i) Zihinsel (mental) Önermeler (ii) Sözel (verbal) Önermeler.

Zihinsel önermeler, henüz adlandırılmamış zihinsel idelerden oluşurlar. Başka bir deyişle henüz söze-sözcüklere dökülmemişlerdir. Sözcüklere bağlandıkları anda artık saf zihinsel önerme olma halini yitirirler. Gerçekte saf zihinsel önermelerin olabilmesi için zihinsel olarak idenin tasarlanması gerekir. Bir ide ise tasarlanabilmek için basit olarak verili olmalıdır. Örneğin bir üçgen, beyazlık, tatlılık idesi, ada ihtiyaç duymaksızın zihinsel olarak tasarlanabilir. Dolayısıyla zihin, kendisinde içkin olan bu idelerin uyuşma ya da uyuşmamalarını, sözcük kullanmadan algılayıp birleştirebilir ve ayırabilir. Fakat bilindiği üzere inter-subjektif olmama karakteri itibarıyla bu tür önermeleri incelemek gerçekte zordur. İncelenebilmeleri için önerme formuna dönüştürülüp sözcüklerle ifade edilmelidir. Öyle ki Locke'a göre çoğu zaman kendi içimizde düşündüğümüz ve akıl yürütmelerde bulunduğumuz ve sessiz zihinsel önermeler yaptığımız zaman bile ideler yerine sözcükleri kullanırız (Locke, 2004: 395; 1825: 440).

İkinci tür önermeler olan sözel (verbal) önermeler ise karmaşık ideler ve kipliklerden oluşur. Dolayısıyla burada durum farklıdır. İnsan, dayanma, zafer gibi karmaşık idelerin adsız tasarlanabilme imkânı yoktur. Bu tür durumlarda idenin yerine ad kullanılır. Çünkü söz konusu ideler, birebir tekabüliyeteye sahip olmadıkları için bulanık ve belirsizdirler. Adlar ise bu idelere nazaran daha seçik ve kesindirler. (Locke, 2004: 396; 1825: 440-41). Çünkü insanlar bu tür ideleri adla ifade ederek anlaşılır. Böylelikle ortak bir anlama zeminine sahip olurlar. Bu ideler olumlayıcı ve ya da olumsuzlayıcı cümleler içinde birleştirilmiş ya da birbirinden ayrılmıştır. Bu olumlama ya da olumsuzlama yoluyla seslerden yapılan imler, sanki birleştirilmiş ya da birbirinden ayrılmış görünür. (Locke, 2004: 397; 1825: 441).

Bilgiyi teşkil eden önermenin doğasının bu şekilde ortaya koyan Locke, aşağı yukarı önerme/bilgi tanımı ile özdeş bir doğruluk tanımı

yapar: “Doğruluk, sözcüğün doğru anlamında imlerin (signs) imledikleri şeylerin birbiriyle uyuşma ya da uyuşmamalarına uygun olarak birleştirilmesi ya da ayrılmasıdır. İmleri birleştirme ya da ayırma, önerme olarak adlandırdığımız şeydir. Öyle ki doğruluk sadece önermelere ilişkindir.” (Locke, 2004: 395; 1825: 440). J. Locke’un yaptığı bu tanımın, modern zamanlarda mantıkçı pozitivistler tarafından benimsenen ‘bilginin nesnesine uygunluğu’ (Aster,1994: 12) biçimindeki tanımı yüzyıllar öncesinden öncelediğini söyleyebiliriz.

Locke, tanımla birlikte önerme tasnifine paralel bir biçimde doğruluk tasnifi de yapar. İdelerin zihinde kendilerinin ya da yerini tuttukları şeylerin uyuşma ya da uyuşmamasına göre birleştirilmesi ya da ayrılması zihinsel doğruluk olarak adlandırılır. Örneğin bir alanı eşit derece bölebilen bir köşegenin, eşit biçimde bölümlene yapıp yapmayacağını olumlamak veya olumlamamak gibi. Burada tamamen zihinsel ve sezgisel bir durum söz konusudur. Sözcüklerin doğruluğu daha öte bir şeydir. Bu, sözcüklerin yerini tuttukları idelerin uyuşma ya da uyuşmamalarına göre birbirini olumlama ya da olumsuzlamasıdır. Bu da iki türdür. Ya salt sözeldir (verbal) ve önemsizdir ya da gerçek (real) ve öğreticidir. (Locke, 2004: 397; 1825: 441). Locke’a göre üzerinde durulan veya durulması gereken gerçek bilginin nesnesi bu ikincisidir

Locke ideler arası uygunluğu, özellikle zihinsel kuruntulardan ayırmak için, ki ona göre bütün insanların beyinlerinde vaki olan tuhaflıkları ve hayal gücünün fantezilerinin olduğu bir vakıadır, gerçek doğruluğun şeylere uygun idelerde söz konusu olacağını belirtir:

Sözcüklerimiz, idelerimizden başka bir şey imlemezse de bunlarla nesnelere imlenmesi amaçlandığından, önermeler oluşturdukları zaman, zihinde şeylerin gerçekliğiyle uyuşmayan ideleri gösteriyorlarsa bunların içerdiği doğruluk ancak sözel olabilir. Buna göre bilgi gibi doğruluk da sözel ve gerçek olarak ayrılabilir. Terimlerin yerini tuttukları idelerin uyuşma ya da uyuşmamasına göre veya bu idelerin doğada bir varoluşlarının bulunup bulunmadığına göre ya da bunu mümkün olup olmadığına bakılmadan birleştirilmeleri durumunda ancak sözel doğruluk söz konusu olabilir. Fakat bu imlerin idelerimizin uygunluğuna

göre birleştirilmesi ve idelerimizin doğada varoluşlarının bulunabileceğini bilmemiz durumunda bu sözcüklerin gerçek doğrulukları olur. Bunu ise cisimlerde (substance) ancak var olduklarını bildiğimiz zaman bilebiliriz (Locke, 2004: 398; 1825: 442).

Dolayısıyla doğruluk Locke epistemolojisinde en genel tanımıyla ideler arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın olduğu gibi sözcüklerle gösterilmesi olarak ifade edilebilir. Yanlılık, ideler arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın olduğundan başka türlü gösterilmesidir. Ancak sözcüklerin olgusal karşılıkları olmaksızın birleştirilmeleri her ne kadar öneme formunda gerçekleşse de sözel bir doğruluktan öteye gidemeyecektir. Gerçeklik, seslerle imlenen idelerin kendi arketiplerine uygun olmaları durumunda vaki olur. Bu doğruluğun bilgisi, sözcüklerin hangi idelerin yerini tuttuğunun bilinmesi ve bu idelerin uyuşma ya da uyuşmamasının bu sözcüklerin imlediğine uygun olarak algılanması ile mümkün olur (Locke, 2004: 399; 1825: 443).

Peki, bu durum bütün önermeler için geçerli midir? Locke'a göre ana hatlarıyla doğruluk böyle tanımlansa da özellikle tümel (universal) önermelerin genel doğruluklarının saptanabilmesi (general truths) oldukça zordur. Daha önce ifade edildiği üzere her ne kadar salt olarak idelerin kendileri üzerinde düşünmenin kesin ve güvenilir bilgiyi verdiği teorik olarak kabul edilse ve anla(ş)manın sözcükler/adlar ile vaki olduğu söylene de nihai olarak doğruluğun veya basit idelerdeki şekliyle kesinliğin elde edilmesi pratikte mümkün değildir. Özellikle karmaşık ideler söz konusu olduğunda adları bir yana bırakarak, gerçek bilgiyi tesis etmenin zorluğu ortadadır. Locke'a göre düşüncemizi en çok kaplayan ve hayal gücümüzü en çok işleyenler tümel önermelerdir ve genel doğrular ve kabuller bilgimizi en çok genişletenlerdir. Çünkü bunlar kapsamlılıklarıyla aynı anda birçok tikele uygun düştüğünden görüş alanımızı genişletirler ve bilgiye götüren yolu kısaltırlar (Locke, 2004: 399; 1825: 443). Modern terminoloji ile ifade edecek olursak bu tür önermeler ve bilgi şemaları, bilimsel bilginin olmazsa olmazıdır.

Bu minvalde yaptığı soruşturmada Locke kesinlik meselesi ile başlar. Ona göre kesinlik iki katmalıdır. Doğruluğun kesinliği ve bilginin

kesinliği: Doğruluğun kesinliği, önermelerde sözcüklerin yerlerini tuttukları idelerin uyuşma ya da uyuşmamasını olduğu gibi mutlak olarak anlatacak biçimde bir araya getirilmesi durumudur. Bilginin kesinliği ise ideler arasındaki uyuşmanın bir önermede anlatıldığı biçimde algılanmasıdır. Genellikle buna bilme ya da bir önermenin doğruluğuna güvenme denir (Locke, 2004: 400; 1825: 444).

Genel önermeler ile ilgili bilinebilirliği, ilgili önermede sözü edilen her türün özünün (essence) bilinmesine bağlayan Locke 'un bu konudaki temel görüşü şudur:

Bir genel önermenin terimlerinin yerini tuttukları türlerin sınırları ve genişliği bilinmedikçe, o genel önermenin doğruluğuna güvenilme-yeceğinden, o önermeyi oluşturan ve sınırlayan türlerden her birinin özünü bilmek zorundayız. Basit kiplerde bu zor değildir. Çünkü bunlarda gerçek ve adsal özlere bir ve aynı olup genel terimin yerini tuttuğu ideyle mutlak olarak uyuşan her şeyden başka bir şey değildir. Fakat adsal özden ayrı bir gerçek özün oluşturduğu, belirlediği ve sınırlarını çizdiği kabul edilen cisimlerde genel sözcüğün kapsamı çok belirsizdir. Bu gerçek özü bilmediğimiz için bu türün ne olup olmadığını, bu yüzden de onun üzerine neyin kesin olarak bildirilebilir neyin bildirilemeyeceğini bilemeyiz (Locke, 2004: 400-401; 1825: 444).

Karmaşık idelerden müteşekkil genel önermelerin öz itibarıyla bilinemeyeceğini dile getiren Locke, meramını insan ve altın sözcükleri üzerinden anlatmaya çalışır. Bu sözcükler, konuşanın zihnindeki karmaşık ideden başka gerçek özlere oluşturduğu herhangi bir şey türü için kullanılması durumunda bizim bilmediğimiz bir şeyin yerini tutarlar. Çünkü sınırları ve kapsamı oldukça geniş olan bu türlerin uzam ve zaman içerisindeki bütün tekillikleri için geçerli olması ve de nihai olarak bilinebilmesi imkân dâhilinde olmaz. Yani bütün insanların akıllı ve bütün altınların sarı olduğunu kesinlikle bilmek ve bildirmek imkânsızdır. Fakat adların özsel olarak her türün sınırı olarak kabul edilmesi itibarıyla herhangi bir genel terimin kendisinde bulunduğu tikel şeylerin tersini taşıyamadığı durumlarda, herhangi bir türün sınırlarında yanılma tehlikesi kalmadığı gibi, herhangi bir önermenin bu bakımdan

doğru ya da yanlış olduğundan da kuşkuya düşülmez. İnsan sözcüğü böyledir. Çünkü insan türünde sadece insana özgü bir özellik vardır ve başka türlere taşınamaz. Fakat cisimlerde durum farklıdır. Cisim adları ile bilmediğimiz gerçek özlerin oluşturduğu türlerin yeri tutturulduğu zaman, bunlar anlığa kesinliği iletmezler. Böyle terimlerden yapılan genel önermelerin doğruluğuna güvenilemez. Örneğin altının ne olup ne olmadığını bilmeden şu ya da bu niteliğin altında bulunduğuna güvenemeyiz. Altının gerçek özünü ise bilme imkânına sahip değiliz. (Locke, 2004: 400-401; 1825: 444-45). Dolayısıyla böyle bir tümel önermenin doğrulanabilmesi olası değildir.

Öte yandan Locke'a göre cisimlerle ilgili tümel önermelerin pek azının doğruluğunu bilebiliriz. Bunun sebebi, insanın zihnindeki ideleri temsilen kullanılan adların imlemlerinin açık ve seçik olması değil, bunların imledikleri karmaşık idelerin, basit idelerin kombinasyonu olmalarındandır. Cisim türlerine verebildiğimiz adların yerlerini tuttukları karmaşık ideler, cisim diye adlandırdığımız bilinemez bir dayanak (substratum) ile birlikte var olan (co-exist) niteliklerin kombinasyonu oldukları için (Locke, 2004: 401; 1825: 446) söz konusu tümel/genel önermelerin nihai doğruluğunun/kesinliklerinin saptanabilme imkânı yoktur. Çünkü bunlar kendileri ile birlikte keşfedilebilir bağlantı veya karşılık taşımazlar.

Altın örneği üzerinden Locke meramını şöyle ifade eder:

Altın buharlaşmaz, önermesine ne kadar inanılmış olsa da bu güvenemeyeceğimiz genel bir önermedir. Çünkü bir kimse, skolastiğin yararsız imgelemesine uyarak altın teriminin doğanın gerçek bir özle birlikte yarattığı bir şey türünün yerin tuttuğunu kabul etse bile onun hangi tikel şeylerin bu türden olduğunu bilemeyeceği ve bu yüzden de altın için tümel olarak hiçbir şey bildirmeyeceği açıktır. Fakat eğer altın sözcüğüne diyelim sarı renkli, işlenebilir, eriyebilir ve bilinen cisimlerin hepsinden ağır bir cismin karmaşık idesi olan bir adsal özle belirlenen bir türün yeri tutturulursa altın sözcüğünün bu uygun kullanımına göre neyin altın olup neyin olmadığını bilmekte bir güçlük yoktur. Fakat yine de bu adsal özle görülebilir bir bağlantısı ya da bağdaşmazlığı olmayan hiçbir nitelik, altın için kesinlikle ve tümel olarak ne bildirilebilir ne

de yadsınabilir: Örneğin buharlaşmazlığın, renk, ağırlık ya da bizim karmaşık idemizin herhangi bir basit idesiyle ya da bileşimin tümüyle görülebilir bir zorunlu bağlantısı olmadığı için 'Bütün altınlar buharlaşmazlar.' önermesinin doğruluğunu kesinlikle bilmemiz imkânsızdır (Locke, 2004: 402; 1825: 446).

Görüldüğü üzere Locke, bir önermenin kesinliğini, yüklem inhi-sarî özsel bir nitelik bildirmesi ve basit ide olması ile ilişkili kılmaktadır. Benzer bir önerme olan "Her altın işlenebilir." önermesinin doğruluğunu ve kesinliğini, bir kentaurun dört ayaklı olduğu türünden bir doğruluk ve kesinlik olarak gören Locke, işlenebilirliğin diğer niteliklerle olan bağlantısını da bilinebilmenin diğer bir şartı olarak görür. Çünkü yukarıda da ifade edildiği üzere bir türden bir cismin idesi, ötekilerle zorunlu birlikte varoluşu görülebilecek türden bir basit ide içerdiği sürece onunla ilgili kesin tümel önermeler yapılabilir. Bu da yine gerçek-özsel yapıyı bilmekle mümkün olacaktır (Locke, 2004: 403-4; 1825: 447-48).

Peki, söz konusu bütünsel ve zorunlu yapısal özellik bilinebilir mi? Böyle bir soruya Locke, 'hayır' yanıtını verecektir. Çünkü ona göre evrenin devasa düzenine ve bu düzenekte ilişkilerin mahiyetini tam olarak bilebilmek insan bilgisinin sınırlarını aşar: "Şu kesindir ki şeyler kendileri içinde ne kadar mutlak ve tam görünürlerse de onlar da en çarpıcı yönleri itibarıyla doğanın öteki bölümlerine bağlıdırlar." Bu durumda cisimlerin (substances) bilgisi için gerekli olan şeylerden birincisi, cismin birincil niteliklerinin başka bir cismin birincil nitelikleri üzerinde düzenli olarak hangi değişimleri ve nasıl yaptığını bilmemiz gerekir. İkinci olarak bir cismin hangi birincil niteliklerinin bizdeki hangi belirli duyumları ya da ideleri ürettiğini de bilmeliyiz. Bu ise maddenin bütün etkilerini, şekil, hacim, hareket, durgunluk vs. bizatihi kendinde bilmek demektir ki bunu bilmek insanı aşar ve filozofa göre vahiy gibi bir kaynak gerektirir. Öte yandan yargının duyu verisinin ötesine taşıyabilme imkanını yadsımayan Locke böylece bilimsel bilginin imkânına da yol açmış olur: "... bir araştırmacı veya gözlemci yargı gücüyle duyularımızın bize temin ettiklerin daha ötesine gidebilir ve dikkatli bir gözlemden aldıkları ihtimallere ve iyi birleştirdikleri belirtilere dayanarak deneyin kendilerine bildirmediği şeyleri çoğunlukla doğru olarak

kestirebilirler. Fakat bu da yine bir tahmindir (quess) ve bir kanı olarak (opinion) kalır ve bilginin gerektirdiği kesinlikten yoksundur. Başka bir deyişle bu önerme bilgi değildir. (Locke, 2004: 405-6; 1825: 450-1).

III. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Locke'un epistemolojisinin, özellikle sonraki dönemler göz önüne alındığında, birbirinden farklı epistemik perspektiflere kapı aralayan bir mahiyette olduğuna daha önce işaret etmiştik. Bütün bilgilerimizin kaynağını deneyden mütevellit basit idelere indirgeyen filozofun, bu kabulün iki unsurunu oluşturan bütün ve basit terimlerinin birbiri ile telif edilebilmesi sorununu aşamadığını düşünüyoruz. Bütünlüğün basite indirgenebilme uğraşısı olan bu epistemolojinin bir takım zorluklarla karşılaşması, insanoglunun yaşam pratiği içerisinde edindiği toplam epistemolojik hasılayı dikkate aldığımızda kaçınılmaz olmaktadır. Bu bağlamda iki temel sorun karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, bütün bilgilerimizin basit idesi var mıdır? İkincisi, toplamı oluşturan basit ideler saptanabilir mi?

Meselenin bir tarafını, basit idenin doğasını öne çıkararak yaptığımız çözümlenelerde Locke'un pozitivist-bilimci paradigma ile örtüşen görüşleri ile karşılaşmaktayız. Bilgiyi, iki ide arasındaki uyuşma veya uyuşmamanın algılanması olarak tanımlayan filozof, burada doğrudan önerme ile bilgiyi örtüştürür. Basit ideyi esas veri kabul ettiğimizde ise teorik olarak duyumsanabilen bir veri söz konusu olduğu için olgusal bir çerçeveye mahkûm bir epistemoloji ile karşı karşıya kaldığımız hissine kapılırız. Locke, doğruluk problemini de, yukarıda izah edildiği üzere, bilgi ve önerme tanımı ile aynı bağlama oturtur. Dolayısıyla doğruluk ve kesinlik Von Aster (1994: 13)'in "Her bilme saptanabilir ve bildirilebilir olmak bakımından tam anlamıyla doğru veya yanlış olarak nitelenebilir." önermesi ile aynı zemine yaslanır.

Bir önermenin basit idelerinin saptanabilir olduğu durumlarda arz ettiğimiz çerçeve makul görünebilir ancak asıl mesele, bütün olgusal önermelerimizin bu tabiatta olup olmadığıdır. Locke bütün önermelerin böyle olmadığıнын farkındadır ve bileşik idelerimizin bütün unsurlarının

saptanabilme olanağına sahip olmadığımızı bilir. Genel ve tümel yargılarımızın kesinliğinden bahsedebilmemiz için önermeyi oluşturan idenin bütün zorunlu ilişkilerinin ve basit unsurlarının bilinmesi gerekir. Bu ise birçok durumda mümkün değildir. Örneğin “Bütün altınlarını işlenebilir.” önermesinin kesinliğinden bahsedebilmemiz için işlenebilirliğin sadece altına özgülenmesi ve bunun basit idesine sahip olmamız gerekir ki bu da mümkün değildir. O halde bu tür önermelerin nihai doğruluğundan, kesinliğinden bahsedemeyeceğimiz gibi söz konusu önermelerin geleceğe teşmil edilmesinin epistemolojik tanıtılması da yoktur. Dolayısıyla filozofa göre genel önermelerin kesin olabilecekleri durumlar tikelliklere tekabül ettiği durumlardır. Genel kesinlik, idelerimiz dışında bulunamaz, tikellerin ötesine geçemeyiz. Bu durumda genel ideler, filozofun deyimiyle zihnin kendi işlemleri sayesinde elde ettiği soyutlamalar olmaktadır. Kimi durumlarda ise ide ile adın tekabüliyeti mümkün olmayıp ide salt addan ibaret olmaktadır. Bu durumda gerçeğin tespit edilemese de öznelarası bir bağlama taşınması, adların uylaşımsal olması hasebiyledir.

Locke, genel/tümel önermelerin öğelerinin göndergelerinin birebir doğada karşılığının bulunmasının her daim mümkün olmamasını, evrendeki şeyler arasındaki bağın bilinmemesi ve evrenin yapısal bütünlüğünün insanın bilme yetisini aşması ile de ilişkilendirir. Bu bağlamda filozof doğruluk için, yukarıda görüldüğü üzere, metafiziksel bir kaynak (vahiy) ihtiyacını dile getirir.

Netice itibarıyla 17. yüzyılın önemli deneyci filozoflarından J. Locke’un epistemolojisinin ne denli iç tutarlılığı haiz olduğu tartışmaya açık olsa da bize göre aynı anda farklı birçok epistemik paradigmayı imleyen muhteviyatı itibarıyla bu epistemoloji farklı perspektiflere kapı aralamaktadır. Filozof, doğruluk ölçütü olarak ide-nesne uyuşmasını esas kabul etmesi bakımından mantıkçı pozitivist; tümevarımsal kategorik çıkarımları yadsıması bakımından Karl Popper’in öncüsü; ad-ide özdeşliğini varsayması bakımından nominalist; varlığın-evrenin bütünlüğünün bilinemeyeceği düşüncesiyle agnostik, metafiziksel-transandantal kabul-leri ile sezgici bir görüntü ortaya koymaktadır. Öğretisindeki bütün bu

çelişki gibi görünen durumları, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, epistemolojisinin kategorik kabulü olan bütünü basite indirgeme çabasının kaçınılmaz sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AYERS, M. (1999). Locke. New York: Routledge.
- ÇELEBİ, E. (2017). John Locke'un İdeler Teorisi, Eleştirel Bir İnceleme, Ankara: Gece Kitaplığı.
- ÇELEBİ, E. (2019). "J. Locke'da Temsil Teorisi: Sözcük-İde İlişkisi". Birey ve Toplum Dergisi, Yıl, 2019, C. 9, S. 18. Ss.73-89.
- GRÜNBERG, T. (1971). Bilgi ve Bilim Felsefesi. Araştırma Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi. Cilt, 9. (1971). Ss. 41-59.
- LOCKE, J. (1825). An Essay Concerning Human Understanding, London: Thomas Davison.
- LOCKE, J. (2004). İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, Çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- VON ASTER, E. (1994). Bilgi Teorisi ve Mantık. Çev. Macit Gökberk. Ankara: Sosyal Yayınları.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Aralık 2021

Yıl 11, Sayı 2, ss.179-200.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.993187>

Journal of Individual & Society

December 2021

Year 11, Issue 2, pp.179-200.

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 09.09.2021

Kabul Tarihi: 14.12.2021

Article Type: Research article

Submitted: 09.09.2021

Accepted: 14.12.2021

Atf Bilgisi / Reference Information

MERKİT, N. (2021). Nietzsche'nin 'Son İnsan'ının ve Cesur Yeni Dünya'nın Mutluluk Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), 179-200.

NIETZSCHE'NİN 'SON İNSAN'ININ VE CESUR YENİ DÜNYA'NIN MUTLULUK ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF NIETZSCHE'S 'THE LAST MAN' AND BRAVE NEW WORLD'S UNDERSTANDING OF HAPPINESS

Nuriye MERKİT

Dr., Erciyes Üniversitesi

Dr., University of Erciyes

E-posta: nry_merkit@hotmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6480-2078>

Öz

Bu makale, Nietzsche'nin son insanının ve Cesur Yeni Dünya'nın uygar insanların benzer mutluluk anlayışlarına sahip olduklarını ve onların mutluluk olarak adlandırdıkları durumun gerçek mutluluk olmadığını iddia etmektedir. Bu iddia Nietzsche'nin etik kuramı zemininde mutluluk, güç istenci, özgürlük ve Üstün-insan kavramları çerçevesinde temellendirilmiştir. Son insana göre mutluluk hedonizmle eşdeğerdir ve haz, ahlakî değerlerden daha üstündür. Başka bir ifadeyle son insanın yaşama amacı arzu nesnelere haz ve mutluluk elde etmektir. Bu nedenle son insan, Üstün-insan idealinden yoksun sürü insanı tipidir. Son insanlar topluluğunda herkes birbiriyle aynıdır ve aynı şeyi ister. Nietzsche, son

insanın mutluluk anlayışını aşağılanası bulur; çünkü ona göre mutluluk, haz ve eğlence ile elde edilen bir duygu değil bir engelin aşılarak gücün artırılmasıyla birlikte gelen bir durumdur. Nietzsche'nin 'son insan' olarak adlandırdığı insan tipinin örnekleriyle Aldous Huxley'in Cesur Yeni Dünya adlı eserinde de karşılaşırız. Son insan gibi Cesur Yeni Dünya'nın uygar insanların mutluluk anlayışının temelinde de hedonizm vardır. Bu yeni sistemde de mutluluk, haz ve eğlenceyle eşdeğer kabul edilmektedir. Oysa gerçek mutluluk insanın zihinsel bir ideale ulaşmasıyla elde edilen bir durumdur. Nietzsche'nin felsefesinde bu ideal Üstün-insandır. Üstün-insan'a göre mutluluk son insanda olduğu gibi yalnızca maddi ihtiyaçların temin edilmesiyle elde edilen haz değil, insanın güç elde etmesi ve gücünü artırmasıyla kazanılan bir durumdur.

Anahtar Kelimeler: Nietzsche, Son İnsan, Aldous Huxley, Mutluluk, Özgürlük.

Abstract

This article claims that the last man of Nietzsche and the civilized people of the Brave New World have similar conceptions of happiness and that what they call happiness is not true happiness. The claim is grounded on the basis of Nietzsche's ethical theory within the framework of the concept of happiness, will to power, freedom and the Superman. According to last man, happiness is equivalent to hedonism, and pleasure is superior to moral values. In other words, the last man's purpose in life is to obtain pleasure and happiness from the objects of desire. Thus, the last man is the herd persona who lacks the Superman ideal. In the community of last man, everyone is the same and wants the same thing. According to Nietzsche, the last man's conception of happiness is humiliation; because according to him, happiness is not a feeling obtained with pleasure and fun, but a situation that comes with increasing power by overcoming an obstacle. We encounter examples of the type of man Nietzsche calls 'the last man' in Aldous Huxley's Brave New World. Like the last man, there is hedonism at the basis of the understanding of happiness of the civilized people of the Brave New World. In this new system, happiness is regarded as equivalent to pleasure and fun. However, true happiness is a state that is

obtained by reaching a mental ideal. In Nietzsche's philosophy this ideal is the Superman. According to the Superman, happiness is not only the pleasure obtained by the provision of material needs, as in the last man, but a condition that is gained by the human gaining power and increasing his power.

Key Words: Nietzsche, Last Man, Aldous Huxley, Happiness, Freedom.

GİRİŞ

Mutluluk kavramı sıradan insanların ve düşünürlerin üzerinde ittifakla anlaşıldığı bir kavram değildir. Kimilerine göre mutluluk; duyu-sal haz, servet ve ün gibi arzu nesnelere sahip olmak iken kimilerine göre doğruluk, dürüstlük, adalet gibi ahlakî değerlere sahip olmak, kimilerine göre ise hem belirli ölçüde arzu nesnelere hem de ahlakî değerlere sahip olmak demektir. Felsefe tarihinde de neredeyse her çağda farklı bir mutluluk anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle her çağ kendi perspektifine göre mutluluğun ne olduğunu tanımlamış ve yorumlamıştır. İlkçağ filozoflarının büyük bir çoğunluğuna göre mutluluk (eudaimonia), insanların ulaşmak istediği doğal bir amaç ve en yüksek iyidir (Platon, 2011, 514a-518d. Aristoteles, 2011, 1097b). İlkçağ gibi Ortaçağ felsefesinin genelinde de mutluluk, yaşamın amacı olarak tanımlanmıştır; fakat buradaki mutluluk anlayışı doğal değil doğüstü öğeler içeren ve sınırlarını teolojinin belirlediği bir mutluluktur (Özcan, 2005, ss.23. Augustinus, 2007, ss.82-83. Farabi, 2003, ss.21). 15. ve 16. yüzyılda ise bireyin, aklın ve bilimin ön plana çıkmasıyla¹ birlikte mutluluk kavramının anlamı da değişmeye başlamış ve mutluluğun sınırlarını tayin etme yetkisi teolojiden insana geçmiştir. 17. ve 18. yüzyılda mutluluk genel olarak aklın rehberliğinde yaşayarak ulaşılabilecek bir durum olarak² ve 19. yüzyılda Nietzsche'yle birlikte insa-

- 1 Örneğin; bu dönemin önemli temsilcilerinden biri olan Nikolaus Cusanus (1401-1464) Öğrenilmiş Cahillik adlı eserinde insanın bilgeliği ve bilgisinin sınırları sorununu gündeme getirmiştir. Böylece mutluluk kavramının anlamı da değişmeye başlamış ve mutluluk hakkında söz sahibi olma yetkisi insana geçmiştir. Bkz. Anthony Kenny, Batı Felsefesinin Yeni Tarihi: Ortaçağ Felsefesi, çev. Şeyma Yılmaz, Küre Yayınları, İstanbul 2018, s.329-330.
- 2 Mutluluğa ulaşmanın yolunun aklın rehberliğinde bir yaşamdan geçtiğini ifade eden en önemli 17. yüzyıl düşünürlerinden biri Spinoza'dır. Bkz. Benedictus Spinoza,

nın değer yaratarak ve kendini aşarak Üstün-insan'a ulaşması şeklinde tanımlanmıştır diyebiliriz (Nietzsche, 2017, ss.106. Nietzsche, 2019, ss.92).

Nietzsche'ye göre insanın Üstün-insan'ın mutluluğuna ulaşabilmesi için son insanın mutluluk anlayışından ve değer yargılarından kurtulması gerekir. Nietzsche'nin 'son insan' olarak adlandırdığı insan tipinin örnekleriyle Aldous Huxley'in Cesur Yeni Dünya adlı eserinde de karşılaşırız. Son insanın mutluluk anlayışı ile Cesur Yeni Dünya'nın yeni toplum düzeninin mutluluk anlayışı arasında önemli benzerlikler söz konusudur. Son insana göre mutluluk hedonizmle eşdeğerdir. Başka bir ifadeyle son insanın mutluluğu haz ve eğlenceden ibarettir. Nietzsche, son insanın mutluluk anlayışını aşağılanası bulur; çünkü ona göre mutluluk, haz ve eğlence ile elde edilen bir duygu değil bir engelin aşılacak gücün artırılmasıyla birlikte gelen bir durumdur (Nietzsche, 2019, ss.21. Nietzsche, 2010, ss.439). Son insanın mutluluk anlayışında olduğu gibi Cesur Yeni Dünya'nın mutluluk anlayışının temelinde de hedonizm vardır. Bu yeni sistemde mutlulukla haz eşdeğer kabul edilmektedir. Kimilerine göre bir ütopya kimilerine göre ise bir distopya olan Cesur Yeni Dünya'da hedonist bir toplum düzeni hâkimdir. Bu yeni düzende yeniden şekillendirilmiş olan her kurum, her kavram ve her şeyin temelinde insanı hazza yönlendirme amacı vardır (Huxley, 2013, ss.10, 31-44).

Bu makale, Nietzsche'nin son insanının ve Cesur Yeni Dünya'nın mutluluk anlayışlarının gerçek mutluluk olmadığını iddia etmektedir. Bu iddia Nietzsche'nin etik kuramı zemininde mutluluk, güç istenci ve Üstün-insan kavramları çerçevesinde temellendirilmiştir. Böyle bir karşılaştırma yapmamızın nedeni Cesur Yeni Dünya'nın uygar insanların haz dolu mutsuz yaşamlarının; Nietzsche'nin felsefesinden hareketle son insanın mutluluk anlayışının gerçek mutluluk olmadığı iddiamız için örnek teşkil ediyor olmasıdır. Nitekim adı geçen eserin felsefi arka planında Nietzsche'nin anti-nihilist görüşleri vardır. Modern

Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme, çev. Emine Ayhan, Dost Kitabevi, Ankara 2017, s.39-41. 18. yüzyılda mutluluğa yalnızca aklın rehberliğinde bir yaşamla ulaşabileceğini savunan en önemli düşünür Kant'tır. Bkz. Immanuel Kant, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, çev. İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2013, s.8-12.

dönemdeki nihilizmin göstergelerinden biri İngiltere'nin viktoryen değerleridir. Huxley'in Cesur Yeni Dünya adlı romanı aslında bu duruma karşı bir isyanı ifade etmektedir (Bal, 2018, ss.108). Bu bağlamda ilk olarak Nietzsche'nin son insan öğretisi düşünürün nihilizm tespiti ve insan anlayışı çerçevesinde ele alınmıştır. Nietzsche'nin temelde üçe ayırdığı insan tiplerinin mutluluk anlayışları da birbirinden farklıdır. Bu nedenle öncelikle Nietzsche'nin insan anlayışına kısaca değinilmiş ve ardından makalenin esas konusunu oluşturan son insanın mutluluk anlayışı açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Son insanın mutluluk anlayışı Nietzsche'nin güç istenci, haz ve özgürlük kavramları üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra ise Cesur Yeni Dünya'nın yeni sistemindeki insan anlayışı ve bu insanlara mutluluk olarak sunulan şeyin aslında ne olduğu son insanın mutluluk anlayışıyla karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır.

1. Nietzsche'nin 'Son İnsan'ı ve Mutluluk

Nietzsche'nin 'nihilizm' tespiti onu diğer modern düşünürlerden ayıran önemli farklardan biridir. 19. yüzyılı toplumsal ve aşkın değerlerin değersizleştiği ve ahlakî bir krizin yaşandığı nihilizm çağı olarak tanımlayan Nietzsche, tespit ettiği sorunlara birtakım çözüm önerileri sunmuştur (Warren, 1985, ss.186). Ona göre nihilizmden kurtulmak için sorulması gereken soru şudur: "Ne tür insan yetiştirilmelidir, daha değerli yaşamaya hak kazanmış ve gelecekte emin ne tür bir insan yetiştirilmelidir?" (Nietzsche, 2005, ss.13) Nietzsche'nin felsefesinden hareketle bu soru şöyle de sorulabilir: Ne tür insan yetiştirilmelidir ki o, insanı ve toplumu nihilizmden kurtarabilsin? İnsanı nihilizmden kurtaracak olan yine insanın kendisidir; çünkü Tanrı'nın ölümüyle birlikte yaşamın anlamını ve değerini belirleme sorumluluğu insana kalmıştır.

Nietzsche'nin nihilizm tespitinin temelinde ünlü 'Tanrı öldü' sözü vardır. O, 'Tanrı öldü' ifadesiyle bir inanç biçimini değil, Avrupa kültürünün bir parçası haline gelmiş temel bir dünya ve yaşam yorumunun değişimini anlatmaktadır. Bu tespite göre metafizik artık sona ermiştir (Heidegger, 2001, ss.14-15). Tanrı'nın ölümünün farkında olmayan

insanlar büyük bir decadence'ın içindedir ve Avrupa'nın tamamına nihilizm hâkim olmaya başlamıştır. Bu bağlamda nihilizm kendisini 'moral kastrasyonizm' olarak göstermektedir. İnsanlık tarihi boyunca ahlakın amacı 'iyi insan' yetiştirme ve insanları 'iyileştirme' olarak kabul edilmiştir. Söz konusu iyi insan yetiştirme veya insanları iyileştirme işlemi, din adamları tarafından tıpkı bir hayvanın evcilleştirilmesi gibi insanın da terbiye edilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Hayvanat bahçelerindeki hayvanların acı ve korku yöntemiyle evcilleştirilmesi gibi insanlar da ahlakî terbiye adı verilen aynı yöntemle din adamları tarafından iyileştirilmeye çalışılmıştır; fakat acı ve korku yöntemi hayvanları terbiye etmekten ziyade zayıflatmış ve onları adeta hastalıklı bir canavara dönüştürmüştür. Din adamlarının ahlakî terbiye yoluyla yetiştirdiği iyi insanların durumu da tıpkı acı ve korku yöntemiyle evcilleştirilmiş hayvanın durumu gibidir; çünkü Kilise 'iyi insan' adı altında hasta, zayıf, güçlü ve mutlu olan her şeye hınç besleyen sürü insanları yetiştirmiştir (Nietzsche, 2017, ss.4).

Kilise, 'tutkular nasıl özgürleştirilir ve tinselleştirilir?' diye sormak yerine 'ahlak' adı altında tutkulara kastrasyon uygulamak istemiş ve böylece yaşamı olumsuzlayan, değersiz kabul eden ve 'yaşama hayır' diyen insanlar yetiştirmiştir (Nietzsche, 2017, ss.28.) Oysa Nietzsche'ye göre sağlıklı bir ahlak sistemi tutkulara savaş açmaz ve insanları tutkularını bastırmaya zorlamaz. Aksine insanların tutkularını özgürleştirmesi ve tinselleştirmesi için uygun ortam hazırlar; çünkü erdem tutkunun içinde yeşerir. Tutkusunu tinselleştirmek ve tutkusundan bir erdem yaratmak isteyen insan, tutkusunu bilime, felsefeye veya sanata yönelttiğinde kendi yaratılarına sahip olur. Bu bakımdan bilim, sanat ve felsefe alanındaki etkinlikler insanın tutkularını özgürleştirir ve tinselleştirir (Nietzsche, 1998, ss.14. Nietzsche, 2011, ss.16). Bu nedenle insanın tutkularını tinselleştirebilmesi ve yeni değerler yaratabilmesi için Hıristiyanlığın 'iyi' ve 'kötü'sünün ötesine geçmesi gerekir. Tanrı'nın ölümünün sorumlusu olan insan yeni değerler yaratmanın da zorunlu olarak sorumluluğunu üstlenmiştir. İşte bu noktada başlangıçtaki soruya dönmemiz gerekmektedir: Nihilizmden kurtulabilmek için ne tür insan yetiştirilmelidir?

Nietzsche bu sorunun cevabını verirken sürü insanı, özgür insan ve Üstün-insan şeklinde insan türlerinden bahsetmiş ve asıl sorunun insanı varlık hiyerarşisine göre konumlandırmak değil, onun değerinin ne olduğunu açığa çıkarmak olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Nietzsche'nin bütün eserlerindeki temel sorun insanı zayıflatan, yaşamı değersizleştiren ve böylece insanın kendini gerçekleştirmesini/kendi olmasını engelleyen bütün değerlerin yeniden yaratılması olmuştur. Onun 'en büyük değerlerin, kendi öz değerlerini düşürmesi' anlamına gelen nihilizm sorununa sunduğu çözüm önerisi değerleri yeniden yaratmaktır (Nietzsche, 2010, ss.27). Değerleri yeniden yaratmak için insanın ilk yapması gereken son insanı batırmak ve Üstün-insan ile yeryüzüne yeniden anlam kazandırmaktır (Kuçuradi, 1999, ss.35-36). Dolayısıyla nihilizmden kurtulmak için insanlar son insanı batırmalı ve Üstün-insan'a ulaşmayı hedeflemelidir. Peki, son insan kimdir?

Son insan, Nietzsche'nin söz ettiği üç tür sürü insanından biridir. Ona göre sıradan insan, son insan ve nesnel insan olmak üzere üç tür sürü insanı vardır. Sıradan insan, değerlendirmelerini dinsel yargılara göre yapan, herkesin yasanın karşısında eşit, bir ve aynı olduğuna inan ve bütün insanların kendisi gibi sıradan olmasını isteyen insan tipidir (Kuçuradi, 1999, ss.36). İkinci tip sürü insanı olan son insan, dine karşı bilimi savunur. Son insan, gerçek mutluluğu bulduğunu iddia eden insan tipidir. Üçüncü tip sürü insanı olarak nesnel insan ise ne dini ne de bilimi savunur; fakat dine de bilime de karşı değildir. Onun en belirgin özelliği orta olmadır. Nesnel insan bütün insanların kendisi gibi orta olmasını ister; çünkü sürü değerlerinin yıkılmamasının ve korunmasının en önemli yolu herkesin aynı olmasından geçmektedir. Herkes aynı olduğunda kimseden aykırı bir ses yükselmeyeceği için sürünün değerleri korunmuş olacaktır (Kuçuradi, 1999, ss.47-49).

Son insana göre haz ve eğlence ahlakî değerlerden daha üstündür. Başka bir ifadeyle son insanın yaşama amacı arzu nesnelere haz ve mutluluk elde etmektir. Bu nedenle son insan, Üstün-insan idealinden yoksun sürü insanı tipidir. Son insanlar topluluğunda herkes birbiriyle aynıdır ve aynı şeyi ister. Bu toplulukta farklı düşünen insanlar toplum için tehlikeli olarak algılanır ve hatta 'deli' ilan edilir. Son

insanın ve diğer sürü insanı tiplerinin ahlakı köle ahlakıdır. Köle ahlakının temelinde farklı ve güçlü olana karşı duyulan hınç (ressentiment) vardır. Bu anlamda hınç, zayıfların kendilerini iyi hissetmelerini sağlayan bir duygusal strateji biçimi ve sürü insanının kendini koruma şeklidir. Ancak bu duygu insan doğasının kendini koruma içgüdüğü gibi doğal ve olması gereken bir duygu değildir. Aksine hınç öğretilmiş bir duygudur. Bu duygunun temelinde gücün kendisinin ve güce sahip olmanın kötü bir şey olduğu düşüncesi vardır. Köle ahlakının temelini oluşturan hınç, sürü insanına hiçbir başarı getirmez; çünkü bu duygu hiçbir yaratıcı değer içermez. Bu nedenle son insan ve diğer sürü insanı tipleri değer yaratmaktan ve güç sahibi olmaktan yoksundur (Solomon, 2016, ss.178-179).

Son insanın mutluluk anlayışı maddi arzularının tatmin edilmesinden ibarettir. Nietzsche'ye göre bir toplumdaki insanların yalnızca lüks veya haz peşinde olması o toplumdaki decadence'in³ göstergesidir (Nietzsche, 2017, ss.34). Bu anlamda 'son insanlar' decadence'in ve nihilizmin temsilcileridir. Gerçek mutluluğu bulduğunu iddia eden son insan, kendisinin en üstün ve en asil olduğuna inanır. Dolayısıyla o, hiçbir zaman kendini aşma veya Üstün-insan'a ulaşma gibi bir ideale ya da amaca odaklanmaz. Son insan, kendini geliştirmekten, riske girmekten ve yeni deneyimler kazanmaktan yoksundur. Bu nedenle Nietzsche, son insanı 'en aşağılanası' insan tipi olarak tanımlamaktadır. (Nietzsche, 2017, ss.11). Son insan bilimle her şeyin üstesinden gelebileceğini düşünerek yaşamını bile bilimle uzatmaya çalışır. Bununla birlikte son insan bir hedonisttir. Son insana göre haz ve eğlence değerden daha üstündür; fakat hedonizmi mutlulukla eşdeğer kabul eden son insanın uzun, sağlıklı ama anlamsız yaşamı sonunda ona dayanılmaz gelir. Mutluluğu bulduğunu iddia eden son insan aslında gerçek mutluluktan oldukça uzaktır. Bu nedenle son insan, anlamsız ve mutsuz yaşama tahammül edemez hale gelir. Yaşama katlanmanın ve mutlu olmanın çaresi olarak çoğu zaman uyuşturucuya başvurur: "Ara sıra

3 Decadence kavramı Nietzsche'nin felsefesinin temel kavramlarından biridir. Düşünür bu kavramı ahlaki alanda yaşanan yozlaşma, çöküş ve gerileme anlamında kullanmıştır. Bkz. Friedrich Nietzsche, Deccal: Hıristiyanlığa Lanet, çev. Oruç Aruoba, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2018, s.17-18.

bir tutam zehir: hoş rüyalar gördürür. Ve sonunda fazlaca zehir rahatlık içinde öldürür” (Nietzsche, 2017, ss.11). Böylece son insanın bilimle uzatmaya çalıştığı yaşamı zamanından önce sonlanır.

Nietzsche, insanların duyusal haz, servet ve ün gibi arzu nesnelere sahip olma isteğini olumsuzlamaz, aksine ona göre tüm bunlar insanların sahip olması gereken şeylerdir; fakat söz konusu arzu nesnelere sahip olmak yaşamın bir amacı değil aracı olmalıdır. Başka bir ifadeyle arzu nesnelere elde edilen haz ve mutluluk son insanda olduğu gibi değer yaratmaktan daha üstün kabul edilmemelidir. Haz önemlidir; fakat değer yaratmak daha önemlidir. Arzu nesnelere yaşamın amacı olarak kabul etmek insanı bu nesnelere ve hazzın kölesi haline getirir. Bu durumda insan değer yaratamaz ve değer yaratamayan insan Üstün-insan'a dönüşemez. Nietzsche'ye göre yaşamın amacı mutluluk değildir; çünkü yaşam bir güç istencidir. Bu nedenle insan mutluluk için değil, her zaman gücünü artırmak için çabalar: “Güç için, gücün artırılması için çaba sarf edilmektedir” (Nietzsche, 2010, ss.439). Yaşamdaki tüm itici güçler, güç istencidir; bunun dışında hiçbir fiziksel, dinamik veya psikik güç yoktur (Nietzsche, 2010, ss.439). Dolayısıyla insan doğasındaki temel itici güç veya temel yaşam ilkesi haz ya da mutluluk değil, güç istencidir. Güç istenci; herhangi bir aşkın ilke tarafından belirlenmeyen, tamamen dünyevi olan ve insanın kendini gerçekleştirme, varlığını sürdürme, gücünü artırma ve yetkinleştirme çabası olarak onun doğal amacıdır (Yovel, 2019, ss.198). İnsanın nihilizmden kurtulması için son insanı batırması gerekir (Nietzsche, 2005, ss.33-34). Son insanı batırmanın yolu ise insanın kendisine bir amaç edinmesinden geçmektedir. Bu amaç Üstün-insandır. İnsanın Üstün-insana ulaşabilmesi için sürünün tepkisel istenciden kurtularak etkin bir güç istencine sahip olması gerekir. Böylece insan, dünyanın anlamsızlığı karşısında kendi değerlerini ve dünyasını yaratarak, yani kendini yeniden yaratıp Üstün-insan'a ulaşarak yeryüzünü anlamla dolduracaktır (Nietzsche, 2017, ss.16).

Üstün-insan'a göre mutluluk, son insanda olduğu gibi yalnızca maddi ihtiyaçların giderilmesiyle elde edilen haz değil, insanın güç elde etmesi ve gücünü artırmasıyla kazanılan bir durumdur. Başka bir

ifadeyle mutluluk veya haz, kendi başına bir amaç değil, uğruna mücadele edilen güç elde edilince ortaya çıkan bir tür tamamlayıcıdır. Bu bağlamda mutluluk, gücün artması demektir. Yaşamın amacını mutluluk olarak belirlemek yaşama bir bütün olarak evet demeyi engellemiştir. İnsan, güç istencini artırmak ve Üstün-insan'a dönüşebilmek uğruna acıya da evet diyebilmelidir. Yaşamın amacını mutluluk olarak kabul etmek ve güç istencini artırmak yerine yalnızca mutluluğun peşinde koşmak insanı köleleştirir ve Üstün-insan idealinden uzaklaştırır (Nietzsche, 2015, ss.42).

Nietzsche neredeyse hiçbir eserinde duygusal hazzı olumsuzlamamış; fakat hedonizmin de mutluluk olduğunu ifade etmemiştir. Nietzsche'nin felsefesinde acı ile haz birbirine karşıt değildir. Aksine acı da bir hazdır. Bu nedenle yaşamın haz dolu yanına 'evet' demek acı yanına da evet demektir. Acı veya keder olumsuz bir duygu türü değildir; çünkü acı da bir tür hazdır. Nietzsche; "hiç herhangi bir hazza Evet dediğiniz oldu mu? Ah, dostlarım, oysa bütün acılara Evet dediniz. Her şey birbirine bağlıdır, kenetlidir, âşıktır" (Nietzsche, 2017, ss.395) sözleriyle hazza evet demenin acıya da evet demek olduğunu işaret etmiştir. Acıya evet demek onun üstesinden gelmek ve gücü artırmak demektir. Gücün artması için yalnızca hazza değil acıya da ihtiyaç vardır. Yani acı veya keder yaşam gücümüzü azaltan, ona zarar veren olumsuz bir duygu değil aksine gücümüzü artırmak için bir fırsattır. Nietzsche bu durumu Meister Eckhart'ın "sizi mükemmelliğe taşıyan en hızlı hayvan, acı çekmektir" (Nietzsche, 2015, ss.36) sözüyle özetlemiştir. Bu bağlamda insanı Üstün-insan'ın yetkinliğine ve mutluluğuna ulaştıracak olan en önemli etken acıdır diyebiliriz. Yaşama evet demek yalnızca hazza evet diyerek acıdan kaçınmak demek değil, hazza ve acıya birlikte evet demektir. Dolayısıyla Nietzsche'ye göre gerçek mutluluk, son insanın hedonizm temelli mutluluk anlayışı değil, Üstün-insanın savaşçı özelliği ve cesareti ile acı veya keder içeren her zorluğu aşarak ve böylece güç istencini artırarak elde ettiği mutluluktur. Üstün-insan'ın mutluluğu entelektüel bir anlama ile değil; aşma, mücadele etme, savaşma ve üstesinden gelme ile gerçekleşir. Bu nedenle Üstün-insan'ın mutluluğu yalnızca hedonizmden ibaret bir mutluluk değildir.

Nietzsche birçok eserinde insanın Üstün-insana ulaşabilmesi için öncelikle 'kendisi' olması gerektiğini vurgulamıştır. Şen Bilim'de "tarzıma ve üslubuma aldanıp, beni izler ve peşime düşer misiniz? Dürüstçe kendi benliğinizin peşine düşün - böylece beni izlemiş olacaksınız - yavaş! yavaş!" (Nietzsche, 1974, ss.43) ifadeleriyle ve Zerdüşt'te "sizler, kendinizi aramamıştınız henüz: O sırada beni buldunuz. Böyle yapar bütün inananlar; o yüzdendir bütün inançların onca az önem taşıması. Şimdi ben sizlere beni yitirmenizi ve kendinizi bulmanızı söylüyorum" (Nietzsche, 2017, ss.97) şeklindeki sözleriyle insanlara 'kendin ol' çağrısında bulunmuştur. Peki, insan nasıl kendisi olur?

İnsanın kendisi olabilmesi için eleştirel düşünerek, sorgulayarak ve toplum tarafından kendine sunulan her şeyi olduğu gibi kabul etmeyecek içinde bulunduğu ahlakî ve kültürel sisteme dışarıdan bakması gerekir. Nietzsche'nin yıkıcılığı yeni değerler yaratmaya yönelik bir yıkıcılıktır; fakat bunu yapmak her zaman kolay olmamaktadır. Bu nedenle büyük bir çoğunluk genellikle sorgulamaz veya eleştirmez. Mevcut ahlakî değerler toplumun büyük bir kesimi tarafından sorgulanmadan ve üzerine düşünülmeden kabul edilir. Çok az kişi bu değerleri sorgular, irdeler ve eleştirir (Nietzsche, 2019, ss.73-76). İnsanın özgürlüğe ve Üstün-insan'ın mutluluğuna ulaşabilmesi kişinin 'kendisi' olmasına bağlıdır.

Nietzsche'nin felsefesinde özgürlük, etkin bir güç istenciyle değer yaratarak insanın kendi kendisinin efendisi olması demektir. İnsanın özgür olması için köle ahlakından kurtulması ve Üstün-insan'ın ahlakını ifade eden efendi ahlakına sahip olması gerekmektedir. Efendi ahlakına sahip insanın değerlendirme tarzı bir başkası tarafından değil kendisi tarafından belirlenir. Köle ahlakına sahip son insan sürekli tepkisel istençle hareket ettiği için özgür değildir ve o, bu durumdan kurtulmadığı sürece Üstün-insan'a ulaşamaz; çünkü onun değerlendirmesi hep bir başkası tarafından belirlenir. Son insan, düşüncelerine ve eylemlerine yön veren değerleri kendi yaratmamıştır. Değer yaratmak bir yana mevcut değerleri hiçbir zaman sorgulamamış ve eleştirmemiş, yalnızca itaat etmiştir. Bu nedenle son insanın haz dolu yaşamı özgür ve mutlu bir yaşam değildir. Son insanın haz ve eğlencenin peşinde geçen mutsuz

yaşamına benzer bir yaşam tarzı da Cesur Yeni Dünya'da karşımıza çıkmaktadır. Romanda Diğer Taraf adı verilen bölgede yaşayan uygar insanlar sistem tarafından üretilmiş, birçok insanî duygudan arındırılmış ve duyuşal hazdan ibaret olan bir mutlulukla avutulan insanlardır. Bütün tutkuları ve duyguları sistemin şartlandırmasına bağlı olan bu insanlar gerçek yaşamdan kopmuş ve mutluluktan uzaklaşmış insanlardır.

2. Cesur Yeni Dünya ve Mutluluk

Gelecekteki daha iyi veya daha kötü bir dünyaya ilişkin öngörüler, bugünün sorunlarını daha görünür kılabılır. Bu nedenle ütopyalar ve distopyalar yalnızca geleceği görebilmek veya ona dair tahminlerde bulunmak için değil, günümüzü anlamak için de önemlidir. Ütopya, "yok yer, iyi yer, düşsel ama olumlu" gibi anlamlara gelmektedir. Distopya ise ütopyanın doğrudan zıddı değildir. Distopya, yanlış yönde gitmiş bir ütopya veya toplumun yalnızca belirli bir kısmı için iş gören bir ütopya demektir (Gordin vd., 2017, ss.7-8). Cesur Yeni Dünya herkesin "mutlu" olduğu tek renk bir dünya tablosu çizmektedir. Margaret Atwood'un da ifade ettiği gibi bakış açımıza göre Cesur Yeni Dünya, ya kusursuz bir dünya ütopyası ya da bir distopyadır (Huxley, 2013, ss.10). Herkesin 'mutlu' olduğu bu tek renk dünya başlangıçta bir ütopya gibi görünse de bu dünyadaki yeni 'mutluluk' ve 'özgürlük' anlayışına Nietzsche'nin felsefesinden hareketle yakından bakıldığında adı geçen eserin ütopyadan çok distopyaya yakın olduğu görülebilir.

Cesur Yeni Dünya'nın yeni düzeni Henry Ford'un Michigan'daki Highland Park'ta 1 Aralık 1913'te montaj üretim hattının tanıtılmasıyla, yani yeni bir milatla başlamıştır. Dünya gezegeninde birbirinden belirli sınırlarla ayrılmış iki farklı toplumdaki oluşun Dünya Devleti adıyla tek bir devlet kurulmuştur. Bu toplumlardan biri uygar insanların yaşadığı Diğer Taraf'tır. İkinci toplum ise uygar olmayan insanların oluşturduğu Vahşi Ayrı-Bölgelerdir. Diğer Taraf'ın uygar toplumunda sistem tarafından üretilen beş tür insan vardır. İnsan yumurtaları bilim insanları tarafından birtakım işlemlerden geçirilerek Alfa, Beta, Gama, Delta ve Epsilonlar olarak sınıflara ayrılmış insan türleri üretilmektedir. Gama,

Delta ve Epsilonlar hizmet işlerini görmek üzere düşük kalitede kabul edilen yumurtalardan üretilen ve az eğitilen türlerdir. Alfa ve Betalar ise diğerlerine göre daha zeki kabul edilen geleceğin müdürleri, yönetici adayları veya diğer yüksek düzey çalışanları olmak için üretilen türlerdir. Sosyal dengenin korunması ve sistemin bozulmaması için düşünen insanlar grubu olan Alfa grubu insanlar sistemdeki işlevi doğrultusunda sınırlı sayıda üretilmektedir. Cesur Yeni Dünya'da insanların ne tür insan olacağına Dünya Devleti karar vermektedir. Bu durumun adı 'şartlandırma'dır. Şartlandırma aynı zamanda bireylerin mutlu ve itaatkar olmalarını sağlamaktadır (Huxley, 2013, ss.31-41).

Dünya Devletinin siyasal programı toplumcu, özdeşçi ve dengeli ilkelere dayanmaktadır. Toplumculuk ilkesine göre insanlar sadece devlete hizmet etmek için yaşamalıdır. İnsanlar sahip olduklarıyla yetinmelidir. Onların önceliği kendi arzuları değil toplumun ihtiyacı olmalıdır; çünkü toplum bireyden öncelikli ve önemlidir. Özdeşçilik ilkesine göre insanlar kendilerini farklı kılacak çabalardan kaçınmalıdır. Dengencilik ilkesine göre ise vatandaşlar emirlere itaat etmeli ve herhangi bir şekilde toplumu değiştirmeye kalkışmamalıdır. Herkes için en iyinin ne olduğuna karar verecek olan tek yetki sahibi Dünya Devletidir (Huxley, 2013, ss.31). Böyle bir ortamda insanın 'kendi' olmasının önü tamamen kapalıdır. Onlar artık şartlandırmanın izin verdiği sınırlarda 'düşünen', 'konuşan' ve 'eyleyen' varlıklara dönüşmüştür. Dolayısıyla bu yeni dünyada insanların Nietzsche'nin 'kendin ol' çağrısına kulak vermesi söz konusu bile değildir.

Cesur Yeni Dünya'da mutluluk Dünya Devleti'ne hizmet demektir. Herkes devlete hizmet görevini yerine getirdiğinde tüm toplumda mutluluk sağlanmış olmaktadır: "Mutluluk ve erdemın sırrıdır; yapmak zorunda olduğun şeyi sevmek. Tüm şartlandırmaların amacı budur: İnsanlara, kaçınılmaz toplumsal yazgılarını sevdirmek." (Huxley, 2013, ss.42). Bu mutluluğun bedeli insanların güzel sanatlardan ve bilim insanların özgürce çalışma ortamından yoksun olmasıdır. Ford, uygar bir insanın kendi başına fikirler üretmesini yasaklamış ve bilimsel faaliyetleri belirli sınırlara hapsedmiştir. Bilim insanları günlük

problemlerle meşgul edilerek onların dünyanın doğası hakkında büyük teoriler üretmeleri engellenmiştir. İnsanı düşünmeye teşvik etmesi nedeniyle güzel sanatlar ve din de toplum için tehlikelidir. Bu nedenle Shakespeare'in Othello'su ve Kutsal kitapların okunması yasaklanmıştır. Özellikle Shakespeare'in eserlerini yasaklayan bir yasa maddesi vardır; çünkü onun eserleri insanları düşünmeye, sorgulamaya ve eleştirmeye yönlendiren eserlerdir ve bu nedenle oldukça tehlikelidir. Uygar insanlar için sanat yalnızca eğlenceden ibarettir, onların güzel sanatlara ihtiyacı yoktur. Sanat eserleri yalnızca uygar insanların deşarj olmaları ve böylece sisteme daha çok bağlanmaları için vardır. Bu nedenle duygusal filmlerin gösterimi yasaklanmış ve onların yerini 'duyusal filmler' almıştır. Uygarlığın temel dinamiklerinden biri olan dine ise artık gerek kalmamıştır. Cesur Yeni Dünya'da da Nietzsche'nin 19. yüzyılda ilan ettiği 'Tanrı öldü' durumu söz konusudur. Romanın başkarakterlerinden biri olan Mustafa Mond Tanrı'nın ölümünü şu sözlerle ifade etmektedir: "Tanrı; makinelerle, bilimsel tıp ve evrensel mutlulukla uyuzmaz. Kendi seçimini yapman gerekir. Bizim uygarlığımız, makineleri, tıbbi ve mutluluğu seçti" (Huxley, 2013, ss.232-233).

Cesur Yeni Dünya'da güzel sanatlar ve din toplum düzeni için tehlikeli kabul edilerek yasaklanırken uyuşturucu, suç veya yasak değil aksine yasaldir. Hatta çalışanların ücreti para yerine soma adı verilen uyuşturucu madde ile ödenmektedir. Soma; öfkeyi yatıştıran, düşmanlıkları dostluğa çeviren, insanların sabırlı ve dayanıklı olmasını sağlayan bir maddedir. Bu madde sayesinde eskinin ahlakî eğitimine gerek kalmamıştır. Uyuşturucu ve duyusal haz ile avutulan ve böylece onlara uygulanan hiçbir baskıyı hissetmeyen insanlar özgür olduklarına inanmaktadır. Bu bakımdan insanların özgürlük anlayışı istediği zaman uyuşturucu kullanabilmek, istediği kişiyle birlikte olabilmek, istediği yemeği yiyebilmek vb. gibi haz temelinde yeniden şekillendirilmiştir. Bu tür bir özgürlüğe sahip olmak güce sahip olmakla eş değer kabul edilmektedir. Oysa bu insanların özgürlük veya güç sandıkları şeyler gücün gerçek sahibi olan sistemin onlara sunduğu birer avuntudan ibarettir. Bu bakımdan Cesur Yeni Dünya'daki insanların güç anlayışı Nietzsche'nin güç anlayışından oldukça farklıdır. Onlar etkin bir

güç istencine sahip olamadıkları için değer yaratmak bir yana kendilerine dayatılan durumları sorgulamaktan, eleştirmekten, özgürlükten ve gerçek mutluluktan yoksundur. Bu yeni dünya düzeninde düşünmek suç değildir; fakat insanlar için düşünmek artık gereksiz ve yorucudur. Bu nedenle kimse düşünme, eleştirme, sorgulama gibi eylemlere gerek görmemektedir. Düşünmeyen, eleştirmeyen ve sorgulamayan insanın ise kendisi olması ve özgürlüğüne kavuşması söz konusu değildir; çünkü özgürlük için uyuşturulmuş ve kontrol altına alınmış bir zihin değil, uyanık ve düşünen bir zihin gereklidir.

Diğer Taraf'ın insanları her istediğini elde edebilen, elde edemeyeceklerini asla istemeyen, bu nedenle kendilerine verilen dışında hiçbir ideale veya gayeye sahip olmayan; yaşamları güvende olan, hastalanmayan, ölümden korkmayan, aşkı bilmeyen, yaşlanmayan, aile mefhumu olmayan, insanlarda güçlü duygular uyandıracak sevgi türlerini tanımayan ve soma ile uyuşarak mutlu olan insanlardır. Bu insanlar soma sayesinde gözyaşından ve acıdan arındırılmış, doğal dürtüleri özgürce tatmin edilen varlıklardır; fakat onların mutluluğu 'mutsuz olma hakkından yoksun olma şeklinde gerçekleşmektedir (Huxley, 2013, ss.238).

Diğer Taraf'ın hedonist mutluluk anlayışı Nietzsche'nin son insanının mutluluk anlayışına benzerdir. Her iki mutluluk anlayışının temelinde de yalnızca haz vardır. Nietzsche'nin son insanı ve Diğer Taraf'ın şartlandırılmış insanları, özgürlüğü ve mutluluğu hazla eş değer görmektedir fakat her ikisi de etkin bir güç istencine sahip değildir. Bu nedenle değer yaratmak bir yana kendilerine dayatılan mutluluk, özgürlük ve güç gibi değerleri sorgulamaktan ve eleştirmekten yoksundur. Dolayısıyla ne son insan ne de deltalar özgür, mutlu ve güçlüdür. Bu bakımdan Tanrı'ya ihtiyaç olmadığını ve mutluluğu bulduğunu iddia eden Cesur Yeni Dünya'nın yeni sistemi 'son insan' yetiştirmekten başka bir şey yapmamıştır diyebiliriz.

Cesur Yeni Dünya'nın her iki toplumunda da tıpkı son insanlar topluluğunda olduğu gibi farklı olan toplumdan dışlanmaktadır. Bu durumun örneklerinden biri Diğer Taraf'ın Alfa-artı grubundan biri olan psikolog Bernard Marx'tır. Bernard hiçbir şartlandırmaya uymak

istemeyen, farklı olma hissi taşıyan ve birey olduğunun farkında olan biridir. Bu nedenle Şartlandırma Merkezi'nin Embriyo Deposu hemşiresi Lenina'nın ifadesiyle Bernard "tuhaf, gerçekten tuhaf" (Huxley, 2013, ss.103) biridir. Bir gün Lenina ve Bernard Marx Ayrı-Bölge'ye gitmişler ve oradan Vahşi John ve onun annesi Linda ile geri dönmüşlerdir. Ayrı-Bölge'nin uygar olmayan vahşi insanları ise acı çeken, yaşlanan ve çirkinleşen insanlardır. Ayrı-Bölge'de Diğer Taraf'tan farklı olarak soma gibi sağlığa zararlı olmayan uyuşturucular yoktur; meskal ve peyotl adı verilen insanları hasta eden uyuşturucular vardır (Huxley, 2013, ss.136). Diğer Taraf'tan oldukça farklı bir dünyada yaşayan John, Diğer Taraf'ın sistemini eleştiren ve farklı olduğu için toplumdan dışlanan bir diğer isim olmuştur. John, bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Eğer farklıysan, yalnızlığa mahkûm oluyorsun. Yalnız olana acımasız davranıyorlar. Biliyor musun, beni her şeyden dışladılar" (Huxley, 2013, ss.146). John'a göre Diğer Taraf'ın sistem tarafında üretilen şartlandırılmış insanları (özellikle Delta grubu) her şeyiyle birbirinin aynı olan insanlardır. Bu nedenle onlar böcek insanlardır, hatta insan bile değildir; çünkü onlar özgür değil köledir. Soma, ilaç sanılan bir zehirdir ve özgürlüğe kavuşmak için ondan kurtulmak gerekir. Sorgulayan ve eleştiren bir zihin olmadan insanların özgürlüğünden bahsetmek mümkün değildir (Huxley, 2013, ss.217-228). John, Mustafa Mond'la aralarında geçen bir diyalogda Diğer Taraf'ın sistemine karşı isyanını şu şekilde dile getirir: "Ben keyif aramıyorum. Tanrı'yı istiyorum, şiir istiyorum, gerçek tehlike istiyorum, özgürlük istiyorum, iyilik istiyorum. Günah istiyorum" (Huxley, 2013, ss.238). Böylece John, mutsuz olma hakkını geri istemiştir. Mustafa Mond, John'a "ihtiyarlama, çirkinleşme ve iktidarsız kalma hakkını da istiyorsunuz; frengi ve kansere yakalanma haklarını, açlıktan nefesi kokma hakkını, sefil olma hakkını, sürekli yarın ne olacak korkusu içinde yaşama hakkını, tifoya yakalanma hakkını ve her türden ağza alınmaz acıyla işkence çekerek yaşama hakkını da istiyorsunuz" şeklinde cevap vermiştir. Uzun bir sessizlikten sonra John'un cevabı evet olmuştur, "Evet, hepsini istiyorum" (Huxley, 2013, ss.238). Bu bakımdan John'un bakış açısı Nietzsche'nin "yaşama evet" diyen görüşlerine yakındır diyebiliriz. Diğer Taraf'ın duyusal hazza indirgenmiş

mutluluk anlayışının gerçek mutluluk olmadığını düşünen John da Nietzsche'nin Üstün-insanı gibi yaşamın hazlarına ve acılarına bir bütün olarak evet demek istemektedir.

SONUÇ

Gerek Nietzsche'nin son insanının gerekse Cesur Yeni Dünya'nın mutluluk anlayışında görüldüğü üzere insan, zihinsel bir idealden yoksun olduğunda; onun felsefe, bilim, sanat ve din alanındaki özgürlükleri elinden alındığında veya bu alanlardaki deneyim ve etkinlik durumları kısıtlandığında hedonist mutluluğun hiçbir anlamı kalmamaktadır. Duygulanım ve arzu sahibi bir varlık olarak insan için haz elbette önemlidir; fakat mutluluk hazdan ibaret değildir. Başka bir ifadeyle mutlu bir yaşam yalnızca haz dolu bir yaşam demek değildir. Haz, mutlu bir yaşamın yalnızca bir aracıdır. Değer yaratmak hazzı ulaştırmaktan daha önemlidir; çünkü anlamlı bir yaşam sürmek ancak değer yaratmakla mümkündür. Bu nedenle Nietzsche'ye göre son insanın ve bütün sürü insanı tiplerinin hayatı yaşamaya değer bir hayat değildir. Onların hayatının ne kadar haz dolu olduğu veya ne kadar uzun sürdüğünün bir anlamı yoktur. Aşkın değerlerin değersizleşmesiyle anlamını kaybeden yeryüzü ve yaşam ancak insanın kendisine zihinsel bir ideal veya amaç belirlemesiyle yeniden anlam kazanabilir. Nietzsche'nin felsefesinde bu ideal veya amaç Üstün-insandır. İnsanın kendisini aşarak Üstün-insan'a dönüşebilmesi için hazzı olduğu gibi acıya da evet demesi gerekmektedir. Bu bakımdan Nietzsche'ye göre insan "neden daha mutlu değilim?" yerine "neden daha güçlü değilim?" diye sormalıdır. "Neden daha mutlu değilim?" sorusu insanı daha fazla haz arayışına yönlerebilir. Daha fazla hazzın ise hiçbir zaman sonu yoktur. Gelip geçici hazlarla sonsuz bir mutluluk kazanamayan insanın haz arayışı son bulmayabilir ve bu arayış insanı mutluluğun veya hazzın kölesi haline dönüştürebilir. "Neden daha güçlü değilim?" sorusu ise insanı daha fazla güç sahibi olmaya yönlendirmektedir. Burada "güç sahibi olma" ifadesi insanın kendisi olmasıyla ilgilidir. Cesur Yeni Dünya'nın uygar insanları kendi olma gücünden yoksun bırakılmıştır. "Kendisi" olması engellenmiş bu yeni insanlar sahte bir özgürlüğe ve mutluluğa mahkûm edilmiştir.

Cesur Yeni Dünya’da insanların deneyim ve etkinlik alanları sınırlandırılmıştır; çünkü yeni sistemin devamı için insanlar düşünmemeli, sorgulamamalı ve eleştirmemelidir. Bu insanlar için mutluluk, duyuşsal hazlardan ibarettir. Başka bir ifadeyle onların mutluluk alanı yeni sistem tarafından duyuşsal hazlarla sınırlandırılmıştır. Duyusal hazlardan elde edilen mutluluğu gerçek mutluluk sanan insanlar hiçbir zihinsel ideal veya amaç arayışına girmemektedir. Duygu ve düşünceleri bile sistem tarafından şekillendirilen insanlar eleştirmekten ve sorgulamaktan yoksun bırakılmıştır. Düşünmek tamamen yasaklanmış olmasa da duyuşsal hazlarla uyuşan bu insanlar için düşünme, eleştirme ve sorgulama gibi eylemler yorucu ve gereksiz bir hal almıştır. Onlara sunulan hedonist mutluluğun bedeli anlamdan yoksun olmaktır. Başka bir ifadeyle Cesur Yeni Dünya’nın uygar insanlarının yaşamı haz ve ‘mutluluk’ dolu fakat anlamdan yoksun bir yaşamdır. Teknoloji çalışmaları hariç bütün bilimsel faaliyetler sınırlı, bütün kitaplar yasaktır. Onların bilim, din ve sanat alanındaki özgürlükleri elinden alınmış, neredeyse düşünceleri bile kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Düşünce ve ifade özgürlüğünden yoksun bırakılan insanlara istedikleri zaman hazzla ulaşma avuntusu sunulmuş ve bu avuntuya ‘özgürlük’ adı verilmiştir. Oysa onlara sunulan duyuşsal hazlara yönelik sınırsız özgürlüğün bedeli düşünce, inanç ve ifade özgürlüğünden yoksun bırakılmak olmuştur. Yani bu yeni özgürlük için insanlığın ödediği bedel oldukça ağır olmuştur. Etkin bir güç istencinden yoksun bırakılan insanlar kendilerine sunulan yeni mutluluk ve özgürlük anlayışını sorgulayamamakta, yeni değerler yaratmaktan uzak bir şekilde sistem tarafından onlara sunulan değerlere itaat etmektedir. Zorunlu olarak itaat eden bu insanların gerçek anlamda özgür ve mutlu olmaları elbette ki mümkün değildir.

Son insanın ve Cesur Yeni Dünya’nın uygar insanlarının mutluluk anlayışından hareketle şunu söylemek mümkündür: Yaşamın amacını yalnızca haz ve mutluluk olarak belirlemek insanı mutsuz olma hakkından yoksun bırakmakla sonuçlanmaktadır. Mutluluğun mutsuz olma hakkından yoksun olma şeklinde bir zorunluluğa dönüşmesi onu adeta bir ödev haline getirmiştir. Bu tür bir mutluluk anlayışı mutluluk kavramına normatif bir anlam yükleyerek insana “mutlu olmak zorundasın;

çünkü mutsuz bir hayat yaşamaya değer bir hayat değildir” şeklinde yeni bir norm dayatmaktadır. Oysa yaşamın değerini belirleyen haz değil, anlamdır. Bu bakımdan hazdan yoksun bir hayat değil anlamsız bir hayat yaşamaya değer değildir. Ayrıca acı veya mutsuzluk kaçınılması gereken bir durum veya başarısızlık değildir. Yaşamın içinde acı ve haz, mutluluk ve mutsuzluk birlikte vardır. Yalnızca hazza ve mutluluğa yönelen insan yaşamın farklılıklarını yok etmek isteyen yalnızca aynı olanı olumlayan insandır. Yalnızca aynı olanı olumlamak ise hem son insanlar topluluğunda hem de Cesur Yeni Dünya'da farklı olana hınç duymakla sonuçlanmıştır. Hınç duygusu ise insana hiçbir şey kazandırmaz. Bu duygu değersizleşmiş değerleri sorgulamanın ve yeni değerler yaratmanın önündeki en önemli engellerden biridir.

Nietzsche'nin Üstün-insanına ulaşmak zor, hatta kimilerine göre hayalî bir idealden ibaret olabilir; fakat insanın zihinsel/entelektüel bir ideale sahip olması mutluluğa ulaşması için oldukça önemlidir. Nietzsche'nin son insan öğretisinde ve Cesur Yeni Dünya'nın uygar insanlarında görüldüğü gibi entelektüel mutluluktan yoksun olan insanlar yalnızca hedonizm temelli mutluluğa odaklanmaktadır. Hedonizm ise insana sonsuz bir mutluluk kaynağı sağlayamamakta ve geçici mutluluklar sunmaktadır. Bir süre sonra elde ettiği geçici mutluluklarla da tatmin olmayan insanı bekleyen son, mutsuzluk olmaktadır. Nitekim gerek Nietzsche'nin son insanı gerekse Cesur Yeni Dünya'nın insanları haz dolu yaşamları içinde mutsuzluktan kurtulamamışlardır. Ayrıca duysal haz, servet ve ün gibi arzu nesnelere elde edilen haz veya mutluluklar; insanın hastalık, ölüm veya diğer korkunç acılar gibi sınırlı durumlarla karşılaştığı zamanlarda onu teselli etmeye yetmeyebilir. Böyle durumlarda insan sanat, din, bilim veya felsefe alanındaki uğraşılardan elde edilen doyuma daha çok ihtiyaç duyabilir. Dolayısıyla sanat, din, bilim ve felsefe alanındaki etkinlikler insanın tinsel mutluluğu için oldukça önemlidir. İnsanın mutluluğa ulaşabilmesi için tutkularını bastırmaya zorlanmaması gerekir. Duygularına ve doğasına aykırı davranmaya zorlanan Diğer Taraf'ın insanları sahte bir mutluluğun ötesine geçememişlerdir. Bununla birlikte tutkuların özgürleştirilmesi Diğer Taraf'ta olduğu gibi sınırsız duysal haz elde etmeye de

indirgenmemelidir; çünkü bu durumun sonucu da sahte bir mutluluk olmuştur. Mutluluğa ulaşmak için tutkular sanat, bilim ve felsefe gibi alanlarda tinselleştirilmeli ve özgürleştirilmelidir. Son insan, bilimden yoksun değildir fakat onun bilime yönelişinin amacı değer yaratmak değil, haz elde etmektir. Cesur Yeni Dünya’da ise her şey gibi bilimsel etkinlikler de sistemin gözetimi altında ve onun çizdiği katı sınırlar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle son insanın ve Cesur Yeni Dünya’nın uygar insanlarının bilimsel faaliyetleri onların tinsel mutluluğuna herhangi bir katkıda bulunmamıştır.

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES (2011). Nikomakhos’a Etik, çev. Saffet Babür, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- AUGUSTİNUS, Saint (2007). İtirafı, çev. Dominik Pamir, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- BAL, Metin (2018). Caydırmaya Karşı Platon’un Lakhes Diyalogunda ve Aldous Huxley’in Cesur Yeni Dünya Romanında Cesaret Felsefesi. Mavi Atlas, 1, 90-130.
- FARABİ (2003). Mutluluğu Kazanma (Tahsilu’s- Sa’ade), çev. Prof. Dr. Hüseyin Atay, İstanbul: Morpa KültürYayınları.
- GORDİN, Michael D.; TİLLEY, Helen ve Gyan PRAKASH (Edt.) (2018). Ütopya / Distopya: Tarihsel Olasılığın Koşulları. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- HEİDEGGER, Martin (2001). Nietzsche’nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı. Bursa: Asa Kitabevi.
- HUXLEY, Aldous (2013). Cesur Yeni Dünya, çev. Ümit Tosun, İstanbul: İthaki Yayınları.
- KANT, Immanuel (2013). Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, çev. İonna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- KENNY, Anthony (2018). Batı Felsefesinin Yeni Tarihi: Ortaçağ Felsefesi, çev. Şeyma Yılmaz, İstanbul: Küre Yayınları.

- KUÇURADİ, Ionna (1999). Nietzsche ve İnsan. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- NIETZSCHE, F. (2011). Şen Bilim (Ana Metin 1), çev. Ahmet İnam, İstanbul: Say Yayınları.
- NIETZSCHE, Friedrich (1974). The Gay Science, Vintage Books.
- NIETZSCHE, Friedrich (1998). Sabahın Gizeminden Doğanlar, çev. Kenan Sarıalioğlu, Ankara: Opus Yayınları.
- NIETZSCHE, Friedrich (2005). Böyle Buyurdu Zerdüş, çev. A. Turan Oflazoğlu, İstanbul: Cem Yayınevi.
- NIETZSCHE, Friedrich (2005). Deccal, çev. Orhan Tuncay, İstanbul: Gün Yayıncılık.
- NIETZSCHE, Friedrich (2010). Güç İstenci, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Say Yayınları.
- NIETZSCHE, Friedrich (2015). Eğitici Olarak Schopenhauer: Zamana Aykırı Bakışlar 3, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- NIETZSCHE, Friedrich (2017). Böyle Söyledi Zerdüş, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- NIETZSCHE, Friedrich (2017). İşte Böyle Dedi Zerdüş, çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- NIETZSCHE, Friedrich (2017). Putların Alacakaranlığı, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- NIETZSCHE, Friedrich (2018). Deccal: Hıristiyanlığa Lanet, çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- NIETZSCHE, Friedrich (2019). Böyle Buyurdu Zerdüş, çev. Gülperi Sert, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- NIETZSCHE, Friedrich (2019). Ecce Homo: Kişi Nasıl Olduğu Kimse Olur, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- ÖZCAN, Zeki (2005). “Ortaçağ’da Birey ve Bireyleşme”, DoğuBatı Düşünce Dergisi, 33, 11-39.
- PLATON (2011). Devlet, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- SOLOMON, Robert C. (2016). Duygulara Sadakat: Hislerimiz Gerçekte Bize Ne Anlatıyor? çev. Funda Çoban, Ankara: Nika Yayınevi.
- SPİNOZA, Benedictus (2017). Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme, çev. Emine Ayhan, Ankara: Dost Kitabevi.
- WARREN, Mark (1985). “Nietzsche and Political Philosophy”, Political Theory, 2, 183-212.
- YOVEL, Yirmiyahu (2019). “Nietzsche ve Spinoza: Amor Fati ve Amor Dei”, Özne, 31, 189-213.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Aralık 2021

Yıl 11, Sayı 2, ss.201-227.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1030998>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 01.12.2021

Kabul Tarihi: 14.12.2021

Journal of Individual & Society

December 2021

Year 11, Issue 2, pp.201-227.

Article Type: Research article

Submitted: 01.012.2021

Accepted: 14.12.2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

TOSUN, N. (2021). Enerji Tüketimi Ve Makroekonomik Değişkenlerin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), 201-227.

ENERJİ TÜKETİMİ VE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERİN AMPİRİK ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

EMPIRICAL ANALYSIS OF ENERGY CONSUMPTION AND MACROECONOMIC VARIABLES: THE CASE OF TURKEY

Nergis TOSUN

Dr., Bağımsız Araştırmacı, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dr., Independent Researcher, University of İnönü, Social Sciences Institute

E-posta: nergisbingol89@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5760-2596>

Öz

Enerji konusu ülke yönetimlerinin olduğu kadar akademik yazında da büyük ilgi görmektedir. Bu çalışmada da enerji tüketimi ile ekonomik büyüme, enflasyon, cari açık, ithalat değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla 1974-2020 dönemini kapsayan 49 yıllık veri setine öncelikle durağanlığı incelemek amacıyla Fourier ADF Birim Kök Testi uygulanmıştır. Testin sonucuna göre değişkenlerin hepsinin I(1) seviyesinde durağan olduğu görülmüştür. Daha sonra seriler arasındaki eşbütünlük ilişkisi Fourier ADL testi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise Toda Yamamoto (1995) nedensellik testi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda ekonomik büyüme ile

enerji tüketimi, ithalat ile enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik, enerji tüketiminden cari açığa ve enflasyondan enerji tüketimine tek yönlü nedensellik elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Tüketimi, Fourier ADF Birim Kök Testi, Fourier ADL Eşbütünlüşme Testi, Makroekonomik Değişkenler

Abstract

The issue of energy is of great interest in academic literature as well as in country administrations. In this study, the relationship between energy consumption and economic growth, inflation, current account deficit and import variables was examined. Firstly, the Fourier ADF Unit Root Test was applied to the 49-year data set covering the period 1974-2020, in order to examine the stationarity first. According to the results of the test, it was seen that all of the variables were stationary at the I(1) level. Later, Then, the cointegration relationship between the series was examined with the Fourier ADL test. As a result of the analysis, it was found that there is a long-term relationship between the variables. The causality relationship between the variables was examined with the Toda Yamamoto (1995) causality test. As a result of the analysis, bidirectional causality between economic growth and energy consumption, imports and energy consumption, unidirectional causality from energy consumption to the current account deficit and from inflation to energy consumption was obtained.

Keywords: Energy Consumption, Fourier ADF Unit Root Test, Fourier ADL Cointegration Test, Macro Economic Variables

Giriş

Neo-klasik büyüme teorisine göre sermaye ve emek üretim için önemli olan iki faktördür. Fakat 1970'li yıllara gelince ortaya çıkan enerji krizi bu iki faktöre enerjinin de ilave edilmesi gerektiğini gözler önüne sermiştir. Artık bu dönemden itibaren ekonomik büyüme için enerji vazgeçilmez bir kaynak haline gelmiştir (Shakeel, 2013, s.3). Türkiye açısından ele alındığında ise 1980 yılından sonra canlanan sanayi sektörü ve değişmeye başlayan üretim yapısı enerji ihtiyacını önemli düzeyde

artırmıştır. Fakat göz ardı edilemeyecek kadar önemli olan bu faktör Türkiye’de çoğunlukla ithalat yoluyla karşılanmaktadır (Uysal, vd., 2015, s.65-66). Dolayısıyla enerji tüketiminin ekonomik büyümeyle sınırlı kalmayan geniş bir alana etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Akademik yazında enerji ile ilgili yapılmış olan ilk çalışma Kraft ve Kraft’ın 1978 yılında yapmış olduğu “On The Relationship Between Energy and GNP” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada yazarlar ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ilişkisini incelemişlerdir. Ulaştıkları sonuç ise ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu şeklindedir. Çalışmadan sonra literatürde ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ilişkisini inceleyen birçok çalışmaya yer verilmiştir. Gelişen ekonomik yapıda artık sadece ekonomik büyüme değil, birçok farklı faktör de takip edilmeye ve etkisi hissedilmeye başlanmıştır. Bu faktörler günümüzde çalışmalarda enerji tüketimi ve ekonomik büyüme değişkenlerine ilave olarak üçüncü bir değişken olarak eklenmektedir. Bunlar enflasyon, ithalat ve cari açaktır.

Bu çalışmada ise tüm bu değişkenler bir araya getirilerek enerji tüketimi ile ilişkisi incelenmiştir. Tüm değişkenlerin bir araya getirilmiş olması ve incelenen dönem aralığının uzunluğu göz önünde bulundurulduğunda çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme, cari açık, ithalat ve enflasyonun ilişkisi 1974-2020 dönemi için incelenmiştir. Değişkenlere öncelikle durağanlıklarını sınamak amacıyla Fourier ADF (2006) birim kök testi yapılmış, ardından sırasıyla Fourier ADL (2017) eş bütünleşme testi ve Toda Yamamoto (1995) nedensellik testi yapılmıştır.

Çalışma giriş bölümünden sonra dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde değişkenler üzerine iktisadi yorumlara yer verilmiştir. İkinci bölümde enerji tüketimi, ekonomik büyüme, cari açık ve ithalat değerlerinin 1974-2020 yıllarında Türkiye’deki seyri incelenmiştir. Üçüncü bölümde konu ile ilgili literatür çalışması, dördüncü bölümde ise veri, metodoloji ve bulgular yer almıştır. Sonuç bölümünde ise konu hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1. Enerji Tüketimi ile Ekonomik Büyüme, İthalat, Enflasyon ve Cari Açık İlişkisinin İktisadi Yorumu

Enerji tüketimi ile olan ilişkisi ilk incelenen makroekonomik değişken ekonomik büyümedir. Fakat bu konuda oluşan geniş literatüre rağmen değişkenler arasındaki ilişkinin yönü hakkında fikir birliğine varılamamış ve ilişkiyi açıklamaya yönelik dört hipotez ortaya konulmuştur. Bunlardan birincisi, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında iki yönlü bir nedensellik olduğunu ifade eden geri besleme hipotezidir (feedback hypothesis). Bu hipoteze göre büyüme ve enerji tüketimi politikalarının birlikte uygulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. İkinci hipotez ise geri besleme hipotezinin tam tersine iki değişken arasında herhangi bir ilişki olmadığını ifade eden tarafsızlık hipotezidir (neutrality hypothesis). Bu hipoteze göre enerji tüketimi, ekonomideki genel büyümenin küçük bir bileşeni olduğu için ekonomik büyüme üzerinde etkisi bulunmamakta, varsa da oldukça küçük bir etkidir. Üçüncü hipotez ise koruma hipotezidir (conservation hypothesis). Hipoteze göre değişkenler arasında tek yönlü bir ilişki bulunmakta olup ilişkinin yönü ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğrudur. Koruma hipotezine göre uygulanan kısıtlayıcı bir enerji politikası ekonomik büyüme üzerinde belirgin bir değişiklik meydana getirmemektedir. Dördüncü hipotez ise büyüme hipotezi (growth hypothesis) olup enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu şeklinde açıklanmaktadır. Bu hipoteze göre enerji tüketimi ekonomik büyüme sürecinde emek ve sermaye gibi önemli bir faktördür ve üretim düzeyinin ülkenin enerji politikasından etkilendiği kabul edilmektedir (Rahman, 2012, s.2; Öztürk, 2010, s.37; Shakeel, vd., 2013, s.3).

Gelişmekte olan ülkelerde kentleşme ve hızlı büyüme çabası enerji konusunu daha da önemli hale getirmektedir. Çünkü hedeflere ulaşmada uygun fiyatlı, kesintisiz ve yeterli oranda enerji sağlanması gerekmektedir. Fakat enerji kaynağı bakımından rezervleri yetersiz ya da var olan rezervleri gerektiği gibi kullanamayan ülkelerde, enerji talebindeki artış dışarıdan enerji alımını zorunlu hale getirmektedir. Enerji ithalatının maliyetini karşılamak için sunulan en yaygın çözüm ihracatın

arttırılmasıdır. Fakat ihracatı arttırmak amacıyla yapılan üretim için gerekli olan enerjinin dışarıdan karşılanması halinde cari açık sorunu baş göstermektedir (Demir, 2013, s.3). Ayrıca cari açığı azaltmak için üretim yapma gerekliliği gelişmekte olan ülkelerde enerji tüketimini arttırmaktadır. Bu nedenle cari açık ve enerji tüketimi arasında çift yönlü bir ilişki ortaya çıkması olası bir hal almaktadır.

Cari açık ve enerji tüketimi ilişkisinden bahsederken özellikle gelişmekte olan ülkelerde ihracat mal üretimi için gerekli olan enerjinin ithal edildiği vurgusu yapılmıştır. Bu nedenle ihracat mal üretimi için gerekli olan enerjinin ithal edilmesi ve üretim için bu enerjinin harcanması ithalatın enerji tüketimini arttırmasını olası bir durum haline getirmektedir (Alkhateeb & Mahmood, 2019, s.4). Diğer taraftan dış ticaret değerleri içerisinde ithalat ihracattan yüksekse dışa açıklık ve enerji tüketimi arasında zayıf bir ilişkiye neden olabilmektedir. Bu durum ithalat oranının nihai malların ağırlığından oluşması mal ve hizmet üretimi için ihtiyaç duyulan enerji talebinin ve dolayısıyla enerji tüketiminin düşmesi durumunu ortaya çıkarmaktadır (Özçağ, 2015, s.8).

Enerji tüketimi ile ilişkisi incelenen bir diğer makroekonomik değişken enflasyondur. Enflasyon, mal ve hizmet fiyatlarında meydana gelen artış olarak genel bir tanıma sahiptir. Fiyatlarda meydana gelen artışlar ve yaratmış olduğu belirsizliklerden sadece bireyler etkilenemekte firmalarda karar alma süreci enflasyondan önemli düzeyde etkilenmektedir. Dolayısıyla enflasyonun bireyler, firmalar ve hatta genel olarak ülkeler için en önemli ihtiyaç olan enerji tüketimi üzerinde etkili olması kaçınılmaz bir durum haline gelmektedir (Yılmaz & Altay, 2016, s.228). Bu nedenle enflasyonda meydana gelen artışların enerji tüketiminin maliyetini arttırdığı yorumu ortaya çıkmaktadır.

2.Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme, Cari Açık ve İthalat Değişkenlerinin 1974-2020 Döneminde Türkiye'deki Seyri

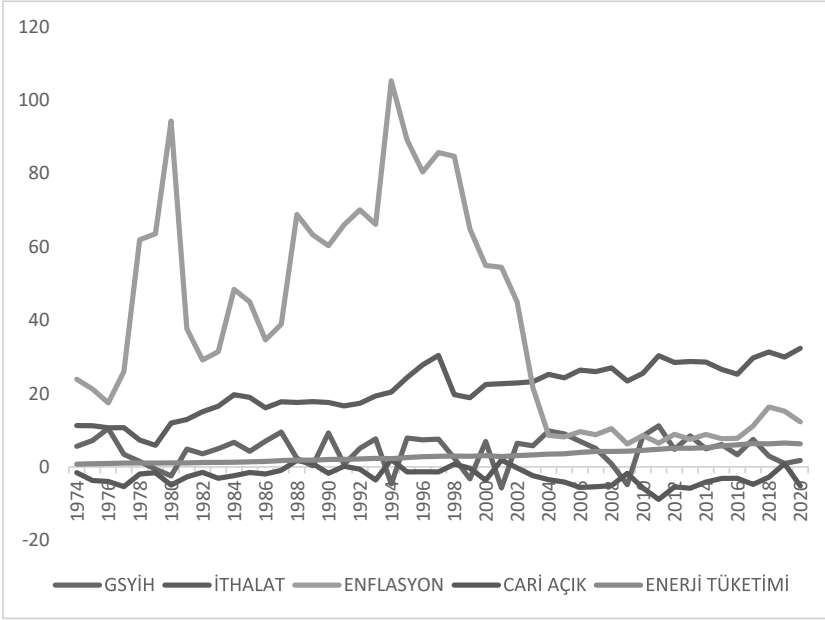
Türkiye'de söz konusu değişkenlerin incelenen yıllar aralığındaki seyri Şekil 1'de yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Türkiye dönem dönem dünya ortalamasının üzerinde büyüme

rakamlarına ulaşmıştır. Üretim için gerekli faktörlerden biri olduğu her geçen gün daha çok ifade edilen enerji tüketimi de büyümeyle birlikte artış göstermektedir. Şekilde görüldüğü gibi büyüme rakamlarında düşüşlerin yaşandığı yıllarda enerji tüketimi de paralel olarak düşüş yaşamaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde bu etki daha fazla kendini hissettirmektedir (KMPG, 2020, s.10). Türkiye ekonomisinin büyüme rakamları incelendiğinde 1987 yılında %10'a yakın büyüme kaydettiği görülürken, 1988 yılında bir önceki yıla göre daha düşük bir büyüme oranına sahiptir. 1990 yılında tekrar yüksek bir büyüme rakamına kavuşurken 1994 yılında %4 küçülmüştür. 1995 yılında ise ulaşılan büyüme rakamı %8 civarında olmuştur. Büyüme rakamları incelendiğinde ekonomik büyüme bakımından istikrarsız bir yapı ortaya çıkmıştır. 2000'li yıllarda ise özellikle 2002-2008 dönemi daha istikrarlı büyüme rakamlarına ulaşılmıştır. 2002-2006 döneminde ortalama büyüme hızı %7.2, 2007-2013 döneminde ise %3.5 olarak gerçekleşmiştir. 2010-2011 yılları küresel finans krizinden sonra hızla iyileşme dönemi olarak kabul edilirken, 2012-2014 döneminde büyüme değerleri yavaşlama sürecine girmiştir (Akın, 2018, s.10).

Cari açık problemi Türkiye ekonomisinin uzun yıllardır devam etmekte olan en önemli problemleri arasında yer almaktadır. 1970'li yıllarda kendini gösteren düşük cari açık düzeyleri 1980'li yıllardan itibaren artış göstermiştir. Özellikle sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı 1980'li yılların sonundan itibaren, kriz dönemleri hariç cari açık düzeyi her yıl biraz daha artış göstermektedir. 1990'lı yıllardan sonrada büyüme ve cari açık düzeyleri arasında ters yönlü ilişki yaşanmıştır. Düşük büyüme dönemlerinde ise cari fazla meydana gelmiştir. 1980-1990'lı yıllarda kısmen düşük cari açık rakamları 2000'li yıllarda önemli düzeylerde artış göstermeye başlamıştır (Onuncu Kalkınma Planı, 2014, s.11). 2008 yılında küresel finans krizi sonrasında ise Türk Lirasındaki hızlı değer kaybı, Türkiye'ye kısa vadeli sermaye girişlerinin artmış olması, uluslararası piyasalarda kısa vadeli likiditenin bollaşması, kredilerdeki hızlı genişleme cari açığı daha da arttırmıştır (Onuncu Kalkınma Planı, 2014, s.102). Cari açık konusunda üzerinde durulması gereken bir diğer husus cari açığı arttıran kalemlerden birinin enerji ithalatı olmasıdır.

2000' li yıllardan sonra bu etki özellikle çok daha fazla kendini hissettirmiştir. Çünkü bu dönemdeki yüksek büyüme ve beraberinde enerji talebindeki artış ve talebin çoğunlukla doğalgaz ve petrol ağırlıklı olması enerji ithalatı yoluyla cari açığı oldukça yüksek düzeylere ulaştırmıştır (Demir, 2013, s.15).

Şekil 1. Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme, İthalat, Cari Açık ve Enflasyon Değişkenlerinin 1974-2020 Dönemindeki Seyri

Ekonomik büyüme (GSYİH'nın yıllık büyümesi (%), İthalat (İthalatın/ GSYİH'ya oranı (%)), Enflasyon (TÜFE %), Cari Açık (Cari Açık/GSYİH (%))

Kaynak: World Development Indicators (Erişim Tarihi: 17.11.2021).

BP Stats- Review (Erişim Tarihi: 17.11.2021).

Türkiye ekonomisinde 1974 yılından sonra yüksek enflasyon rakamları hakim olmuş olsa da asıl yükseliş 1979-1980 döneminde olmuştur. Bu dönemlerde enflasyon oranları %100'e yakın değerlere ulaşmıştır. Uygulanan programlarla birlikte enflasyon rakamları biraz düşürülmüş olsa da %50'lerin altına inememiştir. 1994 yılı ise diğer yılları geride bırakarak enflasyon oranı %106 değerine yaklaşmıştır. 1990'lı

yılların sonunda yüksek enflasyon rakamlarının etkisiyle krize eğilimli bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır (Akın, 2018, s.16). Türkiye ekonomisinde 1974-2001 dönemi özetlenecek olursa yüksek enflasyon, yüksek büyüme rakamları ve beraberinde artan enerji talebi ile istikrarsız bir yapı kendisini göstermiştir (Akın, 2018, s.10). 2002 yılından itibaren enflasyon oranları uygulanan ekonomi programları ile hızla düşüş trendi içerisine girmiştir. Ekonomide düşük enflasyon, yüksek büyüme ve yüksek enerji tüketimi değerleri ortaya çıkmıştır. Bu nedenle enflasyonun uzun yıllardır süren bir ekonomik problem olduğu yorumunu yapmak yanlış olamamaktadır.

Türkiye ekonomisinde ithalat değerleri incelendiğinde bu değerlerin oluşmasında etkili olan iki husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Türkiye ekonomisinde ihracat için gerekli üretimi yaparken ithalata bağımlı olunması, ikincisi ise hem sosyal hem de ekonomik yönden önemi göz ardı edilemeyecek olan enerji ihtiyacının ithalat yoluyla karşılanmış olmasıdır. Bu iki husus Türkiye ekonomisinde ithalat değerlerinin her zaman ihracat değerlerinden yüksek bir oranda gerçekleşmesine neden olmaktadır (Akın, 2018, s.14). Türkiye ekonomisinin sahip olduğu bu yapı 1974-2020 dönemi ithalat değerlerinin yüksek oranda seyretmesine neden olmuştur.

3. Literatür Taraması

Kraft ve Kraft (1978) çalışmalarında ABD için ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1947-1974 dönemi ve rilerine Granger nedensellik testini uygulamışlardır. Analiz sonucunda ekonomik büyümeden enerji tüketimine olmak üzere tek yönlü bir nedensellik olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Erol ve Yu (1987) çalışmalarında Batı Almanya, Japonya, İtalya, Kanada, Fransa, Birleşik Krallık için milli gelir ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. İnceleme dönemi olarak 1952-1982 dönemini almışlardır. Analiz sonuçlarına göre Batı Almanya'da enerji tüketiminden reel gelire doğru tek yönlü bir nedensellik, İtalya ve Japonya'da ise reel gelirden enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik bulunmaktadır.

Ayrıca önemli petrol fiyat şoklarının yaşandığı dönemler örneklemden çıkarıldığında nedensellik ilişkilerinin ortadan kalkma eğilimi gösterdiği de varmış oldukları bir diğer sonuç olmuştur.

Asafu-Adjayer (2002) çalışmasında Endonezya, Hindistan, Filipinler ve Tayland için enerji tüketimi ve reel gelir arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada ayrıca fiyat olarak tüketici fiyat endeksi de analizlere dahil edilmiştir. Değişkenlere eşbütünleşme, hata düzeltme ve nedensellik testleri uygulanmıştır. Analizler sonucunda enerji, gelir ve fiyatlar olarak ifade edilen tüketici fiyat endeksi arasında karşılıklı nedensellik olduğu yorumunu yapmıştır.

Paul ve Bhattacharya (2004) çalışmalarında 1950-1996 dönemi için Hindistan'da enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Bu amaçla değişkenlere Engle-Granger eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testini uygulamışlardır. Yapılan analizler neticesinde değişkenler arasında iki yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Guttormsen (2007) 1960-2002 dönemi için ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ilişkisini 9 ülke (Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, Japonya, Arjantin, Hindistan, Endonezya ve Filipinler) için incelemiştir. Analiz sonucunda enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin birbirini etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Tsani (2010) çalışmasında 1960-2006 dönemi için Yunanistan'da enerji tüketimi ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. İncelemeyi yaparken toplam enerji tüketimi ve sektörel enerji tüketimi olarak enerji tüketimini ayrı ayrı ele almıştır. Değişkenlere Toda- Yamamoto nedensellik analizini uygulamıştır. Analiz sonucunda toplam enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu, ayrıca endüstriyel ve konut enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğu sonuçlarına ulaşırken ulaşımdaki enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında ilişki bulamamıştır.

Sadorsky (2011) çalışmasında 1980-2007 dönemi için 8 Orta Doğu ülkesinde ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve dış ticaret ilişkisini incelemiştir. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla

panel veri metodolojisinden yararlanmıştır. Analiz sonucunda ise enerji tüketimi ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik bulgusuna ulaşmıştır.

Yanar ve Kerimoğlu (2011) çalışmalarında Türkiye için ekonomik büyüme, cari açık ve enerji tüketimi ilişkisini incelemişlerdir. 1975-2009 dönemi verileri arasındaki ilişki incelenirken Johansen eşbütünleşme testi yapılmış ve vektör hata düzeltme modeli kurulmuştur. Test sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu yorumunu yapmışlardır. Vektör hata düzeltme modeli ile büyümedeki artışla enerji tüketiminde de artış olacağı, yani enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğu yorumlarını yapmışlardır.

Sadorsky (2012) çalışmasında 7 Güney Amerika ülkesinde (Arjantin, Brezilya, Şili, Ekvador Cumhuriyeti, Paraguay, Peru, Uruguay) 1980-2007 dönemi için enerji tüketimi, çıktı (reel GSYİH) ve ticaret (ithalat ve ihracat) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Değişkenlere panel eşbütünleşme ve regresyon tekniklerini uygulamıştır. Analiz sonuçları enerji tüketiminden ithalata doğru tek yönlü ve kısa vadeli ilişki olduğuna dair kanıtlarda sunmuştur. Uzun dönemde de hem ihracat hem de ithalat ile enerji tüketimi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ziaei (2012) çalışmasında enerji tüketimi, enflasyon, yatırım ve kamu borcu ilişkisini 15 Avrupa ülkesi (Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İtalya, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsveç ve İsviçre) için incelemiştir. 1995-2011 dönemi verilerine panel veri yöntemlerinden olan Genelleştirilmiş Momentler Metodunu uygulamıştır. Analiz sonucunda enerji tüketimi ile üç değişken arasında pozitif korelasyon ve enerji tüketimi üzerinde en büyük etkiye yatırımların sahip olduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

Çağıl vd. (2013) çalışmalarında Türkiye’de enerji tüketimi üzerinde GSYİH, kapasite kullanım oranı, sanayi sektörü büyüme hızı, tarım sektörü büyüme hızı ve Merkez Bankası döviz rezervi gibi makro değişkenlerin etkisini incelemişlerdir. 1989-2010 dönemi yıllık verilerine VAR metodolojisini uygulamış ve Granger nedensellik testi yapmışlardır.

Analiz sonucunda enerji tüketimi ve sanayi sektörü büyüme hızı arasında çift yönlü nedensellik bulgusuna ulaşılmıştır.

Katırcıoğlu (2013) Singapur için enerji tüketimi ile mal ve hizmet ithalatı ilişkisini incelemiştir. 1960-2011 yılı verilerine Johansen eşbütünleşme testi, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik analizi uygulamıştır. Analizler sonucunda; ithalat büyümesi ve enerji tüketimi arasında denge ilişkisi olduğu, Singapur ithalatının enerji büyümesi kanalıyla %79,9 oranında uzun vadede denge seviyesine yaklaştığı, enerji büyümesinden ithalat büyümesine doğru kısa vadeli ve tek yönlü nedensellik bulunduğu dair yorumlara ulaşılmıştır.

Shakeel vd. (2013) çalışmalarında dinamik En Küçük Kareler (EKK) ile panel eşbütünleşme yaklaşımı kullanarak 1980-2009 döneminde Güney Asya ekonomilerinden oluşan bir panel için enerji tüketimi, ticaret (temsil eden ihracatı almışlardır) ve ekonomik büyüme arasındaki uzun vadeli dinamik bağlantıları araştırmışlardır. Bulgular, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki, ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ve kısa vadede enerji tüketimi ile ihracat arasındaki geri bildirim ilişkisini desteklemiştir. Uzun vadede, enerji ve ekonomik büyüme arasındaki geri besleme ilişkisi devam ederken, ihracat ve enerji durumunda ilişkinin tek yönlü olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Tek yönlü nedensellik yönünün ise ihracattan enerjiye doğru olduğunu belirtmişlerdir.

Iyke (2014) Nijerya için yaptığı çalışmada ekonomik büyüme, enerji (elektrik) tüketimi ve enflasyon ilişkisini incelemiştir. 1971-2012 dönemi verilerine Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi uygulamıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu, nedensellik testi sonucunda ise enflasyonun kısa vadede enerji tüketiminin nedeni olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Abbas vd. (2015) Pakistan, Çin, Hindistan, Malezya ve Güney Afrika'da 1990-2012 döneminde enerji tüketimi (elektrik tüketimi), istihdam oranı, enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisini genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemini kullanarak incelemiştir. Analizler sonucunda enflasyon ve enerji tüketimi arasında önemsiz bir ilişki olduğu

ve bu ülkelerde enflasyonun ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sancar ve Polat (2015) çalışmalarında ekonomik büyüme, ithalat ve enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Türkiye için 1984-2011 dönemi kapsayan verilere Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik analizi uygulamışlardır. Analiz sonucunda ise değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği, enerji tüketimi ve ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü, enerji tüketimi ve ithalat arasında ise çift yönlü nedensellik olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Uysal vd. (2015) çalışmalarında enerji tüketimi, cari açık ve büyüme ilişkisini incelemişlerdir. 1980-2012 döneminde değişkenler arasındaki ilişkiyi incelerken Johansen eşbütünleşme testi, varyans ayrıştırması ve etki- tepki analizlerini kullanmışlardır. Analizler sonucunda ise değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği yorumunu yapmışlardır.

Yılmaz ve Altay (2016) çalışmalarında 1970-2014 dönemi için Türkiye'de enflasyon ve enerji tüketimi ilişkisini incelemişlerdir. Değişkenlere ARDL sınır testi, Granger ve Toda- Yamamoto nedensellik testlerini uygulamışlardır. Analiz sonucunda uzun dönemde enerji tüketiminin enflasyon üzerindeki etkisi negatif ve istatistiki olarak anlamlı, kısa dönemde ise katsayı istatistiki açıdan negatif ve anlamlı olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda değişkenler arasında kısa ve uzun dönemde ilişki olduğu, ortaya çıkan sapmaların ise uzun dönemde denge düzeyine yakınsayacağı yorumunu yapmışlardır. Ayrıca nedensellik analizleri sonucunda da enflasyondan enerji tüketimine doğru nedensellik tespit etmişlerdir.

Çütçü vd. (2017) 1985-2015 döneminde OECD ülkelerinde döviz kuru, cari açık ve enerji tüketimi ilişkisini incelemişlerdir. Bunun için verilere panel veri analizlerinden Pedroni Eşbütünleşme testi, Kao Eşbütünleşme testi ve Panel Granger Nedensellik testini uygulamışlardır. Analiz sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu ve cari açıktan enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Katırcıoğlu vd. (2017) çalışmalarında Türkiye’de enerji tüketimi ve ithalat ilişkisini incelemişlerdir. 1960-2011 döneminde ekonomik büyüme, mal ve hizmet ithalatı, toplam enerji üretimi, döviz kuru değişkenlerini kullanmışlardır. Değişkenlere ARDL sınır testi ve Granger nedensellik testini uygulamışlardır. Analizler sonucunda; ithalat artışı ile enerji tüketimi arasında uzun dönemli denge ilişkisi olduğu, enerji tüketiminin ithalat üzerinde olumlu ve anlamlı etkiler yarattığı bulgularına ulaşmışlardır.

Yurtkur ve Bahtiyar (2017) çalışmalarında Türkiye, Hindistan, Güney Afrika, Endonezya ve Brezilya’da ekonomik büyüme, enerji tüketimi, enflasyon ve ticari açıklık ilişkisini incelemişlerdir. 1971-2013 dönemi verilerine SVAR yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular; ekonomik büyümede meydana gelen şokların enerji tüketimini pozitif fakat azaltıcı yönde etkilediği, Brezilya, Türkiye ve Hindistan’da enerji tüketiminde meydana gelen değişimlerin önemli bir kısmının ekonomik büyümede meydana gelen değişimle açıklandığı, Endonezya ve Güney Afrika’da enerji tüketimindeki değişimlerin %80 oranından fazlasının kendisinden kaynaklı olduğu yönündedir.

Efeoğlu ve Pehlivan (2018) çalışmalarında 1987-2016 döneminde Türkiye’de enerji tüketimi, cari açık ve büyüme ilişkisini incelemişlerdir. İlişki incelenirken değişkenlere Johansen Eşbütünleşme analizi, Granger ve Toda- Yamamoto nedensellik ve etki- tepki analizi uygulanmışlardır. Yapılan eşbütünleşme testi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişki, Granger nedensellik testi sonucunda büyümeden cari açığa, enerji tüketiminden büyümeye ve cari açığa doğru tek yönlü nedensellik olduğu, Toda- Yamamoto nedensellik testi sonucunda da cari açıktan büyümeye, enerji tüketiminden de büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Türkoğlu (2018) çalışmasında OECD ülkelerinde enerji tüketimi, döviz kuru ve cari açık ilişkisini incelemiştir. 1985-2015 dönemi verilerine panel veri yöntemlerinden Pedroni eşbütünleşme testi ve Kao eşbütünleşme testi ile panel Granger nedensellik testini uygulamıştır. Testler sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu ve

cari açıktan enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik olduğu bulgularına ulaşmıştır.

Hadi ve Campbell (2020) Endonezya’da enerji tüketimi, ekonomik büyüme, beşeri sermaye, enflasyon ilişkisini incelemiştir. 1970-2018 dönemi verilerine ARDL sınır testini uygulamışlardır. Analiz sonucunda Endonezya’da enflasyon ve enerji tüketimi arasında ilişki olduğuna dair bir sonuca ulaşamamışlardır. Diğer taraftan ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında ise uzun dönemli bir ilişki olduğu yorumunu yapmışlardır.

Kızıldere (2020) çalışmasında Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin cari açık üzerindeki etkisini incelemiştir. 1974-2015 dönemi verilerine Granger nedensellik estisi uygulamıştır. Analizlerin sonucunda ekonomik büyüme ve enerji tüketiminden cari açığa doğru nedensellik olduğu sonucunu elde etmiştir.

Moftah ve Dilek (2021) çalışmalarında 16 Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesi için ekonomik büyüme enerji tüketimi ilişkisini incelemiştir. 1985-2016 yıllık verilerine ARDL sınır testi ve Toda- Yamamoto nedensellik analizi uygulamışlardır. Analiz sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin yönünün ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru bulgularına ulaşmışlardır.

Odhiambo (2021) 20 Sahra- altı Afrika (SSA) ülkesi için enerji tüketimi ve ticari açıklık ilişkisini incelemiştir. Ticari açıklık üç değişkenden oluşmaktadır. Bunlar; toplam ticaret, toplam ihracat ve toplam ithalattır. Analize başlarken ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını araştırmış daha sonra sırasıyla birinci ve ikinci nesil birim kök testleri, eşbütünleşme testleri ve Granger nedensellik testi uygulamıştır. Analizlerin sonucunda ticari açıklıktan enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik elde ederken, ticari açıklığın bileşenlerinden olan ithalat ile enerji tüketimi arasında bir ilişki bulamamıştır

Yakut vd. (2021), enerji kullanımı, ekonomik büyüme, dış ticaret, karbondioksit emisyonu ve enflasyon değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bunun için öncelikle Türkiye’nin dünyadaki yeri çok değişkenli analiz teknikleri ile incelenmiştir. Daha sonra Türkiye ile

benzer özelliklere sahip olduğu belirlenen ülkelerin değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz sonucunda ülkelerde enerji tüketimi ve enflasyon arasında ilişki olmadığı saptanmıştır.

Literatür incelendiğinde özellikle ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin ele alındığı çalışmaların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Ayrıca diğer makro ekonomik değişkenler ile enerji tüketimi ilişkisinin incelendiği çalışmalarda da ekonomik büyümenin analizlere dahil edildiği görülmektedir. Çalışmada ele alınan değişkenler Kraft ve Kraft (1978), Paul ve Bhattacharya (2004), Guttormsen (2007), Tsani (2010), Shakeel vd. (2013), Moftah ve Dilek (2021)'in çalışmalarında analize dahil ettikleri ekonomik büyüme, Sadorsky (2011), Sadorsky (2012), Katırcıoğlu (2013), Sancar ve Polat (2015) Katırcıoğlu vd. (2017)'nin çalışmasında olduğu gibi ithalat, Yanar ve Kerimoğlu (2011), Uysal vd. (2015), Çütçü vd. (2017), Efeoğlu ve Pehlivan (2018), Türkoğlu (2018), Kızıldere (2020)'nin analize dahil ettikleri cari açık, Asafı Adjayer (2002), Ziaei (2012), Iyke (2014), Abbas (2015), Yılmaz ve Altay (2016), Yurtkur ve Bahtiyar (2017), Hadi ve Campbell (2020), Yakut vd. (2021) çalışmalarında olduğu gibi enflasyon değişkenidir. Bu çalışmada ise ayrı ayrı ele alınan değişkenlerin bir arada incelenmesi ile literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

4. Veri Seti, Metodoloji ve Bulgular

Çalışmanın bu bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. İlk olarak çalışmaya dahil edilen değişkenler açıklanmış ve Türkiye'de inceleme dönemindeki seyrine yer verilmiştir. İkinci kısmında değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere uygulanan yöntemler açıklanmış ve uygulama sonuçları yorumlanmıştır.

4.1. Veri

Çalışmada enerji tüketimi ile ekonomik büyüme, enflasyon, ithalat ve cari açık ilişkisi incelenmiştir. Değişkenler ait veri seti 1974-2020 yılları olmak üzere 49 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Enerji tüketimi verisi olarak BP tarafından yayınlanan birincil enerji tüketim verileri

kullanılmıştır. Ekonomik büyüme verisi olarak GSYİH'nın yıllık büyümesi (%), ithalat verisi olarak ithalatın GSYİH'ya oranı (%), yıllık enflasyon oranları (TÜFE %), cari açığın GSYİH'ya oranı (%) değişkenleri kullanılmış olup Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır.

4.2. Metodoloji ve Bulgular

Çalışmada değişkenlerin durağanlık düzeyleri incelenirken Enders ve Lee (2012) tarafından geliştirilen Fourier ADF (FADF) Birim Kök Testi kullanılmıştır. Testin DF ve ADF birim kök testlerinden temel farkı trigonometrik terimlerin dahil edilmiş olmasıdır. Bu yolla yapısal kırılma tarihleri, biçimleri ve sayılarının önceden belirlenmesine gerek kalmamaktadır (Yurtkuran, 2021a, s.67). FADF Birim Kök Testi DF tipi Fourier yaklaşımına dayalı olarak geliştirilmiştir. FADF Birim Kök Testi için veri üretme süreci eşitlik 1 ile başlamaktadır (Enders & Lee, 2012, s.196).

$$y_t = \alpha(t) + py_{t-1} + \gamma t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Eşitlikte; ε_t , σ_ε^2 varyanslı durağan bir hata terimini, $\alpha(t)$ ise deterministik bir terimin zamana bağlı olan fonksiyonunu göstermektedir. Testte birim kök temel hipotezi sınanmaktadır ($p=1$). $\alpha(t)$ 'nin yapısı tahmin edilemediğinde modelleme hatası ile karşılaşılacağı belirtilmiştir. Bu durumun önüne geçebilmek için Enders ve Lee (2012) ilgili makalelerinde $\alpha(t)$ yapısını ortaya koyan bir Fourier modeli önermişlerdir. Bu model Eşitlik 2'de yer almaktadır.

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \alpha_k \sin(2\pi kt / T) + \sum_{k=1}^n \beta_k \cos(2\pi kt / T) \quad n \leq T / 20$$

Eşitlikte yer alan T gözlem sayısını, k belirli bir frekansı, n ise frekans sayısını temsil etmektedir. Sürecin doğrusal olması ve geleneksel birim kök testlerinin uygulanabilmesi için $\alpha_1 = \beta_1 = \dots = \alpha_n = \beta_n = 0$ olması gerekmektedir. Fakat seride bir kırılma veya doğrusal olmayan

bir eğilim ortaya çıkıyorsa en az bir Fourier frekansı bulunması gerektiği vurgusu yapılmıştır. Bu durumda kullanılacak model Eşitlik 3'te yer almaktadır (Enders & Lee, 2012, s.197).

$$\Delta y_t = py_{t-1} + c_1 + c_2 t + c_3 \sin(2\pi kt / T) + c_4 \cos(2\pi kt / T) + \varepsilon_t \quad (3)$$

k'nın değeri 1 ile 5 arasında olacak şekilde Eşitlik 3 yardımı ile EKK yöntemi yardımıyla tahmini yapılır, en küçük kalıntı kareler toplamını veren modelin k değeri seçilir. Daha sonra doğrusal olmayan yapının varlığı incelenir. Bu amaçla temel hipotez $c_3 = c_4 = 0$ için F testi uygulanması yapılmaktadır (Kızılkaya, 2019, s.29).

Fourier ADF Testinin temel hipotezi serilerin birim kök içerdiğini, alternatif hipotezi ise serilerin birim kök içermediğini yani durağan olduğunu göstermektedir. Durağanlığı sınanan serilerde, trigonometrik terimlerin anlamlılığı da önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Eğer trigonometrik terimler anlamsız ise ADF testinin daha doğru sonuçlara ulaştıracağı belirtilmiştir (Mike & Alper, 2020, s.6).

Tablo 1. FADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabitli Model				Trendli Model			
	k	Min KKT.	F İst.	FADF	k	Min KKT.	F İst.	FADF
Enflasyon	1	426.3924	8.481***	-3.4038	2	4.133922	11.162*	-3.2977
ΔEnflasyon	1	499.5656	---	-4.5005**	2	4.860698	---	-4.3564**
Enerji Tüketimi	5	108.488	7.957***	2.3401	5	107.62994	9.864**	-1.4647
ΔEnerji Tüketimi	5	108.9604	---	-6.8914*	5	107.48774	---	-5.4024*
Ekonomik Büyüme	5	612.0330	8.282***	-7.7511	5	600.7522	9.294**	-2.3443
ΔEkonomik Büyüme	5	1058.305	---	-6.4202*	5	1058.026	---	-6.3799*
Cari Açık	1	348.7117	7.903***	-4.9141	1	339.7301	8.277***	-3.3377
ΔCari Açık	3	329.7910	---	-9.1277*	3	329.1957	---	-9.0290*
İthalat	4	101.2434	9.919**	-2.9524	4	108.7384	10.960*	-3.3235
Δ İthalat	4	108.3791	---	-4.3586*	4	107.7084	---	-5.0548*

Not: FADF ve F testi için kritik değerler Enders-Lee (2012) makalesinde yer almaktadır.

Tablo 1’de değişkenlerin durağanlığını incelemek için yapılmış olan FADF Birim Kök Testi sonuçları yer almaktadır. Analiz sonuçları incelendiğinde ele alınan değişkenlerin Fourier fonksiyonlarının anlamlılık sınaması için kullanılan F test istatistik sonuçlarının hem sabitli hem trendli model için kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda değişkenlerin Fourier fonksiyonlarının anlamlı oldukları ifade edilmektedir. Anlamlılık bulgusu sonrasında uygulanan FADF test sonuçları incelendiğinde değişkenlerin hem sabitli hem trendli modelde düzey değerinde birim köke sahip oldukları, ancak serilerin farkları alındığında ise durağan hale geldikleri görülmektedir. Ayrıca trigonometrik terimlerin anlamlılığını sınanırken kullanılmakta olan F testi sadece temel hipotezin reddedilmediği durumlarda kullanılmaktadır. Bu nedenle fark serilerinin durağanlığı incelenirken F testi uygulanmamıştır (Yılcı, 2017, s. 60).

Durağanlık bulgusu elde edildikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesi amacıyla Banerjee vd. (2017) tarafından literatüre kazandırılmış olan Fourier ADL eşbütünleşme testi değişkenlere uygulanmıştır. Bu testte Fourier fonksiyonlarının kullanılması yoluyla trigonometrik terimler modele dahil edilmiştir. İzlenen yolla sert yapısal kırılmalar yerine daha yumuşak geçişlere müsaade eden bir test literatüre kazandırılmıştır. Fourier genişlemesinin düşük frekanslı bileşenlerinin modelde yer alıyor olması testin geleneksel yöntemlerden farkını oluşturmaktadır. Böylelikle yapısal kırılmanın süresinin ve sayısının önceden bilinmesi veya belirlenmesi gerekliliği ortadan kalkmış olmaktadır (Yurtkuran, 2021a, s.68). Testin uygulama aşamasında Fourier yaklaşımı kullanılarak Eşitlik 4’teki model kurulmaktadır (Banerjee vd., 2017, s.116).

$$d(t) = \gamma_0 + \sum_{k=1}^q \gamma_{1,k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^q \gamma_{2,k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad q \leq T/2 \quad (4)$$

Eşitlikte yer alan γ_0 , doğrusal ve sabit trend içeren olağan deterministik terimi, k belirli bir frekans sayısını, q yaklaşımın içerdiği frekansların sayısını, T ise toplam gözlemi temsil etmektedir. Bu testi açıklamak için kullanılan model Eşitlik 5’te yer almaktadır (Banerjee, vd. 2017, s. 116).

$$\Delta y_{1t} = d(t) + \delta_1 y_{1,t-1} + \gamma' y_{2,t-1} + \varphi' \Delta y_{2t} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Eşitlikte yer alan δ_1 katsayısı t testi ile sınanmaktadır. Testin temel hipotezi eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını, alternatif hipotez ise eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir. Kritik değerler Banerjee vd. (2017) makalesinde yer almaktadır. Test sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığına dair yorum yapılmaktadır (Konat, 2021, s.140).

Tablo 2. Banerjee, vd. (2017) Fourier ADL Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model	Frekans	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
			1%	5%	10%
Enerji Tüketimi- Enflasyon	5	-4.056*	-4.00	-3.32	-2.97
Enerji Tüketimi - Cari Açık	5	-3.45**	-4.00	-3.32	-2.97
Enerji Tüketimi - Ekonomik Büyüme	5	-3.78**	-4.00	-3.32	-2.97
Enerji Tüketimi- İthalat	5	-3.82**	-4.00	-3.32	-2.97

Tablo 2’de değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla yapılmış olan Fourier ADL Eşbütünleşme testi sonuçları yer almaktadır. Uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla uygulanan eşbütünleşme analizi sonuçları incelendiğinde bağımlı değişken olan enerji tüketimi ile bağımsız değişkenler olarak ele alınan enflasyon, cari açık, ekonomik büyüme ve ithalat değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmektedir. Değişkenler arasında ortaya çıkan eşbütünleşme ilişkisi sonuçları Paul ve Bhattacharya (2004), Yanar ve Kerimoğlu (2011), Sadorsky (2012), Iyke (2014), Sancar ve Polat (2015), Uysal vd. (2015), Çütçü vd. (2017), Moftah ve Dilek (2021) Efeoğlu ve Pehlivan (2018), Türkoğlu (2018) çalışmalarının sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Çalışmada farklı dereceden ya da aynı dereceden bütünleşik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemeye olanak veren Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi kullanılmıştır (Korap 2019, s.83). Testin uygulanmasında öncelikle VAR yöntemiyle elde edilen gecikme

uzunluğu (p) tespit edilmekte, en yüksek entegreye sahip olan değişkenin entegre seviyesi (dmax) ilave edilmekte ve VAR (p+ dmax) modeli tahmin edilmektedir (Toda & Yamamoto, 1995, s. 225). Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi amacıyla uygulanan Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Tabloda yer alan df serbestlik derecesini ifade etmektedir.

Tablo 3. Toda Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	df	Olasılık
Enerji Tüketimi → Enflasyon	0.14	1	0.69
Enflasyon → Enerji Tüketimi	4.421	1	0.03**
Enerji Tüketimi → Cari Açık	9.49	2	0.07***
Cari Açık → Enerji Tüketimi	4.19	2	0.25
Enerji Tüketimi → Ekonomik Büyüme	8.13	1	0.017**
Ekonomik Büyüme → Enerji Tüketimi	7.33	1	0.024**
Enerji Tüketimi → İthalat	7.96	2	0.043**
İthalat → Enerji Tüketimi	8.10	2	0.046**

Nedensellik analizi sonuçları incelendiğinde, enerji tüketiminden cari açığa doğru %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç Efeoğlu ve Pehlivan (2018), Kızıldere (2020)'nin çalışmalarıyla paralellik göstermektedir. Enflasyondan enerji tüketimine %5 anlamlılık düzeyinde nedensellik bulunmaktadır. Enerji tüketimi ve enflasyon arasında ortaya çıkan bu sonuçlar Iyke (2014), Yılmaz ve Altay (2016)'ın çalışmalarıyla benzerdir. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ile ithalat değişkenleri arasında ise %5 anlamlılık düzeyinde çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. İthalat ve enerji tüketimi ilişkisi Sadorsky (2011), Sancar ve Polat (2015)'nin sonuçlarıyla paralellik gösterirken, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ilişkisi ise Paul ve Bhattacharya (2004), Guttormsen (2007), Çağıl, vd. (2013), Shakeel, vd. (2013)'nin ulaşılmış olduğu sonuçlarla örtüşmektedir.

SONUÇ

Enerji, enerji kaynakları, enerji tüketimi ve bunun gibi enerji ile ilgili kavramlar sadece üretim yapısı ile alakalı olarak ortaya çıkmamış aynı zamanda bireylerin sosyal hayatlarının devamlılığı içinde önem arz etmektedir. Bu nedenle enerji çok boyutlu bir kavramdır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde önemi daha da artmaktadır. Dolayısıyla bu kavram uzun yıllardır inceleme alanı bulmaktadır.

Enerjinin ekonomik boyutu incelenirken özellikle enerji tüketimi ve ekonomik büyüme üzerinde çok uzun süredir oluşan bir literatür ile karşılaşılmaktadır. Fakat diğer taraftan ekonomi açısından ele alındığında enerji tüketiminin diğer makroekonomik değişkenlerle ilişki içerisinde olmaması mümkün değildir. Bu nedenle günümüzde ekonomik büyüme ve enerji tüketimi değişkenlerinin yanına cari açık, enflasyon veya ithalat gibi değişkenlerinde dahil edildiği çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmada ise tüm bu değişkenler birlikte ele alınarak 1974-2020 döneminde Türkiye’de enerji tüketimi ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir.

Analizlere başlarken serilerin durağanlık düzeyleri incelenmiştir. Bu amaçla Fourier ADF Birim Kök Testi uygulanmıştır. Testin sonucuna göre değişkenlerin tümünün I(1) düzeyinde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Fourier ADL testi ile incelenmiş ve uzun dönemli ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda ekonomik büyüme ile enerji tüketimi, ithalat ile enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik, enerji tüketiminden cari açığa ve enflasyondan enerji tüketimine tek yönlü nedensellik elde edilmiştir.

Türkiye ekonomisinde özellikle ekonomik büyümenin arttığı yıllarda enerji tüketimi de artış göstermektedir. Örneğin 1999 ve 2001 yıllarında düşen ekonomik büyüme rakamlarıyla beraber enerji tüketim oranları da önceki yıllara göre düşmüştür. 2011 yılında ulaşılan %11 civarındaki büyüme oranıyla beraber enerji tüketimi de bir önceki yıla göre artmıştır. Enerji ihtiyacının büyük bir kısmı da ithalat yoluyla karşılanmaktadır.

Dolayısıyla ekonomik büyüme enerji tüketimini arttırmakta, enerji ihtiyacının büyük kısmının ithalat yoluyla karşılanması ithalat oranlarını yükseltmekte ve bununla beraber artan enerji tüketimi cari açığı arttırmaktadır. Cari fazlanın yaşandığı dönemlerden olan 1998 yılında enerji tüketimi bir önceki yıla göre %25 civarında azalmıştır. 2011 yılında büyümede ulaşılan yüksek oranla beraber enerji tüketimi bir önceki yıla göre %40 oranında cari açık ise %66.76 oranında artmıştır. Ayrıca Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlı yapısı ve ithal ara mallarla üretim yapılması da ithalatın enerji tüketimi üzerinde etki oluşturmaya neden olmaktadır. Enflasyon açısından bakıldığında ise enflasyonla artan maliyetler enerji tüketiminin hem bireyler hem de firmalar için daha maliyetli olmasına neden olduğu için enflasyondan enerji tüketimine doğru nedensellik olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Analiz sonuçları ve ekonomik göstergelerden açıkça anlaşıldığı gibi aslında enerji tüketimi dolaylı ve dolaysız yollardan ekonomide birçok faktör üzerinde etki yaratmaktadır. Bu nedenle enerji politikaları ile enerji kaynaklarına yönelik yapılan düzenlemeler ve ülkedeki enerji kaynaklarının doğru kullanımı enerji tüketiminde dışa bağımlılığı azaltacaktır. Enerji tüketiminde azalan dışa bağımlılık makroekonomik değişkenler üzerinde de olumlu etkiler yaratacak ve enerji tüketiminin ekonomik olumsuzluklarına kalıcı çözüm bulunmuş olacaktır. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda ise sektörel enerji tüketimi verileri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki incelenerek sektör enerji tüketiminden kaynaklı ortaya çıkan sorunlara sektör özelinde çözüm önerileri sunulabilir.

KAYNAKÇA

- Abbas, N., Saeed, S. & Manzoor, S., vd. (2015). The relationship between electricity consumption, employment rate, inflation and economic growth in five developing countries, *British Journal of Economics, Management & Trade*, 5: 164-171.
- Akın, A. (2018). Türk turizminin makroekonomik göstergeler üzerindeki etkileri, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6: 3-23.
- Alkhateeb, T. T. Y. & Mahmood, H. (2019). Energy consumption and trade openness nexus in Egypt: asymmetry analysis, *Energies*, 12, 1-10.
- Asafu- Adjaye, J. (2000). The relationship between energy consumption, energy prices and economic growth: time series evidence from Asian developing countries, *Energy Economics*, 22: 615-625.
- Banerjee, P., Arcabic, V., & Lee, H. (2017). Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from Crude Oil Market, *Economic Modelling*, 67: 114-124.
- BP Stats- Review <https://www.bp.com/> (Erişim Tarihi: 17.11.2021).
- Çağlı, G., Türkmen, S. Y., & Çakır, Ö. (2013). Enerji ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki: Türkiye açısından bir uygulama, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 161-174.
- Çütçü, İ., Eren, M. V., & Türkoğlu, S. (2017 Eylül). Cari Açık- Döviz Kuru- Enerji Tüketimi İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi, *International Congress on Management Economics and Business*, Zonguldak.
- Demir, M. (2013). Enerji ithalatı cari açık ilişkisi, VAR analizi ile Türkiye üzerine bir inceleme, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5: 2-27.
- Efeoğlu, R., & Pehlivan, C. (2018). Türkiye’de enerji tüketimi ve cari açığın ekonomik büyüme üzerine etkisi, *Politik Ekonomik Kuram*, 2: 103-123.
- Enders, W., & Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey–Fuller type unit root tests, *Economics Letters*, 117: 196-199.

- Erol, U., & Yu, E. S. H. (1987). On the causal relationship between energy and income for industrialized countries, *The Journal of Energy and Development*, 13: 113-122.
- Guttormsen, A. G. (2007). Causality between energy consumption and economic growth, *The Journal of Energy and Development*, 33: 1-22.
- Hadi, M., & Campbell, G. (2020). Relationship among energy consumption, inflation, human capital and economic growth: evidence from Indonesia, 6: 85-92.
- Iyke, B. N. (2014). Electricity consumption, inflation, and economic growth in Nigeria: a dynamic causality test, *MPRA*, 1-20.
- Katırcıoğlu, S. T. (2013). Interactions between energy and imports in Singapore: Empirical evidence from conditional error correction models, *Energy Policy*, 63: 514-520.
- Katırcıoğlu, S., Katırcıoğlu, S., & Altınay, M. (2017). Interactions between energy consumption and imports: empirical evidence from Turkey, 1-18.
- Kızıldere, C. (2020). Türkiye’de cari açık sorununun enerji tüketimi ve ekonomik büyüme açısından değerlendirilmesi: ampirik bir analiz, 8: 2121-2139.
- Kızılkaya, F. (2019). Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Temellere Dayalı Fourier Birim Kök Testlerinin Kombinasyonu, Yayınlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- KPMG (2020), Enerji, sektörel bakış, <https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2020/03/sektorel-bakis-2020-enerji.html> (Erişim Tarihi: 28.11.2021).
- Konat, G. (2021). Türkiye’de AR&GE harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Fourier ADL eşbütünleşme analizi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17: 133-145.
- Korap, L. (2019). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomisi için bir uygulama, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 54: 75-88.

- Kraft, J., & Kraft A. (1978). On the relationship between energy and GNP, *The Journal of Energy and Development*, 2: 401-403.
- Mike, F., & Alper, A. E. (2020). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için işsizlik histerisinin incelenmesi: Fourier ADF test bulguları, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Cankırı Karatekin University İktisadi ve İdari Bilimler Journal of the Faculty of Economics Fakültesi Dergisi*, 10: 1-14.
- Moftah, N. A., & Dilek, S. (2021). Toda-Yamamoto causality test between energy consumption and economic growth: evidence from a panel of Middle Eastern Countries, 3: 56-78.
- Odhiambo, N. M. (2021). Trade openness and energy consumption in sub-Saharan African countries: A multivariate panel Granger causality test, *Energy Reports*, 7: 7082-7089.
- Onuncu Kalkınma Planı (2014). Türkiye’de cari işlemler açığı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu.
- Özçağ, M. (2015). Türkiye’de enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve dışa açıklık ilişkisi: ARDL modeli, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52: 7-17.
- Öztürk, I., (2010). A literature survey on energy–growth nexus, *Energy Policy*, 38: 340-349.
- Paul, S., & Bhattacharya, R. N. (2004). Causality between energy consumption and economic growth in India: a note on conflicting results, *Energy Economics*, 26: 977-983.
- Rahman, M. M. (2021). The dynamic nexus of energy consumption, international trade and economic growth in BRICS and ASEAN countries: A panel causality test, *Energy*, 229: 1-10.
- Sadorsky, P. (2011). Trade and energy consumption in the Middle East, *Energy Economics*, 33: 739-749.
- Sadorsky, P. (2011). Energy consumption, output and trade in South America, *Energy Economics*, 34: 476-488.

- Sancar, C., & Polat, M. A. (2015). Türkiye’de ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve ithalat ilişkisi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 12: 416-432.
- Shakeel, M., Mazhar, I., & Tariq, M. (2013). Energy consumption, trade and GDP: a Case study of South Asian Countries, MPRA, 1-24.
- Statistical Review of World Energy, <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2021).
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes, Journal of Econometrics, 66: 225-250.
- Tsani, S. Z. (2010). Energy consumption and economic growth: a causality analysis for Greece, Energy Economics, 32: 582-590.
- Türkoğlu, S. (2018). Enerji Tüketimi- Cari Açık- Döviz Kuru İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Analiz, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Uysal, D., Yılmaz, K. Ç. & Taş, T. (2015). Enerji ithalatı ve cari açık ilişkisi: Türkiye örneği, 3: 63-78.
- World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim Tarihi: 17.11.2021).
- Yakut, S. G., Yazgan, S. D. Ö., & Bacaksız, N. E., vd. (2021). Enerji kullanımını ve başlıca makroekonomik göstergeler etkileşimi ve bu etkileşim bağlamında Türkiye’nin dünya içindeki yeri, Journal of Life Economics, 8: 247-261.
- Yanar, R., & Kerimoğlu, G. (2011). Türkiye’de enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisi, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 3: 191-201.
- Yılcı, V. (2017). Petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Fourier yaklaşımı, Ekonometri ve İstatistik, 27: 51-67.

- Yılmaz, A., & Altay, H. (2016). Türkiye’de enerji tüketimi ile enflasyon arasındaki ilişkinin incelenmesi, *sosyal Bilimler Dergisi*, 49: 214-232.
- Yurtkur, A. K., & Bahtiyar, B. (2017). Enerji tüketimi, ekonomik büyüme, enflasyon ve ticari açıklık arasındaki ilişki: kırılmalı beşli ekonomileri için bir analiz, *International Journal of Research in Business and Social Science*, 6: 21-41.
- Yurtkuran, S. (2021). Türkiye’de kirlilik sığınağı hipotezi geçerli mi? Fourier eşbütünleşme ve nedensellik yöntemlerinden kanıtlar, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13: 61-77.
- Ziaei, S. M. (2012). Energy consumption in relation to government debt, inflation and investment in selected European countries, *International Journal of Energy, Environment, and Economics*, 20: 389-393.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Aralık 2021

Yıl 11, Sayı 2, ss.229-243.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1034428>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 08.12.2021

Kabul Tarihi: 14.12.2021

Journal of Individual & Society

December 2021

Year 11, Issue 2, pp.229-243.

Article Type: Research article

Submitted: 08.012.2021

Accepted: 14.12.2021

Atf Bilgisi / Reference Information

CAN, E. & AKBAŞ, Y.E. & DÖNMEZ, Z. (2021). Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Arasındaki İlişkinin Analizi: Düzey 1 Bölgeleri Açısından Değerlendirme, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), 229-243.

TÜRKİYE’DE GELİR EŞİTSİZLİĞİ VE YOKSULLUK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: DÜZEY 1 BÖLGELERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

THE ANALYSIS OF RELATIONSHIP BETWEEN INCOME INEQUALITY AND POVERTY: THE EVALUATION OF NUTS 1 REGION

Esra CAN

Arş. Gör., Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
Arş. Gör., University of Adıyaman, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

Department of Economics

E-posta: ecan@adiyaman.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9890-8329

Yusuf Ekrem AKBAŞ

Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
Prof. Dr., University of Adıyaman, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

Department of Economics

E-posta: yeakbas@adiyaman.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9355-2802

Zafer DÖNMEZ

Arş. Gör., Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
Arş. Gör., University of Adıyaman, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

Department of Economics

E-posta: zdonmez@adiyaman.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9748-4149

Öz

Bu çalışmada, 2006-2020 döneminde Türkiye’de Düzey-1 sınıflandırmasına göre 12 bölgede gelir eşitsizliği ile yoksulluk oranı arasında ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Bu bağlamda, ilk olarak gelir eşitsizliği ve yoksulluk oranına ait verilere durağanlık sınaması yapılmıştır. Bunun için Levin, Lin & Hu (LLC) tarafından 2002 yılında geliştirilen panel birim kök testi kullanılmıştır. Panel birim kök testi sonucunda her iki serinin de seviyede durağan olduğu tespit edilmiştir. Birim kök testinden sonra değişkenlere ait seriler arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını belirleyebilmek için Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi kullanılmıştır. Bu testin sonucunda gelir eşitsizliğinden yoksulluk oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelir eşitsizliği, yoksulluk, Düzey 1 sınıflandırması.

Abstract

In this study, it was tested whether there was a relationship between income inequality and poverty rate in 12 regions created according to the NUTS 1 classification in Turkey in the period of 2006-2020. In this context, firstly, the data of income inequality and poverty rate were tested for stationarity. For this, the panel unit root test developed by Levin, Lin & Hu (LLC) in 2002 was used. As a result of the panel unit root test, it was determined that both series were stationary in level. After the unit root test, the Dumitrescu-Hurlin (2012) panel causality test was used to determine whether there was a causal relationship between the series of the variables. As a result of this test, it was determined that there was a one-way causality relationship from income inequality to poverty rate.

Keywords: Income inequality, poverty, NUTS 1 classification.

Giriş

Günümüzde sosyal devlet ilkesi gereği hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin sosyal barışı ve adaleti tesis etmek, güvenliği sağlamak, vatandaşlarına insan onuruna yaraşır bir hayat standardı sunmak gibi temel görevleri bulunmaktadır. Bu görevlerin yerine getirilebilmesi,

belli bir dönemde elde edilen gelirin ülke içerisinde yaşayan bireyler arasında adil bir şekilde paylaşılmasıyla mümkündür. Gelir eşitsizliği ve yoksulluk kavramları, günümüzde iktisat literatüründe en çok tartışılan konuların başında gelmektedir.

Gelir eşitsizliği, bir ülkede bir bölgede ya da dünyada gelir düzeylerindeki farklılığın derecesini, hane halklarının ya da toplulukların gelirlerinin ortalama dağılımdan sapması olarak tanımlanabilir. Diğer taraftan yoksulluk kavramı, genel itibariyle yaşamak için gerekli olan yeme, içme, giyinme, barınma gibi temel ihtiyaçların sınırlı olarak elde edilme durumunu ya da bu ihtiyaçları karşılayacak yeterli gelire sahip olamama durumunu ifade etmektedir (Baş, 2009, s.50).

1980’li yıllardan itibaren dünya ekonomilerini etkisi altına alan Neoliberal ekonomi politikaları ile birlikte sosyal refah devleti anlayışının giderek zayıflaması, gelir eşitsizliği ve yoksulluk sorunları ile mücadeleyi sekteye uğratmış ve söz konusu sorunları gündemden düşürmüştür. Bu süreçte Türkiye’de de liberal devlet anlayışının hakim olmasıyla bölüşüm sorunu, ekonomik büyüme ile birlikte kendiliğinden çözüleceği düşünülmüştür. Fakat günümüzde gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve yoksulluk sorunları, Türkiye’de toplumsal huzur ve barışı tehdit eder boyuta gelmekle birlikte acil çözüm bekleyen sorunlar arasında yerini almıştır. Bu durum siyasi otoriteye, bireyler ve toplumsal sınıflar arasındaki bölüşüm sorununun toplumda kaos ve kargaşaya yol açmayacak birtakım görevler vermektedir. Dolayısıyla devletin farklı gelir düzeyindeki kesimler arasındaki uçurumları en aza indirecek sosyal politikalar uygulaması ve geliştirmesi gerekmektedir (Çalışkan, 2010, s.91).

Bu çalışmada Türkiye’de yoksulluk ve gelir eşitsizliği Düzey 1 bölge sınıflandırmasına göre değerlendirilmiştir. Yani 12 bölge için analiz yapılmıştır. Bu yüzden, çalışma bölgesel bir çalışma niteliğindedir. Dolayısıyla, literatürde sadece Türkiye’yi inceleyen çalışmalardan farklılık gösterir.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de yoksulluk ve gelir eşitsizliği arasında nedensel bir ilişki olup olmadığını belirlemektir. Bu bağlamda, bu iki değişkendeki 2006-2020 tarihleri arasındaki gelişmeler dikkate alınmıştır. Ayrıca, değerlendirme yapılırken Düzey 1 sınıflandırması göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmanın bölümleri şu şekilde belirlenmiştir: Giriş niteliğinde olan birinci bölümden sonra ikinci bölüm çalışma konusu ile ilgili literatür incelemesinden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde, Düzey 1 bölgelerinde 2006-2020 yılları arasında gelir eşitsizliği ve yoksulluk değişkenlerindeki gelişim değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde, çalışmada kullanılan değişkenler ve bu değişkenler için kullanılan verilere ait bilgiler açıklanmıştır. Beşinci bölümde, Düzey 1 bölgelerinde gelir eşitsizliği ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi test etmek için kullanılan ekonometrik yöntemlere ait bulgular yer almaktadır. Son olarak altıncı bölümde sonuç ve politik öneriler bulunmaktadır.

Literatür İncelemesi

Literatüre baktığımızda hem Türkiye’de hem de dünyada gelir eşitsizliği ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların büyük bir kısmı betimsel çalışma olup, söz konusu çalışmaların büyük çoğunluğu karşılaştırmalı tablolar yöntemi ile ele alınmıştır. Yapılan ampirik çalışmaların büyük bir kısmı gelir eşitsizliği, yoksulluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele almakta olup, söz konusu çalışmalardan elde edilen sonuçlar ülkeye ve döneme göre farklılıklar göstermektedir. Gelir eşitsizliği ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyen az sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışma, Türkiye’nin Düzey 1 bölgelerindeki gelir eşitsizliği ve yoksulluk ilişkisini ampirik olarak incelemekte ve elde edilen bulgular ile politika yapıcılara ve karar alıcılara yol göstermektedir.

Evcim vd. (2019) yaptıkları çalışmada, 2006-2017 yılları arasındaki dönemde Düzey-1 bölge sınıflandırmasına göre Türkiye’nin 12 bölgesinde yoksulluk, gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ele almışlar ve Panel Fisher Testi’ni kullanarak nedensellik analizi yapmışlardır. Elde edilen ampirik bulguların sonucuna göre, Türkiye’nin genelinde yoksulluktan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi söz konusu iken, bölgeler açısından incelendiğinde, her kullanılan farklı modelde farklı sonuçlar bulunmuştur.

Ertekin (2017) yaptığı çalışmasında, 1978 yılından günümüze kadar olan dönemde Çin’deki hızlı ekonomik büyümenin gelir eşitsizliği ve yoksulluk düzeyini nasıl etkilediğini karşılaştırmalı tablo analiz yöntemiyle incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, Çin ekonomisindeki sürekli ve hızlı büyümenin yoksulluğu azalttığını, fakat gelir eşitsizliğini artırdığını tespit etmiştir. Yazara göre bu durum Çin’i, günümüzde gelir dağılımı en fazla bozulan ülke seviyesine getirmiştir.

İzgi ve Alyu (2018) yaptıkları çalışmada, 35 OECD ülkesi ve 26 AB ülkesinde 2007-2014 döneminde gelir eşitsizliği ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi Panel Veri Analizi yöntemiyle analiz etmişlerdir. Ampirik bulgulara göre, toplam yoksulluk eşiği oranı OECD ülkeler grubu için pozitif anlamlı iken, AB ülkeleri grubu için anlamlı değildir. Hem OECD ülkeleri için hem de genel olarak yoksulluğun artması, gelir dağılımı eşitsizliğini arttırmaktadır.

Erkal vd. (2015) çalışmalarında, seçilmiş 11 ülke için 1998-2010 yılları arasındaki dönemde gelir eşitsizliği, yoksulluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri Panel Veri Analizi yöntemiyle analiz etmişlerdir. Elde edilen ampirik bulgulara göre, gelir eşitsizliğinden kaynaklanan yoksulluk, ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Bununla birlikte özel sağlık harcamalarındaki artış yoksulluğu artırırken kamu sağlık harcamalarındaki artış yoksulluğu azaltmaktadır.

Çalışkan (2010) çalışmasında, belirli yıllara ait verileri kullanarak Türkiye’de gelir eşitsizliği ve yoksulluk ilişkisini ele almış ve Türkiye’nin OECD ülkeleri içindeki durumunu karşılaştırmalı tablolar analizi yöntemiyle analiz etmiştir. Analizin sonucuna göre Türkiye, gelir eşitsizliği ve yoksulluk açısından OECD ülkelerine kıyasla daha dezavantajlı bir durumdadır. 1960’lı yıllardan günümüze yaşanan ekonomik ve siyasi krizler nedeniyle Türkiye’de gelir dağılımı ve yoksulluğun yeterince iyileştirilemediği görülmektedir.

Küçükaksoy (2009) çalışmasında, yükselen ekonomilerde gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluk düzeyini, karşılaştırmalı tablolar yöntemiyle incelemiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular, yükselen ekonomilerin yoksulluk düzeyinde olduğunu göstermektedir. Yükselen

ekonomilerde gelir dağılımının düzeltilebilmesi için söz konusu ülkelerin ekonomik gruplaşmalara (entegrasyon) gitmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir.

Fosu (2010) çalışmasında, 1980-2004 yılları arasındaki döneme ait verileri kullanarak küresel anlamda gelir eşitsizliğinin yoksulluğun azaltılmasındaki rolünü, Kovaryans Analiz yöntemiyle incelemiştir. Elde edilen ampirik sonuçlara göre gelir eşitsizliğindeki artış, yoksulluğu önemli ölçüde artırma yönünde bir eğilim göstermektedir.

Feldstein (1998), gelir eşitsizliği ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, ekonomideki en temel sorunun gelir eşitsizliği değil yoksulluk sorunu olduğunu iddia etmiştir. Yoksulluğun üç temel kaynağı olarak işsizlik, gelir elde etme kapasitesinin düşüklüğü ve bireysel seçimi görmektedir. Sonuç olarak, yoksulluğun azaltılmasında para politikasının çözüm olmadığını ve para politikası dışındaki politikaların daha önemli olduğunu belirtmiştir.

Lin (2003) çalışmasında, Çin Halk Cumhuriyeti'nde 1985-2001 yılları arasındaki dönemde ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi Zaman Serisi Analizi yöntemiyle incelemiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen ampirik bulgular, ekonomik büyümenin yoksulluğun azaltılmasında etkili olduğunu ancak artan eşitsizliğin yoksulluğun azaltılmasının etkinliğini azalttığını göstermektedir.

Ncube vd. (2014) çalışmalarında, 1985-2009 yılları arasındaki dönemde MENA ülkelerinde ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi kesitsel bir zaman serisi verilerini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmalarının sonucunda elde edilen ampirik bulgular, gelir eşitsizliğinin bölgede ekonomik büyümeyi azalttığını ve yoksulluğu artırdığını göstermektedir.

Düzey 1 Bölgelerinde Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluğun Gelişimi

Tablo 1'de Türkiye'nin 12 bölgesine ait hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre Gini katsayıları yer almaktadır. Gini katsayısı 0 ile 1 arasında bir değere sahip olup, söz konusu katsayı 1'e yaklaştığında bu durum gelir dağılımında adaletsizliğin arttığı, 0'a yaklaştığında ise gelir

dağılımı adaletsizliğinin azaldığı anlamına gelmektedir. Buradan hareketle Tablo 1’de Türkiye ortalamasına baktığımızda 2006 yılında 0,42 gibi yüksek bir seviyede olan Gini katsayısı giderek düşmüş ve 2014 yılında en düşük seviye olan 0.39 seviyesine gelmiştir. Daha sonra tekrar yükselişe geçen Gini katsayısı 2020 yılında 0.41 seviyesine yükselmiştir. Genel olarak baktığımızda Gini katsayısı, Türkiye ortalamasında 2006-2020 döneminde dalgalı bir seyir izlemiş ve dikkate değer bir düşüş trendi yakalayamamıştır.

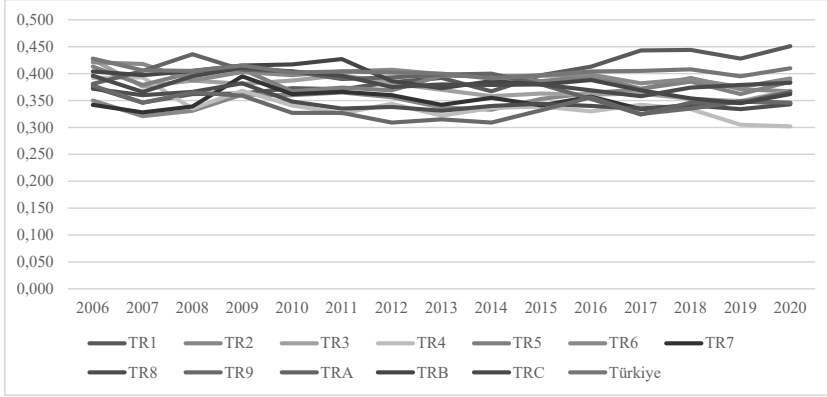
Tablo 1: Eşdeğer Hane halkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı, 2006-2020

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
TR1	0.375	0.346	0.362	0.363	0.373	0.371	0.384	0.392	0.367	0.397	0.413	0.443	0.444	0.428	0.451
TR2	0.350	0.321	0.331	0.361	0.360	0.365	0.356	0.337	0.333	0.353	0.364	0.371	0.392	0.371	0.367
TR3	0.426	0.376	0.387	0.381	0.387	0.397	0.382	0.370	0.358	0.363	0.361	0.363	0.353	0.349	0.368
TR4	0.392	0.393	0.335	0.368	0.341	0.326	0.344	0.322	0.336	0.339	0.330	0.342	0.334	0.305	0.302
TR5	0.413	0.379	0.402	0.408	0.367	0.374	0.369	0.396	0.395	0.386	0.395	0.372	0.385	0.362	0.385
TR6	0.421	0.418	0.387	0.403	0.397	0.404	0.407	0.399	0.395	0.396	0.398	0.382	0.390	0.375	0.391
TR7	0.342	0.328	0.339	0.395	0.362	0.366	0.360	0.342	0.355	0.341	0.357	0.334	0.341	0.348	0.345
TR8	0.372	0.360	0.366	0.382	0.348	0.335	0.338	0.331	0.340	0.344	0.340	0.335	0.341	0.334	0.343
TR9	0.378	0.346	0.365	0.359	0.327	0.327	0.309	0.315	0.309	0.332	0.356	0.325	0.335	0.348	0.346
TRA	0.381	0.405	0.436	0.407	0.404	0.390	0.393	0.398	0.400	0.380	0.353	0.324	0.346	0.346	0.366
TRB	0.404	0.397	0.405	0.415	0.417	0.427	0.386	0.373	0.386	0.380	0.388	0.369	0.354	0.345	0.362
TRC	0.396	0.366	0.395	0.411	0.404	0.396	0.375	0.380	0.379	0.380	0.369	0.358	0.374	0.379	0.383
Türkiye	0.428	0.406	0.405	0.415	0.402	0.404	0.402	0.400	0.391	0.397	0.404	0.405	0.408	0.395	0.410

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1> Erişim Tarihi: 8.12.2021

Tabloda Gini katsayısının Türkiye’de Düzey 1 bölgesindeki seyrine baktığımızda, diğer bölgelere göre gelir dağılımında iyileşmenin görüldüğü bölge TR4 bölgesidir. 2006 yılında 0,39 gibi yüksek bir seviyede olan Gini katsayısı 2020 yılı itibariyle 0,30 seviyesine kadar düşüş göstermiştir. TR1 bölgesinde ise gelir eşitsizliği 2006 yılından 2020 yılına kadar artan bir seyir izlemiş ve 2020 yılında 0,45 seviyesine yükselerek diğer bölgeler arasında gelir dağılımının en kötüleştiği bölge olmuştur.

Şekil 1: Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı, 2006-2020

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1> Erişim Tarihi: 8.12.2021

Tablo 2: Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Bölgesel Yoksulluk Oranları, 2006-2020

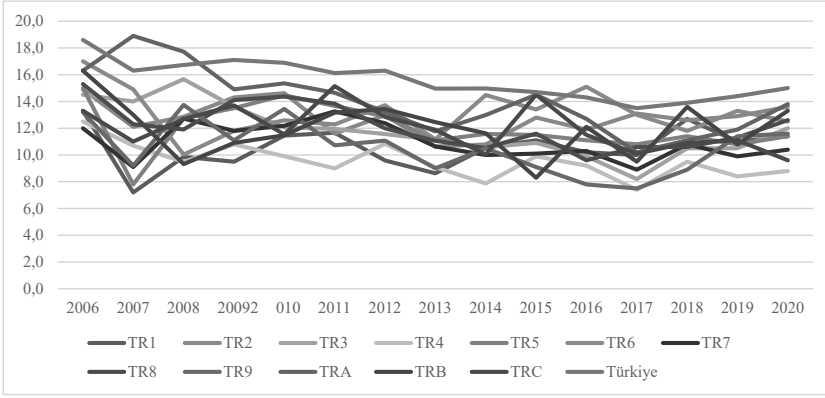
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
TR1	13.3	7.2	9.9	9.5	11.5	11.7	9.6	8.6	10.5	11.1	10.2	10.0	12.7	11.0	11.4
TR2	14.9	12.1	12.9	14.3	14.6	11.6	13.0	10.6	10.8	12.8	11.9	13.1	12.6	12.9	13.6
TR3	14.5	14.0	15.7	13.6	12.1	11.9	11.6	11.1	10.6	10.9	9.9	8.2	10.5	10.5	12.0
TR4	12.5	10.7	9.5	10.8	9.9	9.0	10.8	9.1	7.9	9.9	9.2	7.4	9.5	8.4	8.8
TR5	15.0	7.8	12.7	13.5	14.5	13.7	12.9	11.1	11.6	11.5	11.1	10.8	11.4	10.8	11.4
TR6	17.0	14.9	10.0	11.8	12.6	12.3	13.7	11.2	14.5	13.4	15.1	13.0	11.8	13.3	12.5
TR7	12.0	9.1	12.7	11.8	12.2	13.3	12.4	10.6	10.0	10.1	10.3	8.9	10.8	9.9	10.4
TR8	15.3	12.3	11.9	14.1	14.4	13.8	12.0	11.1	10.5	11.6	9.6	10.6	10.6	11.3	12.6
TR9	13.2	9.2	13.7	11.1	13.4	10.7	11.1	9.0	10.5	9.1	7.8	7.5	8.9	11.4	11.6
TRA	16.3	18.9	17.7	14.9	15.3	14.7	13.2	11.8	13.0	14.5	12.7	10.2	11.1	11.9	13.8
TRB	16.3	13.0	9.3	10.9	11.5	13.2	13.4	12.5	11.6	8.3	12.1	9.5	13.6	10.8	13.3
TRC	13.3	11.0	12.7	13.7	11.5	15.1	12.8	11.9	10.0	14.5	11.5	10.1	10.9	11.1	9.6
Türkiye	18.6	16.3	16.7	17.1	16.9	16.1	16.3	15.0	15.0	14.7	14.3	13.5	13.9	14.4	15.0

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1> Erişim Tarihi: 8.12.2021

Tablo 2’de Türkiye’nin Düzey 1 bölgesinde hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre bölgesel yoksulluk oranları görülmektedir. Tabloda

Türkiye ortalamasına baktığımızda 2006 yılında %18 olan yoksulluk oranını 2017 yılına kadar istikrarlı bir şekilde azaldığı ve %13.5 seviyesine kadar düştüğü görülmektedir. Fakat 2017 yılından sonra yoksulluk oranlarının tekrar artışa geçerek 2020 yılında %15 seviyesine yükseldiği görülmektedir. Türkiye’nin 12 bölgesindeki yoksulluk oranlarına baktığımızda ise, bu oranın en düşük olduğu bölge TR4 bölgesidir. 2006 yılında bu bölgede %12 olan yoksulluk oranı 2020 yılı itibariyle %8.8 oranına kadar düşmüştür. Türkiye’de yoksulluk oranının en yüksek olduğu iki bölge ise TRA ve TR6 bölgeleridir.

Şekil 2: Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Bölgesel Yoksulluk Oranları, 2006-2020

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1> Erişim Tarihi: 8.12.2021

Tablo 3’te Türkiye’de yaşam endeksi il sıralamaları ve endeks değerleri görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye’de Yaşam Endeksi İl Sıralamaları ve Endeks Değerleri, 2015

İller	Sıralama	Endeks	İller	Sıralama	Endeks	İller	Sıralama	Endeks
Isparta	1	0.6745	Kırşehir	28	0.5863	Ordu	55	0.5086
Sakarya	2	0.6737	Giresun	29	0.5848	Çorum	56	0.5002
Bolu	3	0.6553	Tekirdağ	30	0.5806	Yozgat	57	0.4910
Kütahya	4	0.6520	Manisa	31	0.5802	Elazığ	58	0.4830
İstanbul	5	0.6494	Kırklareli	32	0.5780	Mersin	59	0.4772

Uşak	6	0.6485	Samsun	33	0.5746	Gaziantep	60	0.4716
Balıkesir	7	0.6316	Erzincan	34	0.5723	Adana	61	0.4678
Artvin	8	0.6315	Edirne	35	0.5679	Tunceli	62	0.4464
Kırıkkale	9	0.6313	Kastamonu	36	0.5673	Bingöl	63	0.4416
Afyonkarahisar	10	0.6275	Nevşehir	37	0.5640	Hatay	64	0.4402
Sinop	11	0.6270	Bartın	38	0.5636	Siirt	65	0.4240
Karabük	12	0.6262	Tokat	39	0.5619	Osmaniye	66	0.4127
Bilecik	13	0.6256	Sivas	40	0.5592	Kilis	67	0.3954
Rize	14	0.6252	Zonguldak	41	0.5533	Bitlis	68	0.3952
Eskişehir	15	0.6218	Kayseri	42	0.5504	Adıyaman	69	0.3796
Yalova	16	0.6213	Burdur	43	0.5464	Kars	70	0.3792
Ankara	17	0.6190	Antalya	44	0.5458	Van	71	0.3662
Konya	18	0.6163	Muğla	45	0.5446	Iğdır	72	0.3621
Bursa	19	0.6041	Aydın	46	0.5430	Şanlıurfa	73	0.3540
Trabzon	20	0.6007	Bayburt	47	0.5391	Ardahan	74	0.3527
İzmir	21	0.5996	Kahramanmaraş	48	0.5328	Diyarbakır	75	0.3489
Çankırı	22	0.5982	Düzce	49	0.5306	Hakkari	76	0.3325
Kocaeli	23	0.5931	Gümüşhane	50	0.5306	Batman	77	0.3222
Çanakkale	24	0.5923	Niğde	51	0.5298	Şırnak	78	0.3205
Karaman	25	0.5896	Erzurum	52	0.5284	Ağrı	79	0.2975
Denizli	26	0.5893	Malatya	53	0.5188	Mardin	80	0.2936
Amasya	27	0.5888	Aksaray	54	0.5135	Muş	81	0.2765

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1> Erişim Tarihi: 8.11.2021

Yaşam endeksi 0 ile 1 arasında değere sahip olup söz konusu değer 1'e yaklaştıkça daha iyi bir yaşam düzeyini ifade ederken 0'a yaklaştıkça daha kötü bir yaşam düzeyini ifade etmektedir. Tabloya göre Isparta yaşam endeksinde ilk sırada yer alırken Muş, 0,2765 yaşam endeksi değeriyle sıralamada en sonda yer almıştır. Yaşam endeksinin genelde düşük olduğu illere baktığımızda bu illerin Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yer alan iller olduğu görülmektedir.

Veri ve Metodoloji

Bu çalışmada Türkiye'de Düzey 1 bölgeleri için yoksulluk oranları (YO) ve gelir eşitsizliği serileri (GE) incelenmiştir. Çalışmanın birim boyutunu Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması'na göre Düzey 1'de yer alan TR1 (İstanbul), TR2 (Batı Marmara), TR3

(Ege), TR4 (Doğu Marmara), TR5 (Batı Anadolu), TR6 (Akdeniz), TR7 (Orta Anadolu), TR8 (Batı Karadeniz), TR9 (Doğu Karadeniz), TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRB (Ortadoğu Anadolu) ve TRC (Güneydoğu Anadolu) bölgeleri oluşturmaktadır. İlgili bölgelere ait seriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilmiştir. Bu bağlamda çalışma 2006-2020 zaman aralığını kapsamaktadır.

Tablo 4: Değişkenlere İlişkin Açıklamalar

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
GE	Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre bölgesel yoksulluk oranları	TÜİK
YO	Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre Gini katsayıları	TÜİK

Ampirik Bulgular

Çalışmada kullanılan gelir eşitsizliği ve yoksulluk oranları serilerinin durağanlığı Levin, Lin & Hu (LLC) tarafından 2002 yılında geliştirilen panel birim kök testi ile analiz edilmiştir. Gelir eşitsizliği ve yoksulluk oranına ait birim kök testi sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: LLC Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Olasılık Değeri	
	Düzey	
	Sabitli	Sabit + Trendli
GE	0.012**	0.0002***
YO	0.0066***	0.0003***

Not: ** ve *** sırasıyla %5 ve 1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5’e göre, GE serisi için serinin sıfır hipotezi altında birim kök içerdiği durum reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmektedir. Bu sonuç, Düzey 1 sınıflandırmasına göre oluşturulan 12 bölgenin tamamında düzeyde GE serisinin durağan olduğunu ve birim kök içermediğini göstermektedir. Dolayısıyla, GE serisinin durağanlık mertebesi $I(0)$ ’dır. YO serisinin birim kök testi sonuçları da GE serisinin birim kök testi sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Buna göre, serinin birim

kök içerdiğini ifade eden sıfır hipotezi reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmektedir. Dolayısıyla, YO serisi de birim kök içermemektedir ve düzeyde durağan bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla, YO serisinin durağanlık mertebesi de $I(0)$ 'dır.

GE ve YO serilerinin durağanlık mertebesi belirlendikten sonra değişkenler arasında uzun dönemde nedensellik ilişkisi olup olmadığı analiz edilmiştir. Nedensellik analizi için Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır. Bu nedensellik testine ait bulgular Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Sıfır Hipotezi	Olasılık Değeri	Sonuç
$GE \neq YO$	0.045**	Red
$YO \neq GE$	0.124	Kabul

Not: **, %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'da yer alan panel nedensellik testi sonuçlarına göre, GE'den YO'ya nedensellik ilişkisi olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuca göre, Düzey 1 bölge sınıflandırmasına göre 12 bölgenin tamamında gelir eşitsizliği yoksulluğun nedenidir. YO'dan GE'ye nedensellik olmadığını ifade eden sıfır hipotezi ise reddedilememektedir. Dolayısıyla, yoksulluk oranı gelir eşitsizliğinin nedeni değildir.

Sonuç

Bu çalışmada, 2006-2020 yılları arasında Türkiye'de gelir eşitsizliği ile yoksulluk oranı arasında ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Bu bağlamda, ilk olarak gelir eşitsizliği ve yoksulluk oranına ait verilere durağanlık sınavı yapılmıştır. Bunun için LLC panel birim kök testi kullanılmıştır. LLC birim kök testi sonucunda her iki serinin de seviyede durağan olduğu tespit edilmiştir. Birim kök testinden sonra değişkenlere ait seriler arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını belirleyebilmek için Dumirescu-Hurlin panel nedensellik testi kullanılmıştır. Bu testin

sonucunda gelir eşitsizliğinden yoksulluk oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye’de Gini katsayısı 2006 yılından 2014 yılına kadar istikrarlı bir şekilde iyileşme göstermiştir. Fakat 2014 yılından sonra tekrar yükselişe geçerek 2020 yılına kadar kötü bir seyir izlemiştir. Bu durum Türkiye ekonomisinde, gelir eşitsizliğinin hala çözüm bekleyen önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Son yıllarda ekonomide yaşanan ekonomik büyümeye rağmen söz konusu sorunun hala çözüme kavuşturulamaması, piyasa mekanizması içerisinde çözülemeyeceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla devletin gelir eşitsizliği ve yoksulluğun önüne geçebilmesi için sosyal politikaları etkin bir şekilde hayata geçirmesi gerekmektedir. Diğer taraftan Türkiye’deki vergi sistemi gelir eşitsizliğini artırıcı bir yapıya sahiptir. Bu nedenle gelirin adil bir şekilde dağıtılmasına imkan veren bir vergi sisteminin oluşturulması konusunda birtakım düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Gelir eşitsizliği ve yoksulluğun yüksek olduğu bölgelerde gelir düzeyi düşük olan kesimlere yönelik sosyal transferlere etkinlik kazandırılması gerekmektedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşayan nüfusun niteliksiz işlerde kayıt dışı çalıştırılması, artan gelirin belli bir kesimde toplanmasına neden olmakta ve artan gelirin adil bir şekilde dağıtılmaması yoksulluğun da artmasına neden olmaktadır. Yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu bu bölgelerde, devletin yatırımlara ağırlık vermesi, bölgesel ve sektörel yatırım teşvik sistemini uygulaması, eğitimde fırsat eşitliği sağlayarak bölgedeki eğitim kalitesini artırması, gelir eşitsizliği ve yoksulluk sorununu çözüme kavuşturacaktır.

Kaynakça

- Baş, Kemal (2009), “Küreselleşme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(1), ss.49-70.
- Çalışkan, Ş. (2010) “Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk”, Sosyal Siyaset Konferansları, 59: 89-132.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012), Testing for Granger Noncausality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Erkal, G., Akıncı, M. ve Yılmaz, Ö. (2015) “Yoksulluk, Gelir Eşitsizliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş Doğu Avrupa ve Latin Amerika Ülkeleri İçin Ampirik Bir Analiz”, TİSK Akademi Dergisi, 10, ss.66-87.
- Ertekin, Meriç, S. (2017) “Çin’de Ekonomik Büyüme, Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği: Dünya Ekonomisinde Konumu”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 12(1), 13-37.
- Evcim, N., Güneş, S. ve Orhan, H., S., K. (2019) “Yoksulluk, Eşitsizlik ve Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Düzey-1 Örneği”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(4), 145-164.
- Feldstein, M. (1998), “Income, Inequality and Poverty”, NBER WP no.6770, (DOI): 10.3386/w6770.
- Fosu, A. K. (2010) “Inequality, Income, and Poverty: Comparative Global Evidence”, *Social Science Quarterly*, 91(5): 1432-1446.
- İzgi, B., B. ve Alyu, E. (2018) “Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği: OECD ve AB Ülkeleri Panel Veri Analizi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(3), 987-996.
- Küçükaksoy, İ. (2009), “Yükselen Piyasalarda Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksulluk”, *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4(4), 358-378.
- Levin, A., Lin, C. ve Chu, C.J. (2002). “Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties” *Journal of Econometrics* 108 (2002) s.1-24.

Lin, B., Q. (2003), “Economic Growth, Income Inequality, and Poverty Reduction in People’s Republic of China”, *Asian Development Review*, 20(2), pp.105-124.

Ncube, M., Anyanwu, J., C. ve Hausken, K. (2014), “Inequality, Economic Growth and Poverty in the Middle East and North Africa (MENA)”, *African Development Review*, 26(3), 435–453.

TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1> web adresinden 8.11.2021 tarihinde alınmıştır.